



МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ  
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ  
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР

СУЧАСНИЙ СТАН  
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ  
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Матеріали  
всеукраїнської науково-практичної конференції

*25 листопада 2016 року*

Харків  
2016

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ  
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ  
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР**

**«СУЧАСНИЙ СТАН  
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ  
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ»**

**Матеріали всеукраїнської науково-практичної  
конференції**

*25 листопада 2016 року*

Харків  
2016

**Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку:** Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2016 року). – Х. : Національна академія НГУ, 2016. – 127 с.

**Оргкомітет конференції:**

**Голова оргкомітету – І.І. Приходько,** доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, полковник.

**Відповідальний секретар оргкомітету – Я.В. Мацегора,** кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України.

У збірнику представлено наукові доповіді та повідомлення, в яких узагальнено досвід здійснення психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку в екстремальних умовах.

Публікується за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції „Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку”, заочне проведення якої організовано Національною академією Національної гвардії України (25 листопада 2016 року).

Матеріали конференції будуть корисними науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, психологам-практикам, керівникам і працівникам силових структур.

Доповіді відтворені безпосередньо з авторських оригіналів. За достовірність представлених матеріалів відповідальність несуть автори.

© НА НГУ

## **ВСТУПНЕ СЛОВО**

**Приходько І.І.**

*доктор психологічних наук, професор,  
начальник науково-дослідного центру,  
Національна академія Національної гвардії України*

### **Актуальні питання психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку**

Останнім часом майже по всій території нашої держави збільшилися різноманітні численні прояви порушення законності та порядку, продовжується проведення широкомасштабної антитерористичної операції на Сході України з залученням великої кількості особового складу як Збройних Сил України, так і військовослужбовців Національної гвардії України, неконтрольованість частини державного кордону, все це у цілому суттєво впливає на ефективність виконання професійної діяльності особового складу сил охорони правопорядку. Ці умови відрізняються від інших особливостей професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичним перенавантаженням, дефіцитом часу для прийняття правильних рішень, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації та, безперечно, підвищеним вітальним ризиком. Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до виникнення стресу та різних негативних психічних реакцій та станів як під час виконання професійних завдань представниками сил охорони правопорядку (військовослужбовців НГУ, СБУ, ДПСУ, співробітників МВС), так і після їх завершення.

Вищевикладені психологічні особливості професійної діяльності особового складу сил охорони правопорядку вимагають використання сучасних науково обґрунтованих підходів до розроблення та практичного впровадження заходів морально-психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу сил охорони правопорядку. Особливе місце в цій роботі належить вдосконаленню заходів психологічної підготовки особового складу та їх готовності до бойових дій, визначенню критеріїв оцінки психологічної безпеки особистості, стресостійкості та надійності персоналу екстремальних видів діяльності до виконання службово-бойових завдань, пов'язаних з реальною загрозою для життя та здоров'я. На сьогоднішній день також найактуальнішими питаннями є розроблення дієвих заходів психологічної допомоги, корекції та реабілітації співробітників органів внутрішніх справ, військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України для профілактики виникнення девіантної поведінки (алкоголізації та наркотизації), посттравматичних стресових розладів, порушень соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Усі ці важливі наукові проблеми та практичні завдання учасники всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку» намагалися розв'язати у власних дослідженнях та запропонувати ефективні наукові підходи та практичні шляхи до їх реалізації. Це лише невелика частка багатьох проблемних питань, які стосуються морально-психологічного забезпечення діяльності представників ризиконебезпечних професій, які вимагають їх першочергового вирішення.

# РОЗДІЛ 1

## ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЗВИЧАЙНИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

**Боснюк В.Ф.**, канд. психол. наук – старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

### Особливості адаптації психологів-випускників ДСНС України до професійної діяльності

На сьогоднішній день однією з найбільш необхідних професій є професія психолога. Наявний досвід їх підготовки у вищій школі переконливо доводить, що образ майбутньої професії випускника повинен бути таким же об'єктом формування, як і професійні знання, вміння, навички та способи мислення. Цілеспрямоване формування розуміння майбутніми фахівцями ціннісних пріоритетів професійної діяльності багато в чому сприяє досягненню ними професійної самостійності, заснованої на осмисленому і зацікавленому відношенні до результатів своєї праці. Це обумовлено тим, що процес адаптації психологів-випускників до нової посади, виконання ними професійних обов'язків виявляється досить складним процесом. Навчальне середовище вузу змінюється обстановкою, в якій різко зростає кількість актів самостійного функціонування.

Як показують дослідження професійного встановлення психологів ДСНС України, ефективність даного процесу залежить від цілого ряду умов і факторів, що складають соціальну ситуацію професійного розвитку. При цьому, поряд з періодами відносно стабільного професійного функціонування, існують складні періоди, пов'язані з вирішенням ряду протиріч, які обумовлені особливостями умов професійної діяльності. До числа цих протиріч відносять:

- протиріччя між реальним рівнем професійної компетентності та нормативними вимогами професії;
- між самооцінкою результатів власної діяльності, її цілей і критеріїв ефективності та оцінкою їх з боку керівництва;
- між прагненням психолога до спеціалізації в певній галузі психологічної науки і практики та необхідністю виконувати багатофункціональні обов'язки;
- між прагненням працівника до професійно-службового росту в рамках обраної спеціальності і недосконалістю організаційно-штатної структури;
- між високою інтенсивністю соціальних контактів, постійним емоційним виснаженням і обмеженою здатністю психологів відновлювати свій емоційно-психологічний потенціал.

За оцінкою самих психологів системи ДСНС України до числа факторів, що ускладнюють процес їх становлення, найбільший негативний вплив мають:

- відсутність системи і необхідного мінімуму професійного спілкування між психологами різних рівнів;
- невизначеність і формальність критеріїв оцінки ефективності професійної діяльності психологів;
- великий обсяг різнопланових функціональних обов'язків, завантаженість дорученнями і обов'язками не пов'язаними безпосередньо із завданнями професійної діяльності;
- недостатня обізнаність керівництва про специфіку діяльності психолога, суб'єктивність в оцінці його праці, некоректна постановка завдань;
- слабка методична та матеріальна забезпеченість психологічної роботи в пожежно-рятувальних частинах.

Отже, відсутність чіткого уявлення про специфіку професійної діяльності психолога у посадових осіб, недостатня відповідність штатно-організаційних структур потребам професійного зростання ускладнюють формування оптимальної моделі функціонування психолога в системі професійної взаємодії з іншими суб'єктами психологічної роботи. Окрім того, відсутність чітких критеріїв оцінки професіоналізму психолога і функціонального розмежування сфери його діяльності з діяльністю інших фахівців ускладнюють процеси його професійної адаптації та самовизначення, що виступають в якості необхідної основи професійного розвитку психолога.

**Воробйова І.В.**, канд. психол. наук, с.н.с., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

### **Сучасний стан проблеми вивчення іміджу військовослужбовців Національної гвардії України**

Однією з умов успішного здійснення реформи системи Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) є формування привабливого образу органів охорони правопорядку. До них належить і Національна гвардія України (НГУ), яка є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України, і призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Як показує досвід, ставлення суспільства до НГУ багато в чому визначає морально-психологічний стан військовослужбовців, а значить, і їх боєготовність, ефективність вирішення поставлених перед ними службово-бойових завдань. Сприйняття НГУ, як елементу держави, так чи інакше зачіпає інтереси всіх українців, впливає на стабільність суспільства і настрої людей. Отже, імідж НГУ, як цілеспрямовано сформований в повсякденній свідомості образ, є важливим елементом безпеки України.

Всеукраїнська науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України  
25 листопада 2016 року, м. Харків

Непривабливий імідж військовослужбовців НГУ багато в чому зумовлює труднощі з комплектуванням (за призовом та за контрактом), низьку мотивацію до служби всіх категорій військовослужбовців, відсутність широкої громадської підтримки дій військовослужбовців з наведення конституційного порядку, незахищеність особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу з боку протидіючих сил.

У вітчизняній науці та практиці відбувається усвідомлення важливості діяльності з формування та оптимізації іміджу НГУ, причому не тільки як інструменту підтримки основної діяльності щодо забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави, а й як однієї з головних складових цієї діяльності.

Очевидно, що діяльність з оптимізації іміджу військовослужбовців НГУ неможлива без вивчення його сучасного стану, виявлення соціально-психологічних особливостей, структурних компонентів, змістових характеристик, детермінант і динаміки його формування.

Протягом останніх років у вітчизняній науці спостерігається постійно зростаючий інтерес фахівців з психології, права, соціології, public relations до питань іміджу органів охорони правопорядку та їх представників. У дисертаційних дослідженнях і наукових публікаціях відображаються окремі аспекти даного явища. Так, на сьогодні вивчено певні особливості іміджу правоохоронця (В.О. Болотова, І.В. Зозуля, В.С. Медведєв, В.П. Москалець, Г.Г. Почепцов, Л.О. Порфімович, В.С. Ромадікіна, В.О. Соколов та ін.), визначено деякі шляхи його формування (Т.Г. Зайцева, О.І. Нікітенко, В.І. Олефір, Л.О. Порфімович, О.І. Пометун, Ю.Р. Сурм'як, Т.І. Француз та ін.), розглянуто застосування сучасних PR-технологій у створенні позитивного іміджу правоохоронця (О. Балинська, О.М. Бандурка, І.Д. Казанчук, А. Сарвас). Що стосується психологічних досліджень іміджу правоохоронця взагалі, та іміджу військовослужбовця НГУ зокрема, то таких робіт на сьогодні ще зовсім мало (О.В. Тімченко, В.В. Третьяченко, Т.Б. Хомуленко, О.М. Цільмак).

Втім, незважаючи на теоретичну і практичну значущість, імідж військовослужбовця НГУ досі не став предметом цілеспрямованого вивчення в психологічній науці. Соціологічні дослідження не дозволяють розкрити глибинну основу ставлення цивільного населення до військовослужбовців НГУ. Психологічна характеристика сучасного стану іміджу військовослужбовців НГУ підміняється публіцистичними описами, виконаними на основі особистого досвіду і суб'єктивної думки авторів. Все це не дозволяє визначити ефективні шляхи оптимізації іміджу.

Вивчення іміджу військовослужбовця НГУ актуально, як для розвитку соціально-психологічного знання, так і для прийняття практичних заходів щодо його оптимізації, підвищенню ефективності реклами служби в НГУ, розвитку системи зв'язків з громадськістю, підвищенню мотивації до служби у НГУ, захисту від інформаційно-психологічного впливу з боку протидіючих сторін.



**Захаренко Л.М.**, канд. психол. наук – старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення, Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

**Старіков Є.Д.**, курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної гвардії України, Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

### **Формування мотивації досягнення у курсантів-майбутніх психологів Національної гвардії України**

*Ефективність діяльності залежить від сили мотивації.  
Закон Йеркса-Додсона.*

Мотивація діяльності є однією з найскладніших проблем у психологічній науці. Мотивація особистості до військової діяльності вивчалася рядом військових психологів (М. Варій, Л. Дунець, Г. Магась, А. Матеюк, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупов тощо). Науковці єдині у тому, що військово-професійна діяльність є полімотивованою.

У психології термін «мотивація» як психічне явище трактується по-різному: як сукупність чинників, що підтримують і направляють поведінку; як сукупність мотивів; як спонукання, що викликає активність організму і визначає її направленість. Мотивацію можна розглядати: за способами мотивації (нормативна, примусова і мотивація стимулювання); в залежності від джерела виникнення мотивів (внутрішня і зовнішня мотивація); з точки зору спрямованості на досягнення цілей (позитивна і негативна).

Одним із різновидів мотивації діяльності людини є мотивація досягнення, яка пов'язана із потребами індивіда досягати успіхів і уникати невдач. Мотив досягнення успіху – це прагнення людини досягти успіхів у діяльності та спілкуванні. Мотив уникнення невдач – відносно стійке прагнення людини уникнути невдач у життєвих ситуаціях, пов'язаних з оцінкою результатів її діяльності іншими людьми.

З метою визначення, який мотив досягнення (прагнення до успіху чи уникнення невдачі) переважає у курсантів-психологів, було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали курсанти чоловічої статі першого року навчання факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ, які навчаються за спеціальністю «Психологія» ступеня вищої освіти бакалавр.

Дослідження проводилося за методикою А. Мехрабіана «Вимірювання мотивації досягнення» (модифікований тест-опитувальник для вимірювання мотивації досягнення, запропонований М.Ш. Магомет-Еміновим).

Відповідно до отриманих результатів показники вибірки знаходяться у межах від 65 до 162 балів. Середнє значення – 125,22 бали. Бали всієї вибірки були проранжовані та поділені на дві контрастні групи: верхні 27% вибірки (135,81-162 бали) характерні для мотиву прагнення до успіху; нижні 27%

вибірки (65-91,19 балів) – мотиву уникнення невдачі. Значення від 91,20 до 135,8 балів характеризуються нейтральною тенденцією (відсутність чіткого розмежування тенденцій). Отримані дані представлені на рис. 1.

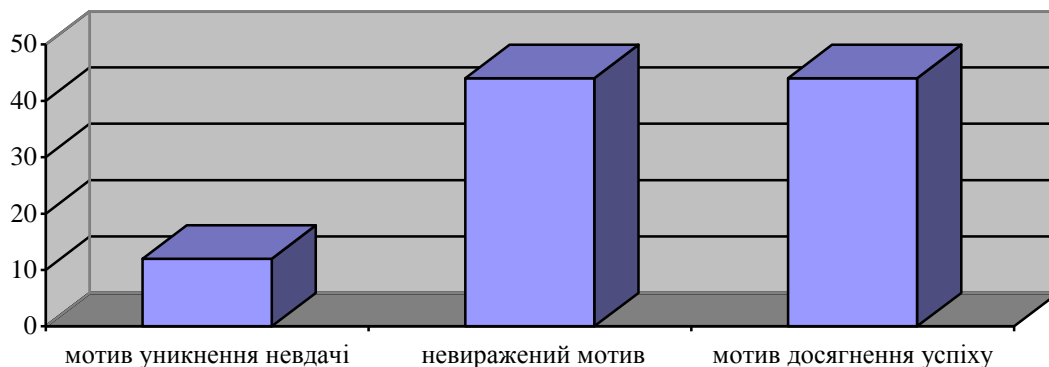


Рис 1. Представленість мотивації досягнення курсантів (бали)

Згідно з отриманими даними, мотив прагнення до успіху та невиражений мотив притаманні однаковій кількості опитаних курсантів (44,4%), мотив уникнення невдачі – найменшій кількості курсантів (11,2%).

Таким чином, мотив досягнення успіху характерний менш, ніж половині опитаних, близько половини опитаних курсантів мають невиражений мотив. Це є свідченням відсутності у 55,6% опитаних курсантів-психологів мотиву досягнення успіху та потреби його формування.

Відповідно до отриманих результатів емпіричного дослідження можна визначити такі шляхи формування у курсантів мотивації досягнення успіху та стимулювання мотивації навчально-творчої діяльності, орієнтованої на майбутню професійну діяльність:

- формування мотивації успішної навчальної та службової діяльності курсантів під час проходження мотиваційного тренінгу, який проводить психолог факультету;

- врахуванням офіцерами мотиваційних чинників курсантів щодо подальшого проходження служби, виявлення існуючих проблем та надання допомоги у їх розв’язанні під час проведення індивідуально-виховної роботи з перемінним особовим складом;

- засвоєння курсантами теоретичних знань на лекційних заняттях як формування потреби у творчій діяльності;

- оволодіння вміннями і навичками діяльності психолога-практика, психолога-дослідника як потреби у творчому підході до вирішення практичних завдань під час семінарських та практичних занять з дисциплін спеціалізації;

- набуття особистісного досвіду професійної творчої діяльності військовослужбовця-психолога протягом проходження практики та стажування у військових частинах Національної гвардії України.

**Іванова О.В.**, канд. психол. наук, доцент – завідувач кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

**Корсун С.І.**, канд. психол. наук, доцент – професор кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

**Ніколенко Д.О.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

### **Проблемні питання вдосконалення підготовки фахівців-психологів для Національної гвардії України**

В сучасних умовах реалізації правоохоронних функцій підрозділами Національної гвардії України, проведення АТО, потребує особливої уваги щодо системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності, формування психологічної готовності та стійкості особового складу підрозділів. З метою вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх фахівців-психологів та отримання зворотнього зв'язку щодо необхідності проведення додаткових курсів підвищення кваліфікації чи отримання додаткової освіти для військових психологів Національної гвардії України, у жовтні 2016 році було проведено анкетування офіцерів-психологів НГУ – випускників факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України. В опитуванні взяли участь понад 40 офіцерів-психологів з різних військових частин.

За результатами аналізу анкет, увесь наявний масив отриманих відповідей на 14-ть питань анкети був структурований по групах: «типові» відповіді, «нетипові», та «без відповіді». Групу найбільш повторюваних відповідей, кількість яких значно переважала 70%, нами було названо – **типові відповіді**. **Нетипові відповіді** – це група однакових відповідей на питання анкети, яка не перевищує 30% від загальної кількості відповідей на дане питання. Група **без відповіді** – це відсоткове вираження загального числа проанкетованих, які не відповіли на дане питання. Також, на деякі питання анкети відсоток питань був віднесений до групи **без відповіді** – можна вважати досить умовним. Так, при аналізі відповідей на питання «**Обґрунтуйте переведення на посаду не пов'язану з виконанням завдань психологічного забезпечення СБД?**», у зв'язку з тим, що тут типовою виявилася відповідь - **без відповіді** (97 %), нами було прийнято рішення вважати за типову – менший обсяг роботи, яку підтримали більшість – 2% респондентів.

Аналіз відповідей офіцерів-психологів – випускників факультету НГУ на питання анкети, дає змогу провести певні узагальнення та прийти до логічних висновків:

1. Інформацією з навчальних дисциплін, що була найбільш корисною та найбільше допомагала у виконанні обов'язків офіцера-психолога більшістю

респондентів (77%) названо: «загальну психологію, «соціальну психологію», «психодіагностику», «конфліктологію», «психологічне консультування» та «методику проведення тренінгів». Отже, саме ці дисципліни орієнтовані на практичне застосування у повсякденній діяльності НГУ та в першу чергу мають бути представлені у навчальних планах підготовки.

2. Порівняно невеликий відсоток (13%) респондентів конкретно зазначили інформацію про навчальні дисципліни, які на їх погляд були «зайвими», зокрема – це дисципліни не пов'язані із діяльністю психолога: економіка, філософія, політологія, зоопсихологія та ін.. Однак, переважна більшість тих, хто назвали «непотрібні» на їхню думку дисципліни, були випускниками 2016 року. Водночас, ті хто випускався раніше та має більший практичний досвід, не висловлювали таких категоричних заяв. Скоріш за все, отримані під час вивчення зазначених дисциплін знання неможливо використати у найближчі місяці, а офіцери-психологи зі стажем та досвідом уже, очевидно, скористалися накопиченим багажем знань і тому відповідали, що усі дисципліни корисні.

3. На питання, за якими напрямками Вам довелось самостійно шукати матеріал та інформацію, переважна більшість (87 %) відповіли, що самостійний пошук застосовували для здобуття інформації по темах для проведення занять з психологічного забезпечення та інформацію про порядок ведення документації. З метою покращення обізнаності випускників у цьому плані необхідно приділити увагу практичному ознайомленню курсантів з порядком ведення документації в практиці військових частин НГУ, акцентувавши увагу під час викладання предметів практичного спрямування («практична психологія», «психологія управління», «психологічне супроводження СБД НГУ»). Водночас, на наш погляд, патерналістське відношення до наших випускників призвело до того, що вони не володіють навичками самостійного пошуку інформації. Тут необхідно запровадити певну систему здобуття навичок самостійного пошуку інформації, її аналізу та обробки.

4. Питання щодо заходів психологічної роботи з особовим складом, які було проводити найлегше, переважна більшість респондентів (71%) зазначили, що це анкетування, тестування, психологічні лекторії, опитування, консультування. Значна частина респондентів (29%) відповіли, що легко проводили психологічні тренінгові заняття, психодіагностику, професійно-психологічний відбір. Це саме ті навички психологічної роботи, які курсанти засвоюють під час навчання. Отже, на них ми маємо продовжувати акцентувати увагу та відпрацьовувати з курсантами окремі методи, вправи з метою формування практичних навичок.

5. На питання щодо заходів психологічної роботи з особовим складом, які було проводити найважче, переважна більшість (88%) респондентів зазначили, що це робота з військовослужбовцями перед відправленням та після повернення з зони АТО, робота з родичами поранених та загиблих воїнів, психологічні тренінги. З огляду на це, перед викладачами стоїть досить

актуальне завдання – актуалізувати на заняттях саме ці проблемні питання та домогтися їхнього впровадження в практику підготовки фахівців. Щодо проблем із проведенням тренінгів, то це, скоріш за все, прояв індивідуально-типологічних відмінностей респондентів, оскільки для певної частини – це легко і просто, а для іншої – виявилось складним. Для викладачів – це підстава для підвищеного практичного навантаження курсантів які характеризуються певними індивідуально-типологічними відмінностями.

6. На питання – до чого Ви були не готові під час виконання посадових обов'язків офіцера-психолога, переважна більшість (88%) респондентів відповіли: до виконання кадрової роботи не за спеціальністю; великої кількості заходів пов'язаних з виховною роботою; роботи з нормативними психологічними документами. Усі зазначені відповіді мають одну спільну проблему – це дотримання вимог щодо чіткого, формалізованого та вчасного ведення документації. З цією проблемою, наші випускники стикаються досить часто. Під час навчання вони взагалі не звертають увагу на нормальне оформлення документів (про що також засвідчив і захист практики курсантами 3го року навчання). Необхідно – посилити вимоги до оформлення документації під час навчання, вимагати від курсантів елементарних навичок документознавства та дисципліни діловодства. Для цього вийти з клопотанням до командування НГУ про надання основних бланків, які використовуються у роботі психологічної та кадрової служб. Зобов'язати кожного курсанта заповнювати зазначені форми.

7. У питанні щодо інформації та тематики з навчальних предметів, що були найбільш потрібними, корисними, більшість (82%) респондентів зазначили низку психодіагностичних методик а також приклади проведення психологічних тематичних тренінгів. 17% респондентів до такої інформації віднесли встановлення психологічного контакту (методика Філонова) та структуру та особливості взаємодії у малих групах.

8. Особливої уваги потребує питання щодо рівня забезпеченості матеріально-технічними засобами, згідно табеля належності. Вкрай небезпечна ситуація щодо можливостей виконання вимог психологічного супроводження: 98 % респондентів (!) забезпечені на рівні нижче середнього або на низькому рівні. Це при тому, що питання стосувалося лише тих МТЗ, які мають бути згідно табеля належності.

9. Відповіді на 9-те питання вражають своєю фаховістю та небайдужістю. 100% респондентів вважають, що для покращення навчального процесу з підготовки психологів необхідно: збільшити кількість практичних та тренінгових занять з курсантами; проводити спільні заняття з студентами-психологами інших ВУЗів; залучати курсантів до роботи в центрах психологічної реабілітації воїнів АТО; вчити веденню службової документації. Поряд з іншими нагальними практичними проблемами, знову постає питання службової документації, рекомендації викладені в п. 6.

10. У пропозиціях з покращення організації психологічного забезпечення СБД військових частин (підрозділів) НГУ переважна більшість

респондентів (93%) висловили побажання, що психолог повинен займатися саме психологічною роботою; пропозиції щодо покращення матеріально-технічного забезпечення; стандартизації нормативної документації та відокремлення психологів від відділення по РОС.

11. На питання потрібності інформації під час додаткових курсів підвищення кваліфікації, супервізії, переважна більшість респондентів (95%) висловили бажання отримати додаткові знання та практичні навички у сфері діагностики та психокорекції (психотерапевтичної) роботи з ПТСР, новітніх методів згуртування колективу, психологічної підготовки бойових підрозділів (зокрема розвідувальних груп), обміну досвідом з кваліфікованими працівниками. Зазначені запити свідчать про необхідність запровадження спеціалізованої магістерської підготовки для офіцерів-психологів НГУ та нагальності введення у навчальний процес курсів підвищення кваліфікації з відривом від служби та зануренням у теоретико-методологічні та науково-практичні аспекти зазначених проблем задля їх належного засвоєння та опанування новітніми методиками психологічної роботи.

12. Типова відповідь на питання – «Які, на Ваш погляд, необхідно провести додаткові курси з офіцерами-психологами НГУ» свідчить про те, що 95% офіцерів-психологів потребують тренінгових занять; здобуття практичних вмінь та навичок методів саморегуляції; розуміння поведінки військовослужбовців в екстремальних умовах. Це ще раз підтверджує правильність висновків викладених у п. 11.

13. На питання щодо обґрунтування переведення на посаду не пов'язану з виконанням завдань психологічного забезпечення СБД, отримано дуже мало відповідей. Це може свідчити про відсутність значимості зазначеного питання, за рахунок відсутності подібної практики, у опитуваної категорії респондентів.

14. Питання: - Опишіть ситуацію з власного досвіду, яка для Вас була найважчою та яку саме Ви провели роботу? Відповіді на зазначене питання у переважній більшості респондентів (80%) стосувалися ситуацій пов'язаних із необхідністю застосування корекційних, психотерапевтичних заходів з воїнами до, під час і після АТО, заявами солдатів про наміри скоєння суїциду; робота з батьками після скоєного суїциду їх сином. На нашу думку, підходити до розв'язання цієї ситуації слід комплексно та системно, а саме: створити власну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців-психологів НГУ. Запровадити магістерську програму спеціальної підготовки психологів Національної гвардії України та, у перспективі, наукову школу підготовки власних науково-дослідних тем та підготовки наукових кадрів за відповідною науковою спеціалізацією.

**Ільїна Ю.Ю.**, к.біол.н., доцент – доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

**Сажин В.П.**, курсант соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

### **Відповідальність як системна складова особистості майбутнього фахівця ДСНС України**

Людина є суб'єктом діяльності і від сформованості її особистості залежить рішення професійних задач. Сьогодення вимагає від фахівців сил охорони правопорядку та екстремальних професій високого рівня сформованості професійно-важливих якостей, серед яких одне з перших місць займає відповідальність.

Професійна відповідальність розуміється як якість особистості, що проявляється у здатності до виконання своїх професійних обов'язків, саморегуляції, високої мотивації. У її структурі виділяють наступні компоненти: рефлексивно-діяльнісний (цільополягання, планування, самоконтроль, корекція діяльності, впевненість у собі, рефлексія, суб'єктивний контроль); когнітивний (знання щодо специфіки діяльності фахівця, сутності професійної відповідальності, норм поведінки); мотиваційний (професійна мотивація, мотивація учбово-професійної діяльності, досягнення успіху, мети, прийняття відповідальних рішень); емоційно-вольовий (емоційна стійкість, організованість, наполегливість, рішучість, здатність до готовності відповідати за результати своєї діяльності).

Системно-діяльнісний і особистісно-розвиваючий підходи стали методологічною основою нашого дослідження щодо розкриття проблеми формування відповідальності як риси особистості фахівця Державної служби з надзвичайних ситуацій. Ми спиралися на положення сучасної концепції розвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн), самореалізації особистості (Б.С. Гершунський), теорію діяльності (О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін), теорію активності (М.С. Каган, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін), теорію соціально-активної особистості (Б.Ф. Ломов), теорію мотивації (Л.І. Божович, С.Л. Рубінштейн) та ін.

Формування відповідальності необхідно розглядати як процес постійного удосконалення особистості через підвищення рівня її мотивації, організації системи світогляду та поведінки, тобто як свідомого члена суспільства з високо розвинутим громадянським обов'язком.

Професійна відповідальність є важливою рисою офіцерів ДСНС України, саме вона необхідна для виконання складних обов'язків. Життя людей, їх здоров'я залежать від професіоналізму рятувальника, його вміння приймати життєво необхідні рішення, своєчасні, відповідальні та ґрунтовні.

Навчання у військовому вузі має ряд особливостей - збільшене загальне

навантаження, жорстко регламентована діяльність, емоційне, нервово напруження. Це, безумовно, тісно пов'язано з зосередженням уваги щодо підвищення рівня адаптаційних можливостей особистості курсантів, постійного розвитку їх вольових якостей.

Проведене нами експериментальне дослідження дозволило стверджувати, що відповідальність є стійкою рисою особистості, яка пов'язана, в першу чергу, з такими особистісними параметрами, як екстернальність й інтернальність та мотивацією досягнення. Майбутні фахівці з високим рівнем розвитку відповідальності розглядають свої успіхи та невдачі як результат власної активності, і ніколи не співвідносять їх із зовнішніми обставинами. Свідома готовність курсанта прийняти на себе відповідальність за можливий невдалий результат, який пов'язаний з підвищеним, хоча може й передбаченим раніше ризиком, підкріплює установку на досягнення. Слід підкреслити, що це неможна плутати з готовністю йти на безглуздий ризик, що й притаманне саме безвідповідальним особистостям.

Ми вважаємо, що основними прийомами для підвищення рівня відповідальності у майбутніх фахівців ДСНС України є активізація пізнавальної активності, стимуляція діяльності, використання проблемних задач протягом навчання, опора на практичну значущість матеріалу, який викладається на лекціях та практичних заняттях.

Таким чином, коли у сучасних умовах відбувається зростання обсягу та складності завдань забезпечення безпеки, цивільного захисту, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, забезпечення пожежної безпеки, - важливою метою є підготовка компетентних фахівців, працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України, в усіх відношеннях готових до вирішення всього спектру завдань з проблем захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, забезпечення пожежної безпеки. Як одна з рис майбутніх фахівців - професійна відповідальність набуває особливого значення саме на етапі підготовки у вузі, оскільки в цей період закладаються мотиваційно - ціннісні, когнітивні та регулятивно - діяльнісні основи становлення особистості.

**Кардінал І.М.**, старший офіцер служби аналізу та моніторингу відділу психологічного забезпечення Головного управління Національної гвардії України (м. Київ)

### **Психологічне моделювання під час проведення практичних занять з бойової та спеціальної підготовки з військовослужбовцями Національної гвардії України**

Під час підготовки військовослужбовців Національної гвардії України основним напрямком є практичні заняття з бойової та спеціальної підготовки, які проводяться з використанням методів психологічного моделювання різних екстремальних ситуацій . Одним із прикладів психологічного моделювання під



час проведення практичних занять з бойової та спеціальної підготовки виникли проблемні питання, які були виявлені шляхом аналізу анкетування готовності військовослужбовців до виконання вправ зі зброєю.

У зв'язку зі службовою необхідністю та проведенням навчальних тренувань з метання бойових гранат у одній із військових частин Національної гвардії України в період з 21 по 28 жовтня 2016 року було здійснено вивчення готовності застосування військовослужбовцями зброї на поразку.

Вибірку склали військовослужбовці строкової служби призову І-2015 (45% від опитаних респондентів категорії «військовослужбовець строкової служби») та І-2016 (55% від опитаних респондентів категорії «військовослужбовець строкової служби»); військовослужбовці військової служби за контрактом, які мають вислугу до 3 років (27% від загальної чисельності категорії військовослужбовців військової служби за контрактом).

Аналіз отриманих даних анкетування свідчить про наявність у військовослужбовців вищевказаних категорій деяких проблем особистісного характеру, які можуть заважити виконувати справи зі стрільби, метання бойових гранат, а саме:

1. З числа опитаних майже 32% респондентів всіх категорій вказали на «страх не впоратись зі зброєю» та «страх не вкластись у встановлені нормативи».

2. Близько 22% респондентів вказали на «боязнь не втримати гранату (особливо бойову гранату) під час виконання вправ». Слід зазначити, що це нормальна реакція людини, якій притаманний інстинкт самозбереження.

3. Близько 22% респондентів вказали, що «боятися, що зброя вистрелить (розірветься граната) та причинить кому-небудь шкоду».

Вищевказане свідчить про невпевненість військовослужбовців у своїх силах, що може негативно вплинути на їх самооцінку, а також на недостатню кількість практичних тренувальних занять зі зброєю.

У зв'язку із цим доцільними є такі *рекомендації психолога*:

1. У випадку страху перед виконання навчальних справ зі стрільби, у т.ч. метання гранати, командирам підрозділів потрібно підходити з розумінням, що страх за неправильно виконану вправу, страх завдати шкоду собі або кому-небудь – це нормальна реакція людини. Зазвичай така реакція відбувається у випадку, якщо людина вже стикалась з образами зі сторони як командирів, так і інших військовослужбовців. Проблема страху заподіяти шкоду або навіть принести смерть собі чи іншим, може призвести до стану блокування рухової та мозкової діяльності людини. Розблокувати даний страх допоможе проведення додаткових тренувальних вправ з небойовими боєприпасами та постійною позитивною підтримкою зі сторони командирів різного рівня.

Таким чином, з метою формування професійно-психологічної підготовленості військовослужбовців до застосування зброї, під час проведення практичних занять керівнику заняття рекомендується обговорювати з військовослужбовцями питання страху кидання гранати або стрільби з різних видів зброї. Наприклад:

Військовослужбовець: «Я невпевнений у собі коли беру зброю в руки».

Керівник заняття: «Багато військовослужбовців відчують теж саме. Що саме тебе непокоїть?».

Військовослужбовець: «Я боюсь, що не впораюсь зі зброєю та не вкладусь у нормативи».

Керівник заняття: «Страх - це нормальна реакція людини. Давай зараз проведемо додаткове тренування, під час якого будемо робити все разом і з'ясуємо, що саме тобі складно виконувати».

2. Під час виконання вправи військовослужбовця потрібно підбадьорювати та рішуче припиняти будь-які коментарі зі сторони військовослужбовців або інших командирів. Насмішки або критичні коментарі можуть посилити страх військовослужбовця. Потрібно пам'ятати, що у такому стані мозок людини працює тільки на 50%, значно знижується увага, пам'ять, що не дозволить якісно та впевнено виконати практичні вправи зі зброєю, існує загроза психічному здоров'ю.

Тренування такого змісту потрібно провести з кожним військовослужбовцем, який виказав страх або боязнь, або невпевненість у собі при виконання вправ зі зброєю. Слід зазначити, що виняток складають військовослужбовці, для яких страх являється пусковим механізмом панічної атаки (плач, сльози, заступоріння). З такими військовослужбовцями потрібно проводити психокорекційні заходи з обов'язковою консультацією лікаря-психіатра.

Таким чином, результати анкетування з вищевказаних питань з рекомендаціями щодо покращення професійно-психологічної підготовки та формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань зі зброєю, повинні своєчасно надаватись заступникам командирів підрозділів по роботі з особовим складом для використання у роботі та на заняттях з бойової та спеціальної підготовки.

**Коваленко О.Л.**, офіцер (психолог) відділення по РОС, капітан, військова частина 3057 (м. Маріуполь)

**Грідчина О.В.**, психолог відділення по РОС, військова частина 3057 (м. Маріуполь)

### **Професійний психологічний відбір кандидатів на службу до сил охорони правопорядку**

Одним із першочергових завдань для психологів НГ України командувач Національної гвардії України визначив якісний професійно-психологічний відбір кандидатів на військову службу.

**Професійно-психологічний відбір (ППВ)** - це комплекс заходів, який сприяє раціональному розподілу призовників та військовослужбовців за фахом, дозволяє вибрати із групи кандидатів на відповідну посаду тих людей, від кого

можна очікувати з найбільшою ймовірністю успішного виконання своїх функціональних обов'язків за майбутньою військовою професією (фахом).

ППВ є основною частиною військово-професійного відбору, що включає аналіз біографічних даних, оцінку загальноосвітньої та фізичної підготовленості, стану здоров'я та фізичного розвитку, а також соціально-психологічне вивчення особистості військовослужбовця та психофізіологічне обстеження.

Професійний відбір являє собою систему заходів і засобів, що забезпечують прогностичну оцінку відповідності людини і професії.

Проведення професійно-психологічного відбору у військовій частині організовує командир (начальник) і здійснюють посадові особи, які мають відповідну фахову підготовку.

Проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом, до сил охорони правопорядку - є обов'язковим та проводиться за письмовою згодою особи, вивчення професійно важливих якостей якої здійснюється з урахуванням відповідних вимог.

У разі відмови у наданні письмової згоди кандидатів для проходження військової служби за контрактом, взяти участь у вивченні їх професійно важливих якостей, вони не розглядаються як кандидати для проходження військової служби за контрактом, до сил охорони правопорядку.

У процесі вивчення обов'язково проводиться робота з виявлення осіб, які притягувались до кримінальної чи адміністративної відповідальності, перебувають під слідством чи судом, на обліку в органах внутрішніх справ, психіатричних, туберкульозних, венерологічних, наркологічних диспансерах та інших лікувально-профілактичних закладах.

Сьогодні психологи НГУ активно використовують психологічну діагностику для відбору військовослужбовців. Використовується психологічний інструментарій, який розроблений фахівцями науково-дослідного центру Національної академії НГУ, зокрема автоматизований психодіагностичний комплекс "Психодіагностика", версія 2.0.

При цьому залучаються не тільки офіцери-психологи для відбору людей, а й інші військовослужбовці, такі як: командири військових частин та різних підрозділів.

Розроблені методичні комплекси дослідження особистості - запорука якісного вивчення кандидатів.

Склад комплексу має чітко визначений перелік та завірений склад методик і тестів.

Обов'язково проводиться інструктаж респондентів перед проходженням поглибленого психологічного вивчення (тестування), у ході якого респонденти ознайомлюються з метою проведення, порядком та змістом, інформуються про порядок використання результатів відповідно до вимог нормативно-правових актів України (на умовах конфіденційності), перевіряються відсутність факторів, які негативно можуть вплинути на результати тестування;

перевіряється, чи розуміє респондент мову, якою проводиться тестування, а також чи спроможний він пройти тестування з використанням комп'ютерної техніки або в письмовому вигляді; попереджується респондента про відповідальне ставлення до психологічного вивчення та, в разі надання невідвертих відповідей – зобов'язання повторного психологічного вивчення. Готовність респондента до роботи підтверджується його підписом на відповідній заяві.

Визначення рівня придатності респондентів до проходження військової служби до сил охорони правопорядку, здійснюється із використанням шкали придатності (бали обраховуються автоматично в останній колонці таблиці зони респондентів автоматизованого комплексу).

Наступним етапом психолог здійснює узагальнення результатів психологічного вивчення та складає довідку з висновком та рекомендаціями для командирів (начальників) та респондента.

Прізвище респондента на довідці заповнюється кульковою ручкою та присвоюється гриф «для службового користування» (*після заповнення*).

Формулювання вимог до психологічного профіля військовослужбовців, діяльність яких здійснюється в екстремальних умовах, здійснюється шляхом професіографічного аналізу.

Професіографія застосовується для розробки інформаційних, діагностичних, корекційних та формуючих методичних посібників і практичних рекомендацій щодо забезпечення взаємовідповідності людини та професії, забезпечує постановку практичного завдання та організацію його розв'язання з метою оптимізації і підвищення ефективності професійної діяльності.

Професіографічний аналіз діяльності полягає у виявленні домінуючих психологічних і фізіологічних характеристик діяльності спеціалістів. Ці дані необхідні для складання психофізіограм та фізіограм роботи (діяльності). Їх основний зміст полягає у визначенні тих фізіологічних і психічних властивостей людини, які безпосередньо впливають на ефективність даної діяльності

Соціально-психологічне вивчення передбачає оцінку моральних якостей особистості, суспільної та трудової активності, військово-професійної спрямованості, умов виховання та розвитку, особливостей спілкування та поведінки в колективі.

Психофізіологічне обстеження (ПФО) дозволяє оцінити пізнавальні психічні процеси (пам'ять, сприймання, мислення, увагу), швидкість та координацію рухів (особливості психомоторики), емоційно-вольові якості та визначити рівень нервово-психічної нестійкості.

ПФО проводиться з метою: відбору та розподілення військовослужбовців для підготовки до конкретної спеціальності, оцінки загального розвитку (інтелектуальних якостей).

Вивчення кандидата включає в себе вивчення особистості, як цілісної системи з урахуванням усіх її сторін.

З урахуванням усіх особливостей кандидатів, та психологічних відмінностей їх розділяють на три групи: придатні, умовно придатні, не придатні.

Придатні – кандидати, що мають високі показники в інтелектуальних тестах, у професійно важливих якостях (ПВЯ), мають схильність швидко опанувати потрібні знання та навички в обраній професії.

Умовно придатні – мають середній рівень професійно важливих якостей, вони або виконують свої професійні обов'язки з незначними збоями, або для того щоб набути їх їм потрібно значно більше часу.

Не придатні – мають низькі показники ПВЯ, та низьку здатність до навчання в даній сфері.

Важливо виявити людей які не відповідають тим чи іншим вимогам обраною ними професії, та пояснити причини відмови.

Умовно придатні потребують більш пильного нагляду та затрати більшої кількості енергії на їх навчання.

З порядком та результатами здійснення заходів професійно-психологічного відбору мають право ознайомлюватися такі особи (у наведених обсягах):

- кандидат, який проходив заходи професійно-психологічного відбору, – з власними результатами професійно-психологічного відбору після його завершення;

- командири (прямі начальники) посадових осіб, які проводили професійно-психологічний відбір, – з результатами професійно-психологічного відбору кандидатів;

- командир (начальник) підрозділу, до складу якого планується кандидат на військову службу, – з результатами професійно-психологічного відбору кандидатів;

- посадова особа кадрового органу – з результатами професійно-психологічного відбору кандидатів;

- командир військової частини (його заступник по роботі з особовим складом) – з пропозиціями особи, відповідальної за проведення заходів професійно-психологічного відбору.

Документи професійно-психологічного відбору зберігаються керівником групи професійно-психологічного відбору чи відповідальною посадовою особою за його дорученням в умовах, що забезпечують захист інформації з обмеженим доступом.

Усі носії інформації про результати професійно-психологічного відбору мають забезпечувати конфіденційність її використання.

Особам, задіяним у заходах професійно-психологічного відбору, забороняється обговорювати зміст, процедуру та результати професійно-психологічного відбору з особами, функціональними повноваженнями яких не визначається участь в організації та проведенні заходів із відбору кандидатів.

Висновок про професійну придатність громадян до проходження військової служби за контрактом вноситься фахівцями, визначеними для проведення професійно-психологічного відбору, за результатами виконання всіх методик психодіагностичних тестів.

Результати вивчення заносяться до відповідних розділів картки професійного відбору.

Особовий склад, рівень психологічної готовності якого до виконання завдань не відповідає встановленим вимогам або з яким не проведено заходів професійно-психологічного відбору та психологічної підготовки, на військову службу до сил охорони правопорядку - не призначається.

Вивчення кандидатів обов'язково здійснюється командирами підрозділів, на укомплектування посад яких вони будуть призначені після прийняття на військову службу.

Командири підрозділів персонально відповідають за достовірність та об'єктивність характеристик, обґрунтованість висновків і рекомендацій щодо відібраних кандидатів на військову службу.

**Конюхова К.Ю.**, ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

### **Самоефективність як показник успішності професійної діяльності**

Проблема самоефективності відноситься до числа актуальних та значущих, даний феномен є важливим показником успішності професійної діяльності. Самоефективність особливо важлива для працівників ризиконебезпечних професій, які в своїй професійній діяльності постійно стикаються з екстремальними умовами і саме віра в ефективність власних дій і здатність професійно діяти у будь-якій ситуації сприяє успішності виконання поставлених завдань.

Проблемою самоефективності займалися такі вчені як А. Бандура, М.Єрусалем, Р.Шварцер, В.Ромек, Т.О.Гордєєва, М.І.Гайдар та інші. В науковий обіг поняття самоефективності ввів відомий американський учений А. Бандура.

Під самоефективністю А. Бандура розумів відчуття власної компетентності та ефективності, а також уміння людей усвідомлювати свої здібності та вибудовувати поведінку, яка б відповідала специфічній задачі або ситуації.

Т.О. Гордєєва в своїх роботах розглядає вплив самоефективності на мотивацію досягнення та формулює цілісну узагальнюючу модель процесу мотивації діяльності, яка складається з чотирьох основних блоків: мотиваційно-цільового, когнітивного, емоційного та поведінкового.

Сучасний дослідник М.І.Гайдар виділив наступні види самоефективності в професійній сфері - діяльнісна, комунікативна та особистісна самоефективність.

Бандура припустив, що придбання самоефективності може відбуватися будь-яким з чотирьох шляхів (або будь-якої їх комбінації): здатності вибудувати поведінку, непрямого досвіду, вербального переконання і стану фізичного (емоційного) збудження.

Найбільш важливим джерелом ефективності, на думку вченого, є минулий досвід успіху і невдач в спробі досягти бажаних результатів, тобто успішний особистий досвід породжує високі очікування, а попередні невдачі породжують низькі очікування.

Непрямий досвід також може бути джерелом високої самоефективності. Спостерігаючи за успіхом інших людей, у людини виникає надія на власну самоефективність, тобто віра, що вона цілком може впоратися з подібною діяльністю.

Досягти ефективності в діяльності також можливо за допомогою вербального переконання людини в тому, що вона володіє здібностями, необхідними для досягнення мети.

Підвищити ефективність можна за допомогою зниження рівня стресу та емоційної напруги.

Самоефективність може підвищити або знизити мотивацію до здійснення активних дій, особливо у складних ситуаціях. Люди з високою самоефективністю надають перевагу більш складним задачам, вони ставлять перед собою складніші цілі та наполегливіше йдуть до них.

Отже, самоефективність - віра в ефективність власних дій і очікування успіху від їх реалізації. Самоефективність відіграє важливу роль у професійній діяльності, тому що сприяє її успішності, що відбувається завдяки уявленню фахівця про наявність у нього професійно важливих якостей та впевненості в тому, що він зможе ефективно виконувати професійні обов'язки та проявляти компетентність у вирішенні службових завдань.

**Кравченко О.В.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри військового навчання та виховання Національної Академії Національної гвардії України (м. Харків)

**Тробюк Н.Ю.**, викладач кафедри військового навчання та виховання Національної Академії Національної гвардії України (м. Харків)

### **Використання тренінгу в діяльності військовослужбовців підрозділів спецпризначення**

Життя висуває нові вимоги до відповідної підготовки військовослужбовців підрозділів спецпризначення Національної гвардії України. Центральною ланкою, стрижнем, що визначає специфіку психологічної підготовки військовослужбовців, є методи її проведення. Тут мають місце на увазі прийоми, за допомогою яких розвивається й досягається необхідний рівень психологічної підготовленості, який дозволяє ефективно виконувати службово-бойові завдання. З метою формування у бійців підрозділів спеціального призначення

психологічної готовності до успішності виконання завдань в ризиконебезпечних ситуаціях службово-бойової діяльності, в зоні проведення АТО, підвищення їхніх адаптивних можливостей до умов службово-бойової діяльності, бойової обстановки, зниження рівня тривоги, фрустраційного напруження, викликаних умовами зовнішнього середовища, що змінилися, навичок вирішення особистісно вагомих соціально-психологічних проблем, що виникають під час службово-бойової діяльності, професійного та особистісного зростання бійців підрозділів спецпризначення НГУ виникла необхідність впровадження психотренінгових технологій.

Соціально-психологічний тренінг як ефективний метод інтерактивного навчання дозволяє, за порівняно невеликий час, вирішити завдання з інтенсивного формування і розвитку професійно значимих навичок і вмій.

На підставі проведеного теоретичного аналізу проблем соціально-психологічної адаптації військовослужбовця до навколишнього ціннісно-нормативного середовища, можна припускати, що засобом вирішення особистісно вагомих соціально-психологічних проблем людини буде виступати адаптивний тренінг.

Аналізуючи загальну логіку і конкретні технології адаптивного соціально-психологічного тренінгу, ми виходили з таких міркувань:

1. Теорія – являється необхідною ланкою психотерапії, оскільки саме засвоєння військовослужбовцем закладеного в теорії образу людини і несподіване трактування його проблеми ведуть до лікування.

2. Можливості застосування «трифакторної моделі значимості іншого» О.В. Петровського для структурування суб'єкт-об'єктних відносин (у тому числі з приводу соціальної адаптації) з різними сферами соціальної взаємодії.

3. Безумовна пріоритетність особистості людини і зосередження основних зусиль для підвищення її задоволеності від різних сторін життя і сфер соціальної взаємодії.

4. Загальна схема адаптивного тренінгу може бути представлена у вигляді наступного алгоритму:

4.1. Існують потреби індивіда, що є рушійною силою його соціальної активності. Найважливіші з них – соціалізація потреби, потреби в людському оточенні. Водночас з цим, існують потреби суспільства, які не можна звести до суми потреб складових його індивідів, але які також життєво необхідні для людського соціуму потреби вкрай важливі для реалізації. Таким чином виникає визначена розбіжність особистісних інтересів і суспільних. Особистісна і соціальна доміанти знаходять своє вираження в конфлікті індивіда і соціуму.

4.2. У такий спосіб існує проблема необхідності і гармонізації особистісно-соціальної взаємодії.

4.3. Психотерапія, втручаючись у внутрішній світ особистості, прагне вирішити конфліктну проблему за рахунок створення у внутрішньому світі особистості механізмів, що дозволяють їй більш комфортно будувати взаємини з навколишнім середовищем.

4.4. Стратегія роботи в межах адаптивного тренінгу містить:



а) сферу самопізнання, що зачіпає глибинні питання спонукальних мотивів, життєвих цінностей особистості;

б) сферу самоздійснення, що відповідає на запитання як будувати стратегію самоздійснення в конкретному навколишньому середовищі. Підкреслимо – для керівника адаптивного тренінгу важливо розбудити в людині особистість, а потім «навчити» її самоздійсненню з найменшими психологічними втратами.

4.5. Стратегія самоздійснення структурується на основі особливостей взаємодії на різних рівнях:

а) особистості – загальнолюдської культури;

б) особистості – ціннісно-нормативного середовища сучасного українського суспільства;

в) особистості - ціннісно-нормативного середовища соціального інституту (насамперед професійного, у нашому випадку – військової частини);

г) особистості – найближчого сімейно-родинного оточення.

4.6. Випробування різних стратегій адаптивної поведінки.

4.7. Якісний і кількісний вимір ходу адаптивних процесів і в цілому підсумків тренінгу:

а) самозвіти учасників тренінгу – відчуття ними психологічного комфорту під час вирішення завдань соціально-психологічної взаємодії, особливо проблем соціально-психологічної адаптації;

б) експертні оцінки учасників консультативно-методичних груп – оцінка можливостей окремих методик і, в цілому, тренінгу для соціально-психологічної адаптації людини до навколишнього ціннісно-нормативного середовища;

в) експертні оцінки психологів, які здійснювали супервізорські функції, щодо релевантності тренінгу задекларованим цілям соціальної адаптації.

Такий загальний підхід запропонованого нами адаптивного соціально-психологічного тренінгу.

Таким чином, врахування особистісного типу сприйняття психологічної допомоги дозволяє практичним психологам підрозділів Національної гвардії України вже на початковому етапі прогнозувати не тільки результативність проведення адаптивного соціально-психологічного тренінгу, але й поетапність використання вправ, що найбільш ефективні для конкретного військовослужбовця підрозділу спецпризначення.

**Малиновська Н.О.**, психолог Навчального центру НГУ, військова частина 3007 (м. Золочив)

### **Психологічний супровід військовослужбовців, що проходять базовий рівень навчання**

Ефективний навчальний процес, що здійснюється для забезпечення належного професійного рівня правоохоронців обумовлюється рівнем

готовності курсантів до засвоєння знань та практичного відпрацювання необхідних професійних навичок. Рівень готовності до включення в начальний процес та засвоєння нових знань детермінований психологічним станом військовослужбовця, зокрема його психоемоційним станом та мотиваційною сферою особистості. Психоемоційний стан військовослужбовців значною мірою залежить від рівня конфліктності у військовому підрозділі, навичок конструктивної (позитивної) комунікації. Завдання психологічного супроводу навчального процесу у Навчальному центрі НГУ (в/ч 3007) є: - моніторинг психологічних станів особового складу, соціально-психологічних характеристик військових колективів; - сприяння формуванню конструктивної, а в ідеалі, комфортної безконфліктної взаємодії у військових підрозділах; - психологічна просвіта; - профілактика гострих емоційних станів.

Мотивація до військової служби і до навчання, як її етапу, військовослужбовця строкової служби та служби за контрактом суттєво відрізняються, і не тільки у стимулах, що пов'язані з фінансовим забезпеченням та соціальними гарантіями, а також відрізняються за незадоволеними потребами. У понад 70 % військовослужбовців за контрактом незадоволеними є потреби самовираження, а для значної кількості військовослужбовців строкової служби – потреби поваги (самоповага, впевненість, досягнення).

За результатами вивчення психологічного стану курсантів методом спостереження, психотренінгу, опитування, індивідуальних бесід, експертних оцінок відзначаються базові характеристики особистості військовослужбовців: терпеливість і витривалість. Однак частині військовослужбовців строкової служби, що прибувають на базовий рівень навчання притаманна тривожність, що проявляється як підвищена схильність відчувати неспокій в різних ситуаціях. Для тривожної особистості характерне постійне почуття напруги, уявлення про свою соціальну нездатність, приниженість по відношенню до інших, підвищена стурбованість критикою на свою адресу, не бажання вступати в соціальні контакти без гарантії сподобатись, ухиляння від діяльності, пов'язаної з інтенсивними соціальними контактами, надмірної чутливості до критики. Тісно пов'язана з тривожністю інша мотиваційна риса особистості – агресивність, яку розглядаємо як реакцію на фрустрацію. Серед військовослужбовців контрактної служби спостерігається здійснення різнонаправлених спроб самовираження, що часто провокує деструктивну взаємодію та конфліктні ситуації у колективі.

На початковому етапі психологічного супроводу навчального процесу організуються тренінги для взводу, в процесі яких проводиться психологічна просвіта курсантів та включається емоційна підтримка групи для розкриття кожного через само презентацію, підсилення його самооцінки, а також напрацьовуються позитивні емоційні зв'язки між учасниками. Тренінг надає імпульс для забезпечення потреб військовослужбовців у повазі, признанні, приналежності та стабілізації їх психоемоційного стану. Для забезпечення потреб самовираження рекомендується надавати можливість

військовослужбовцям презентувати (відповідно до запропонованої методики) індивідуальні професійні знання та навички в процесі навчальної діяльності.

Наступний етап психологічного супроводу – напрацювання безконфліктної командної взаємодії. В процесі відповідного тренінгу використовуються вправи, що спрямовані на формування навичок розуміння і сприйняття конституційних відмінностей людей, зчитування особистісних рис, а також вправи на формування командної взаємодії. Учасниками тренінгу проводиться предметний аналіз факторів, що впливають на формування соціально-психологічного клімату успішного військового підрозділу (взводу). Оцінюють рівень сформованості свого взводу, порівняно з попередньо охарактеризованим «як успішний». Фокусують увагу на особистості успішного командира. А також учасників спонукають до пошуку нових нестандартних методів згуртування команди в рамках Статуту. Завдання тренінгу – усвідомити: 1 – ми різні, і це природно, тому немає кращих і гірших; 2 – це військовий колектив і професійний внесок кожного військовослужбовця впливає на його ефективність.

Третій етап – набуття військовослужбовцями навичок самоконтролю та саморегуляції психоемоційних станів.

В процесі психологічного супроводу постійно акцентується увага військовослужбовців на тому, що кожне із завдань необхідно аналізувати з точки зору солдата і з точки зору молодшого командира, рівень якого здобувають.

Впродовж навчальної діяльності психологи залучаються до проведення занять та надання індивідуальних психологічних консультацій на запити військовослужбовців, або їх командирів.

В процесі психологічного супроводу навчальної діяльності важливо регулярно здійснювати моніторинг соціально-психологічного клімату у підрозділах та коригувати емоційну атмосферу методами психологічного впливу. Враховуючи терпеливість і витривалість військовослужбовців, напрацьовувати методи задоволення особистісних потреб, спонукати до самопізнання та самовдосконалення в процесі навчання, формувати конструктивне спілкування у підрозділі, що сприятиме задовільному психоемоційному стану військовослужбовців та мотивуватиме успішне засвоєння знань і напрацювання фахових військових навичок молодшого командира.

**Мохонько Д.С.**, бакалавр соціально-психологічного факультету, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

**Селюкова Т.В.**, старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

### **Особливості саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем прокрастинації**

Проблема саморегуляції особистості в наш час є дуже значущою в професійній діяльності особи, зокрема працівників та курсантів структурних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуаціях (ДСНСУ), адже їх професійна діяльність потребує заздалегідь свідомого та системно організованого впливу на свою психіку з метою зміни її характеристики у бажаному напрямку.

Важливий аспект у професійній діяльності рятувальника є саморегуляція емоційного стану. Необхідність саморегуляції виникає, коли рятувальник стикається з новою, незвичайною, важкою йому проблемою, яка не має однозначного рішення. Саморегуляція необхідна у кризовій ситуації, коли рятувальник перебуває у стані підвищеної емоційної й фізичної напруги, що може спонукати його до імпульсивних дій. Саме це обумовлює актуальність даної теми.

Пожежні-рятувальники постійно діють в екстремальних умовах, де психічні та інші перевантаження досягають меж, за якими слідує перевтома, нервові виснаження, зрив діяльності, афективні реакції, патологічні стани. Як правило, рятувальник переживає тривалий стрес, що нерідко може привести до хвороби, оскільки тривале перебування в екстремальних ситуаціях призводить до виснаження ресурсів організму.

Спалах афекту в екстремальній ситуації можна придушити зусиллям волі, і чим більше у людини розвинені вольові якості, тим він менше піддається афекту або взагалі не допускає його. І в цьому випадку можна говорити про прояв «вольового контролю» або вольового самоконтролю. Свідомий контроль сприяє оптимальній поведінці особистості в екстремальних і надзвичайних умовах.

М.Я. Басов, роблячи спроби розкрити поняття саморегуляції, пропонує розглядати його в двох сенсах. Перший найбільш широкий, пов'язаний із загальною установкою особистості і загальним напрямком її активності. Інший, який стосується регулювання у власному розумінні слова, стосується структури процесу і способів її організації.

Під самоконтролем також розуміють «свідомі процеси, які полягають в тому, що рятувальник, з огляду на мету і план роботи, стежить за своїми діями і їх результатами, зіставляючи їх з уявними правильними діями і результатами, на основі цього регулює свою професійну діяльність».

Саморегуляція дозволяє людині свідомо змінити напрям своїх думок

утримуючи себе від небажаних дій. Вольовий самоконтроль є провідним фактором успішної самодіяльності в екстремальних умовах, а провідним процесом є адаптація до певних умов, і саморегуляції поведінки при вирішенні задач.

Прокрастинація являє собою комплексний, неоднорідний в психологічному плані феномен, що включає в себе поведінкові, емоційні та когнітивні компоненти, які тісно пов'язані з мотиваційною сферою особистості. Вона проявляється, перш за все, в поведінці: у затримці здійснення необхідної діяльності, у відкладенні прийняття рішень.

Причини виникнення цього стану потрібно шукати в розладі емоційно-вольових процесів, самопокладання, цілеспрямованості, самоорганізованості. Все це повинно було формуватися та розвиватися ще в ранньому дитинстві. Можливо, упущення цього моменту у вихованні дитини і приводить до виникнення стану прокрастинації.

До різноманітних форм цього психологічного явища відносяться також боязнь ризикувати, складання грандіозних, але не виконуваних планів і т.п. Основні сфери прояву прокрастинації – це професійна діяльність, турбота про здоров'я, а також навчання. Саме тому на сьогоднішній день все більше набуває значення поняття «прокрастинація», як і в спеціальних дослідницьких областях, так і в масовій прогностичній практиці.

В дослідженні були використані наступні методики: на виявлення рівня прокрастинації «Опитувальник загальної прокрастинації» К. Лея, та методика В.І. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки», яка діагностує розвиток індивідуальної саморегуляції і її персональний профіль, що включає показники планування, моделювання, програмування, оцінку результатів, а також показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості і самостійності.

У осіб з високим рівнем прокрастинації переважають такі поведінкові реакції, як стримування опанування, пошук соціальної підтримки інструментального характеру, концентрація на емоціях та їх активне вираження, переформулювання ситуації та відсутність самостійності; заперечення, поведінковий та мислений відхід від проблем. Показники курсантів з високим рівнем прокрастинації говорять про невміння досліджуваних продумувати послідовність своїх дій, вони не можуть самостійно сформулювати програму дій, що по суті властиво особистостям-прокрастинаторам, вони схильні не помічати своїх помилок, не критичні до своїх дій. Суб'єктивні критерії успішності саморегуляції у них недостатньо стійкі, що веде до накопичення та збільшенні обсягу роботи, виникнення зовнішніх труднощів. Представники цієї групи схильні перекладати відповідальність і провину за те, що у них не склалося на інших людей, а це призводить до не критичності сприйняття ситуації, і виходячи з цього – порушення саморегуляції та адаптації.

Курсанти з високим рівнем прокрастинації менш активні в міжособистісних відносинах, ніж представники низького рівня прокрастинації,

вони більш залежні від інших; намагаються отримати пораду, допомогу чи яку-небудь інформацію від навколишніх, таким чином перекладаючи на них відповідальність за свою бездіяльність. Іншими словами – у осіб, які є схильні до прокрастинації переважає стратегія пошуку соціальної підтримки та уникнення або відхід від вирішення проблем. Вони працюють хаотично, без плану або лише за умови невідкладності, вони схильні до зволікання у прийнятті рішенні, відтягування і відкладанню виконання різних робіт «на потім». Прокрастинатор постійно відкладає реалізацію задуманого, в підсумку приступаючи до виконання поставленого завдання тільки в самий останній момент. З цим пов'язані негативні наслідки такого відкладання: невиконання навчальних чи робочих обов'язків у відведений час. Крім зовнішніх неприємних наслідків для людини, прокрастинація характеризується також досить сильним емоційним дискомфортом: прокрастинатори відзначають у себе почуття провини, неспокій, невпевненість у позитивному вирішенні ситуації. Відзначається виникнення загальної незадоволеності своєю діяльністю.

Особи з низьким рівнем прокрастинації намагаються всі справи робити у назначений час, мають більш кращі параметри організації зворотного зв'язку, схильність при відображенні та інтерпретації актуальної ситуації розглядати її детально, чітко визначають головне та другорядне, тому вони все роблять вчасно. Вони мають чіткі сформовані цілі та задачі і розвинену регуляторну автономність порівняно з особами з високим рівнем прокрастинації. Курсанти з низьким рівнем прокрастинації є більш схильними для пошуку можливих варіантів вирішення проблеми, більш свідомо планують свою діяльність. Також такі люди добросовісні, розуміють зміст відповідальності перед виконанням важкого завдання, незалежні та прагнуть до лідерства. У респондентів цієї групи за даними методики В.І. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки» визначаються високі показники за шкалами «гнучкість», «оцінка результатів» та «програмування», для них є характерним при виникненні непередбачених обставин легко перебудовуючи плани і програми виконавчих дій і поведінки. При виникненні неузгодженості отриманих результатів з зазначеною метою своєчасно вносять відповідну корекцію. Гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику. Також характеризує індивідуальну розвиненість і адекватність оцінки себе і результатів своєї діяльності і поведінки, сформованість потреби продумувати способи своїх дій і поведінки, про деталізованість розроблених програм.

Виходячи з результатів дослідження можна стверджувати, що особливості саморегуляції тісно пов'язані з феноменом прокрастинації, а саме: чим вищий рівень схильності до прокрастинації (постійне, патологічне відкладання на потім), тим нижчий рівень саморегуляції особи, і навпаки – чим нижчий рівень схильності до прокрастинації, тим вища саморегуляція. У зв'язку з цим, дослідження цієї проблеми є надзвичайно актуальним і сприяє вирішенню багатьох задач, які стоять перед службою з надзвичайних ситуацій. Існує потреба у розробці та модифікації методів профілактики і боротьби з

прокрастинацією, та розвивання і підвищення рівня саморегуляції у курсантів Національного університету цивільного захисту України.

**Ніколенко Д.О.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри загально-юридичних та психологічних дисциплін ФПК НГУ НАВС (м. Київ)

**Карпілянський Д.А.**, канд. психол. наук, доцент – професор кафедри загально-юридичних та психологічних дисциплін ФПК НГУ НАВС (м. Київ)

### **Проблема поняття психологічного впливу в структурі морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ**

Головні завдання морально-психологічного супроводження діяльності правоохоронних органів по удосконаленню кадрової роботи, покращенню системи управління, підвищення ефективності охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю визначаються місцем людського фактору у підвищенні якості вирішення службових задач та забезпеченні високого рівня професіоналізму військовослужбовців НГУ.

Організація та проведення психопрофілактичної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України, здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів, індивідуально-психологічне консультування особового складу та членів їх сімей під час розв'язання їх службово-бойових та сімейних проблем, надання іншої психологічної допомоги молодим військовослужбовцям в процесі їх адаптації до умов проходження служби, надання психологічної допомоги після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням службово-бойових завдань тощо, зобов'язує підрозділи психологічної служби НГУ вести систематичний, цілеспрямований, наполегливий пошук та відпрацювання форм, методів, прийомів, технік психолого-педагогічного впливу на військовослужбовців НГУ в процесі професійного спілкування.

Спілкування, так само як психічне відображення, діяльність, свідомість, особистість залишається найбільш привабливою, з наукової точки зору, психологічною категорією. Теоретичні, методологічні, експериментальні та прикладні дослідження спілкування в різних галузях людської життєдіяльності розкривають все нові і нові таємниці людських стосунків. Разом з цим, існує ще низка проблем пов'язаних із необхідністю виявлення і вивчення різних типів мотиваційно-потребової сфери особистості, особливостей її впливу на різні характеристики спілкування, створення типології особистостей за рівнями пізнання інших людей, дослідження особливостей соціальної перцепції, комунікації та регуляції взаємостосунків між людьми. Недостатня розробленість теоретичного аспекту понять психологічного впливу, взаємовпливу та самовпливу з одного боку, і практичне значення їх для широкого кола фахівців-психологів, з другого, актуалізує дану проблему як суттєву.

В науковій літературі психологічний вплив розглядається, як необхідний складовий елемент розуміння психічної активності людини. Знання про природу та структуру тих чи інших психічних явищ, процесів або властивостей особистості не можуть вважатися повними без з'ясування специфіки їх прояву в життєдіяльності індивіда, без розкриття психологічних механізмів, форм, методів, прийомів їх реалізації і регуляції. Активний вплив людини на природу та соціальне оточення, як умову саморозвитку та самореалізації, органічний, нерозривний їх зв'язок і взаємозалежність, обумовлює принципово важливий підхід до вивчення категорії психологічного впливу у єдності з поняттями психологічного взаємовпливу та самовпливу. В такий спосіб практична значимість проблеми визначається тим, що зазначені категорії є залученими у всі сфери життя людини і виступають суттєвими детермінантами її активізації. З одного боку, психологічний вплив, психологічний взаємовплив і психологічний самовплив є об'єктами дослідження, а з другого – допомагають зрозуміти і пояснити формування, функціонування і розвиток психічної дійсності (С.Д. Максименко, В.М. Синьов, О.П. Северов, С.І. Яковенко, В.І. Барко, В.О. Татенко, Ю.Л. Майдіков, В.І. Кривуша, Морозов О.М., Мороз Л.І. та ін.).

Одним із найбільш уживаних визначень психологічного впливу є визначення його, як цілеспрямованого переносу руху та інформації від одного учасника взаємодії до іншого. При цьому вплив може бути безпосереднім (контактним), коли рух разом з інформацією яка в ньому міститься, передається у формі імпульсу руху (наприклад, дотику або удару), і опосередкованим, коли інформація і закодований у ній імпульс руху передається у формі комплексу сигналів які несуть повідомлення про що-небудь і орієнтують систему яка сприймає стосовно змісту і значення цих сигналів. В той же час поняття психологічного взаємовпливу в науковій психологічній літературі є маловживаним і таким що змішується з поняттями взаємостосунки, взаємодії та ін. Наприклад, Бодальов О.О., зазначає, що спілкування це вид взаємодії людей при якому останні своїм зовнішнім виглядом і поведінкою здійснюють певний вплив на домагання і наміри, на стани і почуття один одного.

В.М. Куліков визначає психологічний вплив, як детермінований певними мотивами і такий, що переслідує визначену мету вплив окремої особистості або групи на психологію іншої особистості або групи вербальними або невербальними засобами, а психологічний взаємовплив, як поєднання двох суміжних актів психологічного впливу.

О.М. Столяренко, із свого боку, характеризує психологічний вплив, як навмисне, цілеспрямоване втручання в процеси психічного відображення дійсності іншої людини і відмежовує його від психічного взаємовпливу.

Наведені визначення дозволяють більш чітко диференціювати між собою такі поняття, як “дія”, “соціальна дія”, “комунікативна дія”, “взаємодія”, “психологічний вплив” і “психологічний взаємовплив”. Дані категорії являють собою різну за характером і спрямованістю активність особистості і групи. Із вищезазначеного випливає відмінність категорій “комунікативної дії”,



“взаємодії” та “взаємовпливу”. Якщо перші дві категорії являють собою в більшій чи меншій мірі узгоджені взаємні дії учасників спільної діяльності, які переслідують єдину мету, то категорія психологічного взаємовпливу конструюється із актів психологічного впливу учасників цього процесу один на одного.

Дослідження процесів психологічного впливу, взаємовпливу та самовпливу ґрунтуються на принципах системного аналізу, соціально-психологічного детермінізму, єдності суспільної психології, діяльності і спілкування. При цьому, слід мати на увазі, що принцип однозначного детермінізму, який стверджує стійку однозначну залежність між цими процесами і результатом, не є прийнятним в даному контексті. Більш продуктивним на часі є принцип вірогідності, який пояснює психологічний вплив, взаємовплив та самовплив за допомогою певної множини підстав, які ієрархічно зв'язані між собою і вказує на його полімодальну обумовленість законів і закономірностей. Аналіз матеріалів з проблеми дозволяє сформулювати п'ять основних груп факторів які визначають особливості психологічного впливу та похідних від нього процесів: 1) детермінанти, які пов'язані з особливостями взаємодіючої пари та впливом на них соціального оточення; 2) детермінанти, які пов'язані з цілями, задачами і змістом впливу; 3) детермінанти, які пов'язані із засобами і способами взаємодії; 4) детермінанти, які пов'язані з умовами психологічного впливу; 5) детермінанти, які пов'язані із взаєморозумінням і взаємовідносинами між учасниками процесу.

З метою підвищення практичної значимості теоретичних розробок феномени психологічних впливів необхідно розглядати в соціальному контексті, розкриваючи особливості критеріїв розрізнення понять та способів впливів. Головну увагу, при цьому, слід звернути: а/ на ступінь активності суб'єкта психологічного впливу; б/ на ступінь активності об'єкта психологічного впливу; в/ на ступінь критичності прийняття змісту психологічного впливу; г/ на спрямованість способу психологічного впливу на певну підструктуру психіки об'єкта, а також на зв'язки психологічного впливу і самовпливу із соціальним оточенням які впливають на їх ефективність і цілі. Зазначимо, що для критеріїв оцінки психологічного впливу, взаємовпливу та самовпливу їх важливо розглядати як органічну єдність, як взаємозв'язок процесу і результату. Незважаючи на нерозривну єдність процесів психологічного впливу, взаємовпливу та самовпливу в життєдіяльності людини, слід враховувати характер спрямованості цих процесів, котрий може і не співпадати. Тобто, зовнішній і внутрішній впливи за одних обставин, можуть посилюватись, а за інших, послаблюватись, що негативно буде відображатись на досягненні мети впливу.

Подальше поглиблене науково-теоретичне та практично-прикладне відпрацювання категорій психологічного впливу, взаємовпливу та самовпливу, комплексний підхід до оволодіння прийоми психологічного впливу офіцерами підрозділів психологічного забезпечення НГУ сприятиме підвищенню

ефективності діяльності системи морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України в цілому.

**Овсієнко О.Б.**, офіцер (психолог) 2 батальйону з охорони взводних опорних пунктів військова частина 3035 (м. Славянськ)

### **Імідж Національної гвардії України, як складова успіху військовослужбовців**

На сучасному етапі державного будівництва, на наш погляд, необхідні принципово нові підходи в усвідомленні моральних засад службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України. Це зумовлено переосмисленням ролі військового в суспільних процесах і змінах. Сам факт піклування певної державної структури про покращення власного іміджу є ознакою політичної культури цієї структури, її зрілості та самодостатності. Позитивний імідж є втіленням престижу організації, її високого рейтингу в системі видів діяльності в суспільстві та масовій свідомості. Об'єктивний імідж організації потрібен для того, щоб кожний пересічний громадянин нашої країни зрозумів і оцінив її роль як соціального інституту держави в політичному, соціальному та економічному просторі українського суспільства.

Головна мета діяльності військового формування з правоохоронними функціями – служіння закону, що не є самоціллю, а сприймається громадянами як утілення справедливості й моральності та сприяє забезпеченню правопорядку в державі. Для досягнення високого рівня суспільної користі роботи всієї системи НГУ кожен військовий цієї системи повинен усвідомити соціальну значущість своєї діяльності та її результатів. У контексті цієї проблеми на перше місце висувуються професійно-психологічні та моральні якості особистості військовослужбовця, які й відіграють головну роль у створенні позитивного іміджу органів правопорядку в очах пересічних громадян і українського суспільства загалом.

З чого потрібно починати? З розуміння того, що таке імідж узагалі, а також із його складових і напрямів підвищення авторитету військових формувань у сучасних умовах.

Імідж – це цілеспрямовано сформований образ, уявлення, що символізує сутність явища або об'єкта в соціально-політичному просторі. Якщо говорити про імідж військовослужбовців НГУ, то це не міф або штучно створене кліше, а об'єктивний портрет, в якому всі фарби відображають реальні персоналії сьогодення. Об'єктивний характер іміджу гвардії підтверджується життям, і нам необхідно набувати досвіду, щоб постійно впливати на нього й підвищувати його.

Необхідна складова успіху військовослужбовця – позитивний імідж, який вдало зробить його професійно-психологічний портрет завершеним і досконалим. Визначимо основні складові позитивного іміджу військовослужбовця гвардії, які, на нашу думку, розкривають природу цього

явища і впливають на успішність виконання службово-бойових завдань загалом.

Індивідуально-психологічні ознаки в структурі особистості є тим пусковим механізмом, який визначає вибір людиною сфери діяльності та ступінь її успішності в майбутньому. Це рівень інтелектуальних здібностей, індивідуальні особливості мислення й інші психічні пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, увага, мовлення), мотивація до діяльності, емоційно-вольова сфера особистості, моральні якості, спрямованість та культура поведінки військовослужбовця НГУ.

Авторитет Національної гвардії України певною мірою підвищується завдяки зростанню професіоналізму й удосконаленню професійно значущих якостей (професійної компетентності, зрілості, бажання відповідати вимогам, які пред'являє діяльність до особи).

Вагомий внесок у формуванні нового іміджу гвардії вносять українські засоби масової інформації, які дуже часто є єдиним посередником між персоналом НГУ і населенням. Чому? Тому що, не кожен пересічний громадянин має потребу звертатися до військовослужбовців НГУ та не завжди останні мають можливість під час своєї соціальної діяльності (виховної, превентивної, профілактичної, освітньо-роз'яснювальної, інформативної) впливати на думку кожного громадянина.

Але, на нашу думку, довіра до ЗМІ останнім часом знизилась і тому населення намагається знайти інші шляхи отримання інформації того, що насправді відбувається в зоні антитерористичної операції. Одним із таких шляхів без сумніву є думка військовослужбовців, які були призвані під час мобілізації та демобілізовані через 12-16 місяців служби. Повертаючись додому їхня думка для оточуючих є без перебільшення істинною.

Нами було проведено анонімне анкетування військовослужбовців VI, V, VI хвиль мобілізації, метою якого було вивчення думки респондентів щодо проблемних питань матеріального, організаційного та морально-психологічного забезпечення особового складу під час виконання ними службово-бойових завдань. У даному контексті розглядання проблеми іміджу гвардії нас хвилює тільки 2 питання із цієї анкети. Перше, що на Вашу думку необхідно зробити, щоб покращити умови проходження служби. Друге, вкажіть, будь ласка, Ваші побажання та прохання на адресу командування НГУ. Аналізуючи відповіді на ці питання, можна виділити декілька ідей, піднятих більшістю респондентів. По-перше, це незадоволеність відношенням від командно-офіцерського складу до підлеглих, по-друге, це використання застарілих пострадянських методів ведення військової справи та так звана «уставщина». Якщо ці питання підняті більшістю опитаних, можна припустити, що ця думка піде в громадськість та імідж гвардії зазнає поразки в цьому бою за авторитет.

Успішність і стабільність військових формувань з правоохоронними функціями залежить не лише від стану правопорядку, рівня злочинності в державі та інших соціальних процесів, а й усвідомлення кожним

військовослужбовцем у виконанні своїх повсякденних службово-бойових завдань й успіхах їх реалізації значущості авторитету гвардії серед населення. Престиж – це та невід’ємна складова будь-якої діяльності, яка сприяє повноцінній самореалізації особистості, відчуття максимального задоволення від справи й розуміння значущості (особистої та суспільної) того, що ти робиш. А в цьому іноді й полягає сенс життя людини, її призначення та роль у суспільному бутті. Коли особа вступає до лав Національної гвардії та відчуває силу і престиж цієї системи, бачить перспективу діяльності у межах цієї професії – успіх їй гарантовано.

**Павленко Р.В.**, старший викладач кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

### **Формування професійно важливих морально-вольових якостей майбутніх командирів Національної гвардії України**

Провідну роль у вирішенні завдань реформування Національної гвардії України в сучасне високо мобільне військове правоохоронне формування спроможне забезпечити громадську безпеку та вести боротьбу з тероризмом покладено на офіцерів. Основна частина офіцерського корпусу Національної гвардії України є прикладом особистого зразкового та відповідального виконання службових обов’язків, вірності військовій присязі, носіями високоморальних принципів та офіцерської честі. Історичний досвід та практика сьогодення підтверджує що, саме від особистої переконаності командирів у важливості професії офіцера, як захисника Батьківщини залежить успішність виконання службово-бойових завдань. Виконання завдань офіцерами підрозділів Національної гвардії України особливо в умовах АТО пов’язано з небезпекою для власного життя та здоров’я. В бойових умовах коли швидко змінюються тактична обстановка командиріві потрібно самостійно, ініціативно приймати рішення виявляючи при цьому особисту принциповість та нести в подальшому персональну відповідальність за віддання та виконання наказу. В таких умовах для успішного виконання службово-бойових завдань, з метою досягнення визначеної мети командиріві потрібно виявляти сильну волю. Для служби в Національній гвардії України на командних посадах потрібна людина не просто з сильною волею, а перш за все з волею, певним чином, спрямованою і, тому сильною. Сила або слабкість волі у майбутнього командира залежить в тому числі й від того, наскільки за роки навчання у нього було сформовано професійно важливі вольові та морально-вольові якості. Важливість високо сформованих морально-вольових якостей у офіцерів правоохоронних підрозділів набуває соціальної значущості ще й тому, що основний зміст їх служби спрямовано на забезпечення громадського порядку, особистої безпеки громадян та боротьбу з тероризмом.

В загальному контексті вимог до військової професійної освіти в процесі формування нової ідеології стандартів вищої військової освіти підготовка

сучасних офіцерських кадрів повинна відбуватися на основі компетентного підходу. Відповідно одним із стратегічних завдань реформування військової освіти у XXI столітті є забезпечення державних потреб у висококваліфікованих, відданих справі захисту Батьківщини військових фахівців. Принципові вимоги висунуто і до морально-вольових якостей офіцера, здатності ним виконувати свої обов'язки на основі дотримання високих моральних, правових, громадських та етичних норм, які забезпечують існування демократичного суспільства.

З метою успішного виконання завдань компетентного підходу професійну підготовку майбутніх офіцерів, потрібно спрямувати на: підвищення рівня їх індивідуальної професійної майстерності; удосконалення практичних навичок щодо виконання своїх функціональних обов'язків; спроможність навчати та готувати підлеглий особовий склад до виконання завдань за призначенням; глибоке засвоєння форм і методів управління військовими підрозділами. Основні зусилля в професійній підготовці повинно бути зосереджено на: розумінні та реалізації вимог керівних документів з підготовки особового складу, настанов, курсу стрільб; умінні звертатися та влучно вести вогонь з зброї, яка є на озброєнні підрозділу; розумінні ними суті та змісту завдань, що покладені на Національну гвардію, способах їх виконання як у мирний так і у воєнний час; умінні організувати бойову службу, ініціативно підходити до керування силами та засобами в складних умовах обстановки, високу виконавчу дисципліну. Майбутні командири повинні оволодіти методикою бойового залагодження підрозділів, підготовки їх до умілих і рішучих дій під час виконання службово-бойових завдань у складних умовах обстановки, підвищення польових навичок особового складу, формування у військовослужбовців високих морально-вольових якостей та психологічної стійкості.

Отже крім з'ясування та визначення змісту професійних компетенцій набуває важливості сформованість у майбутнього випускника світогляду, професійної спрямованості його інтересів і мотивів діяльності, особистої відповідальності, дисциплінованості та організованості.

Тому професійна підготовка сучасного офіцера потребує оволодіння ними не тільки професійно важливими знаннями, навичками та вміннями, а ще й формування професійно важливих морально-вольових якостей, які забезпечать успішність виконання суспільно важливих професійних завдань. Під час занять професійної підготовки майбутніх командирів повинно бути враховано формування організованості, відповідальності та дисциплінованості як професійно важливих морально-вольових якостей. Формування визначених якостей є одним з напрямків у загальній системі підготовки майбутнього командира. Який повинен засвоїти за роки навчання не тільки загально академічні та військові знання, набути певних навичок та вмінь, що потрібні для виконання обов'язків на первинній посаді командира взводу, ще стати справжнім патріотом, бути вірним військовій присязі та українському народові. Забезпечивши єдність навчання, виховання та психологічної підготовки

курсантів спрямованих на формування морально-вольових якостей можливо оптимізувати та суттєво покращити професійну підготовку курсантів до виконання службових обов'язків.

Тому удосконалення професійної підготовки, компетенції сучасного випускника командно-штабного факультету, як командира правоохоронного підрозділу має важливе не тільки військово-теоретичне, а ще й суспільне значення.

**Приходько В.С.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури (м. Харків)

### **Формування фахової мотивації студентів-іноземців з фізичної культури і спорту**

Проблема професійно-педагогічної мотивації майбутніх фахівців залишається актуальною і сьогодні, не дивлячись на те, що вирішенню цього питання присвячена значна кількість досліджень (А.А. Вербицький, С.А. Єрохін, Н.А. Журавлева, С.А. Замятіна, Н.І. Степанченко та ін.). На сучасному етапі інтерес до вищої освіти серед молоді має прагматичну основу та не може в повній мірі сприяти професійній спрямованості майбутніх спеціалістів. Констатується зниження орієнтації на професійну діяльність, в тому числі і на педагогічну.

Процес удосконалювання навчання може успішно реалізовуватися лише в тому випадку, якщо він буде ґрунтуватися на мотиваційно-потребовому підході до фізичного виховання й необхідних для цього психолого-педагогічних умовах. У дослідженнях науковців (Л.І. Божович, О.В. Дашкевич, В.І. Ковальов, А.М. Матюшкін та ін.) виявлено важливу роль пізнавальних мотивів для вирішення фундаментальних проблем розвитку й активності особистості, ефективності навчання, формування схильностей і здібностей, що робить особливо актуальним вивчення механізмів формування пізнавальних інтересів.

Проведений аналіз наукових досліджень з проблеми, що вивчається, показав, що якщо фізичне виховання замкнуте на руховій діяльності й цілеспрямовано не впливає на духовний розвиток і почуттєву сферу людини, то воно поряд з позитивними моральними якостями може формувати асоціальну поведінку й егоїстичні устремління особистості. Перевага тілесного компонента в змісті фізичного виховання, на шкоду соціокультурному, призводить до деформації фізкультурних цінностей, у результаті чого фізичне виховання втрачає риси гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, його загальнокультурної й моральної змістовності. Ряд вчених вважають, що великий збиток фізичному вихованню наносить пріоритет нормативного підходу, коли в побудові навчального процесу й у діяльності кафедр у главу кута ставлять не особистість студента, а його чисто зовнішні показники, які

характеризуються контрольними нормативами чергової навчальної програми. Далі треба примусове прилаштування особистості під якісь усереднені, як правило, зверху спущені нормативи, що явно суперечить ідеї свободи особистості й гуманістичних принципів виховання й аж ніяк не сприяють прилученню студентів до сфери фізичної культури. При такому підході процес фізичного виховання втрачає суб'єктивний початок - людську особистість.

Традиційний, тобто в основному руховий підхід до фізичного виховання студентів на ділі лише декларував єдність у розвитку духовної й фізичної сфери людини, тим самим істотно збіднюючи його можливості, що в призвело до розриву освіти й культури. Сам же процес фізичного виховання втратив культурний, моральний і одночасно предметно-змістовний зміст.

Емоційно-ціннісне відношення до фізкультурно-спортивної діяльності не формується спонтанно й не успадковується, воно здобувається особистістю в процесі самої діяльності й ефективно розвивається з освоєнням знань і творчого досвіду, із проявом ініціативи й активності в істинно педагогічному процесі.

Отже, основним принципом фізкультурного виховання є єдність світоглядного, інтелектуального й тілесного компонентів у формуванні фізичної культури особистості, що обумовлює навчальну, методичну й діяльнісно-практичну спрямованість виховного процесу. Глибинна сутність діяльнісного підходу до процесу виховання фізичної культури людини полягає в тому, що він орієнтує не тільки на засвоєння знань, але й на способи цього засвоєння, на зразки та способи мислення та діяльності, на розвиток пізнавальних сил і творчого потенціалу людини. Цей підхід протистоїть вербальним методам і формам догматичної передачі готової інформації, пасивності навчання, марності самих знань, умінь і навичок, які не реалізуються в діяльності. Деяльнісний підхід визначає спрямованість навчально-виховного процесу на всебічний розвиток особистості й її самовизначення стосовно творчого оволодіння цінностями фізичної культури.

Таким чином, фізична культура разом з іншими гуманітарними науками повинна забезпечити більш повне задоволення мотиваційно-потребової сфери особистості студентів-іноземців і підвищити в цілому їхню освіченість. За допомогою знань, отриманих з різних предметів з фізичної культури, студенти-іноземці повинні створювати цілісне уявлення про процеси й явища, що відбуваються в живій природі, більш повно розуміти можливості сучасних наукових методів пізнання світу та володіти ними на рівні виконання професійних функцій.

**Рютін В.В.**, к.пед.н, доцент, начальник кафедри соціальних та правових дисциплін, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

### **Проблема психолого-педагогічного попередження дезадаптації курсантів Національної академії Національної гвардії України**

Проблема підготовки висококваліфікованих офіцерських кадрів для

Всеукраїнська науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України  
25 листопада 2016 року, м. Харків

Національної гвардії України останнім часом набула особливого значення. Підтвердженням цієї тези є бойові дії на Сході України де відстоюється територіальна цілісність нашої держави. Молоді офіцери, випускники Національної академії Національної гвардії України набувають бойового досвіду на передових бойових позиціях проявляючи високі професійні якості, використовуючи знання набуті у стінах Національної академії НГУ.

Процеси збільшення чисельності Національної гвардії України, нових зразків техніки і озброєння вимагають відповідної кількості добре навчених офіцерів, здатних ефективно керувати підрозділами, навчати свій підлеглий особовий склад. Особливим, важливим завданням командирів, науково-педагогічного колективу Національної академії є психолого-педагогічне супроводження курсантів – створення таких психологічних та освітніх умов, які дозволяють курсантові без психологічних втрат та втрат здоров'я закінчити Національну академію Національної гвардії України та поповнити лави офіцерів Національної гвардії. Що і скільки необхідно витратити для підготовки офіцера? Очевидно, що це: **час, матеріальне, грошове, харчове забезпечення, комунальні витрати тощо**. Грошовий еквівалент цих витрат може сягати сотень тисяч гривень у залежності від кількості років навчання та спеціалізації. Прикрими стають ситуації, коли курсант у процесі навчання за різними причинами та обставинами висловлює бажання відраховуватися з Академії. Але за кожною з них стоїть морально-психологічний стан курсанта, стан дезадаптованості, неможливість відповідати вимогам щодо навчання (навчальна успішність, фізичний, морально-психологічний стан тощо) Чи можна попередити стан дезадаптації курсантів?

Аналіз проведених бесід з курсантами (юнаками та дівчатами) дозволяє прийти до висновків, що найбільш проблемними з точки зору відрахування є курсанти молодших років навчання. На першому році навчання за різними причинами відраховується близько 6-7 відсотків набору, ще 3-4 відсотки відраховуються на 2-му році навчання. Це говорить про те, що найбільші ризики дезадаптації переживають курсанти молодших курсів. Аналіз відрахувань молодих курсантів свідчить, що переважна більшість з них відраховується за станом здоров'я та небажанням продовження навчання. Таким чином, для попередження проблеми необхідна система профілактики дезадаптації курсантів. Ця система може розглядатися як взаємопов'язана психологічна і педагогічна робота за декількома напрямками: індивідуальна психологічна робота (підвищення психологічної мотивації продовження навчання), створення певних педагогічних умов (зокрема соціально-педагогічних умов – інтеграція педагогічних впливів всіх референтних для курсанта людей, покращення побутових умов та якості харчування тощо) у самому вищому військовому навчальному закладі, тощо. Потребують також ретельного аналізу негативні впливи на курсантів з боку цивільного середовища: хто, яким чином поширює інформацію пацифістського характеру. На основі цієї інформації необхідно задіяти ефективну інформаційну протидію антиармійським впливам на молодих курсантів.



**Селюкова Т.В.**, старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України, (м. Харків)

**Гаврилова А.В.**, бакалавр соціально-психологічного факультету, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

### **Особливості копінг-стратегій курсантів НУЦЗУ з різним рівнем емпатії**

Проблема копінг-поведінки відносно недавно розглядається в психології. Необхідність звертання до даної проблематики продиктована специфікою поведінки людини у важкій ситуації, у ситуації прийняття рішень, яка деколи пригнічує провідні форми прояву активності особистості. У широкому сенсі копінг включає всі види взаємодії суб'єкта з ситуацією, зокрема спроби оволодіти або пом'якшити, звикнути або відхилитися від вимог проблемної ситуації.

В цілому поняття копінг використовується в психології для опису характерних способів поведінки людей в різних складних життєвих і професійних ситуаціях. Кінцевою метою даної поведінки і одночасно критерієм її ефективності можна вважати зниження стресогенного впливу ситуації, тобто подолання її і вихід на нормальний рівень функціонування. Копінг-поведінка реалізується за допомогою копінг-стратегій. Найчастіше виділяють особистісні і ситуативні детермінанти копінг-поведінки.

Актуальність дослідження проблеми копінг-стратегій у курсантів Національного університету цивільного захисту України не викликає сумнівів. Адже кожного дня рятувальник в своїй професійній діяльності зустрічається з проблемою прийняття рішень. Також, вивчення стратегій подолання, які застосовують люди, способів, за допомогою яких вони намагаються подолати негативні наслідки кризових ситуацій, є основою для розробки технологій психологічної підтримки населення.

Особливу значущість ці проблеми мають для фахівців екстремального профілю професійної діяльності (рятувальників, космонавтів, льотчиків, військовослужбовців, особового складу спецпідрозділів силових структур). Професійна діяльність цих спеціалістів протікає в особливих умовах, що вимагає від них вмінь застосувати ефективні копінг-стратегії у екстремальних ситуаціях для успішного виконання своїх професійних обов'язків. Професіограма рятувальника включає в себе наступні особистісні якості: відповідальність, емпатійність, чіткість дій в надзвичайних ситуаціях, силу волі, швидкість реагування та твердий характер.

Чимало дослідників пропонують розглядати конструктивний і неконструктивний копінг. Конструктивні копінг-стратегії передбачають досягнення мети власними силами, зверненням за допомогою до інших людей, які включені в цю ситуацію або мають досвід вирішення подібних проблем,

ретельне обдумування проблеми й різноманітних шляхів її розвитку або вирішення, переосмислення проблемної ситуації.

До неконструктивних копінгів відносять різноманітні способи психологічного захисту, такі як пасивність, уникнення, імпульсивну поведінку (емоційні зриви, екстравагантні вчинки, агресивні реакції). У той же час неможливо заздалегідь визначити, які копінг-стратегії конструктивні або неконструктивні, адаптивні або дезадаптивні будуть використані, оскільки для кожної людини в тій чи іншій ситуації існують свої найбільш вдалі варіанти подолання стресу. Більшість з них побудовані навколо двох, запропонованих Р. Лазарусом і С. Фолкманом модусів психологічного подолання спрямованих на вирішення проблеми та зміну власних установок щодо ситуації.

Проблемно-орієнтований копінг пов'язаний з раціональним аналізом проблеми, з побудовою плану вирішення складної ситуації і проявляється в самостійному аналізі події, що трапилася, у зверненні за допомогою до інших, у пошуку додаткової інформації з різних джерел.

Суб'єктно-орієнтований копінг психологічного подолання стосується емоційного реагування на ситуацію, він не супроводжується конкретними діями, оскільки людина намагається не думати про проблему, забути «як у сні», відвернутися від негативних емоцій, вживаючи алкоголь або їжу, прагне залучити інших у свої переживання.

Враховуючи не лише вибір рятувальниками копінг-стратегії в надзвичайних ситуаціях, але й особистісні якості, вважаємо за необхідне згадати таку якість як емпатія. Так як допомога постраждалим в результаті екстремальної ситуації, чуйність, співчуття, емоційний відгук є безпосередніми обов'язками майбутнього офіцера ДСНС України.

Емпатія – це спосіб розуміння іншої людини, спрямований на аналіз її особистості у тому числі не лише осмислене, але й інтуїтивне пізнання її емоційних переживань. Поряд з цим, емпатія – це здатність проникати до афективних орієнтацій іншої людини, це співчутливість до її переживань, здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяти його емоційні стани, відчувати емоційне благополуччя чи негаразди.

На наш погляд, емпатія передбачає не просто розуміння емоційного стану іншого, а й відтворення його в самому собі. Найвищою формою емпатії є поведінкова, дійова емпатія, тобто не лише розуміння стану іншого, переживання за нього, а й підтримка, надання йому допомоги. Дійова емпатія, повною мірою, виражає ототожнення себе з іншою людиною, тобто є моральним резонансом, який становить дійсну основу взаємин, побудованих на відповідальності за іншу людину. Існує безпосередня залежність: чим вищою є загальна культура, тим інтенсивнішою стає здатність співпереживати, співчувати людям. Дійова співучасть у долі іншого, співчуття до чужого горя збагачують та розвивають почуття соціальної відповідальності курсантів.

Актуалізація емпатійних процесів здійснюється у процесі діяльності, суттю якої є турбота про іншу людину, у ситуаціях, які потребують співчуття та співпереживання з іншими людьми. Вважаємо, що майбутній офіцер, а на

теперішній час курсант НУЦЗУ, повинен співчувати і допомагати іншій особі, яку спіткала біда, безкорисно переживаючи з нею її горе. Тож, в результаті дослідження особливостей копінг-стратегій у курсантів з різним рівнем емпатії за допомогою методик Р.Лазаруса «Способи долаючої поведінки» та С.Нормана і Д.Ендлера «Копінг-поведінка в стресових итуаціях» ми зробили наступні висновки: високоемпатійні курсанти обирають такі копінг-стратегії поведінки в екстремальних ситуаціях, як самоконтроль, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми, та стратегії орієнтовані на вирішення задачі. Курсанти з високим рівнем емпатії вибирають так званий активний копінг. До активних стратегій відносять стратегію «вирішення проблем», як базову копінг-стратегію. Вона містить усі варіанти поведінки людини, спрямовані на вирішення проблемної чи стресової ситуації, а також стратегію надання соціальної, психологічної підтримки.

В свою чергу низькоемпатійні курсанти обирають копінг-стратегії «втеча-уникнення», «дистанціювання» та копінг-стратегію орієнтовану на емоції. Стратегія уникання – це поведінкова стратегія, застосовуючи яку, людина прагне уникнути контакту з екстремальною ситуацією, витісняє необхідність розв'язання психологічних проблеми постраждалої людини.

Стратегія уникання – одна з провідних поведінкових стратегій, яка сприяє формуванню псевдодолаючої поведінки. Використання цієї стратегії обумовлене недостатнім рівнем особистісних копінг-ресурсів і навичок активного розв'язання життєвих проблем.

**Селюкова Т.В.**, старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України, (м. Харків)

**Веремейчик В.А.**, бакалавр соціально-психологічного факультету, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

### **Особливості саморегуляції у осіб з різним рівнем резистентності к ситуаціям невизначенності**

Психічна саморегуляція є одним з основних суб'єктивних умов забезпечення професійної безпеки майбутніх співробітників ДСНС. Екстремальна за своїм призначенням професійна діяльність, підвищений рівень нервово-психічної напруженості, інформаційне перевантаження, інтенсивність спілкування, потенційна загроза для життя і здоров'я вимагають пошуку різних шляхів і методів психічної саморегуляції, здатних підвищити рівень професійної безпеки співробітників ДСНС.

Саморегуляцію слід вважати одним з ключових системоутворюючих ознак особистості. На це вказує і О.А. Конопкін, який відзначає, що саморегуляція – це системна характеристика, що відображає здатність особистості до сталого функціонування в різних умовах життєдіяльності. Значення цієї характеристики проявляється в навмисній регуляції особистістю параметрів свого

функціонування (стану, поведінки, діяльності, взаємодії з оточенням), які оцінюються суб'єктом як бажані. Психічна саморегуляція є окремим випадком саморегуляції.

Від ступеня досконалості процесів саморегуляції залежить успішність, надійність, продуктивність, кінцевий результат будь-якого акту произвольної активності. Саморегуляція цілеспрямованої активності виступає як найбільш загальна і сутнісна функція цілісної психіки людини; в процесах саморегуляції реалізується єдність психіки у всьому багатстві її окремих рівнів, сторін, можливостей, функцій, процесів, здібностей тощо.

Співробітники ДСНС, стикаючись з важковирішуваними, раптово виникаючими проблемами, які не мають однозначного рішення, постійно знаходяться в стані підвищеного емоційного та фізичного напруження, яке іноді спонукає його до імпульсивних дій. У той же час професійні рішення про те, як діяти, повинні прийматися з усією відповідальністю навіть в умовах жорсткого дефіциту часу; крім того, дії співробітників оцінюються керівництвом, колегами, представниками громадськості, ЗМІ і іншими людьми. На карту поставлені авторитет і престиж його особистості, співробітників, організації, держави. Всі ці умови можуть призвести до тривожного, депресивного стану, яке необхідно усунути.

Сучасний світ – світ потрясінь, змін і криз. Умови нашого життя характеризуються високим рівнем невизначеності, пов'язаних з нестійкою системою цінностей, інформаційними навантаженнями, екстремальними умовами праці. Ставлення до невизначеності впливає на резистентність адаптаційних резервів організму. Поняття "невизначеність" має різні тлумачення. Під невизначеністю ми розуміємо сукупність обставин, які характеризуються неповнотою інформації та стохастичною природою.

Крім цього, в контексті проблеми підготовки рятувальників, до зовнішнього тиску невизначеності, додається ще й невизначеність внутрішня, пов'язана з тим, що ситуація взаємодії під час надання допомоги, в тому числі психологічної, може бути описана в термінах суцільної невизначеності.

Поняття «толерантність до невизначеності» визначається у зв'язку з необхідністю пояснення особливостей поведінки особистості в багатозначних ситуаціях, зокрема готовності приймати ці ситуації або уникати їх .

Для інтолерантної особистості характерним є: сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози; тенденція до винесення полярних суджень по типу «чорне-біле»; намагання приймати поспішні рішення, часто без урахування справжнього стану справ; потяг до очевидного та безумовного прийняття чи відторгнення у відносинах з іншими людьми; нездатність до мислення у категоріях ймовірностей та намагання уникати непрозорого та неконкретного; схильність реагувати занепокоєнням на незрозумілі ситуації; потреба у категоризації; неможливість припустити наявність позитивних та негативних характеристик всередині одного об'єкту; дихотомічність сприймання; нездатність сприймати суперечливі, та такі, що швидко змінюються стимули;

пошук безпеки та намагання уникнути невизначеності; надання переваги знайомому, відторгнення усього незвичного.

Характерні ознаки особистості толерантної до невизначеності, це: потяг до невизначених ситуацій; почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації; сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки прийняття рішення; здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність опиратись відсутності зв'язку та логіки у інформації що надходить; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючи; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації чи ідеї.

Окрім аналізу літератури з питань саморегуляції та резистентності к ситуаціям невизначеності, в роботі були використанні емпіричні методи з використанням опитувальника «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанова, шкала толерантності до невизначених ситуацій С. Баднера (версія Т.В. Корнілової).

В результаті дослідження, серед курсантів НУЦЗУ Державної служби України з надзвичайних ситуацій було виявлено, що курсанти з різним рівнем толерантності до невизначеності мають відмінні данні, як за загальним показником саморегуляції, так і за шкалами методики В.І. Моросанової.

Нами було визначено, що особи резистентні до ситуацій невизначеності мають вищий рівень саморегуляції. Це свідчить про здатність самостійно планувати діяльність і поведінку, контролювати хід виконання, аналізувати і оцінювати проміжні і кінцеві результати своєї діяльності. А також випробовувані з високими показниками загального рівня саморегуляції самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висунення і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено. Вони врівноважені та розсудливі при зіткненні з труднощами. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує новими видами активності, впевненіше відчуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в звичних видах діяльності.

Для інтолерантної особистості характерним є: сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози; схильність реагувати занепокоєнням на незрозумілі ситуації; пошук безпеки. Курсанти інтолерантні до невизначеності, не мають схильності до підприємливості, тяги до нового та невідомого, намагаються внести у своє життя і навколишнє середовище максимальну ясність і однозначність, мають відчуття власної безпорадності при зіткненні з труднощами. Особи інтолерантні до невизначеності в складній для них ситуаціях, знаходять відраду у пошуку інформаційної, дієвої та емоційної підтримки. Їх поведінкові програми ригідні, вони недостатньо гнучко змінюються в нових обставинах і в ситуаціях перешкод. У разі невідповідності отриманих результатів цілям не проводиться корекція програми дій до

отримання прийняттого результату. Вони часто піддаються імпульсам, приймають поспішні рішення, без урахування справжнього стану справ, спрямовані до втечі від проблеми.

За шкалами ж «гнучкості» і «самостійності» високі показники отримали курсанти резистентні до ситуацій невизначеності, що може говорити про пластичність усіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі випробовувані легко перебудовують плани і програми виконавських дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов і перебудувати програму дій. При виникненні неузгодженості отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт неузгодженості і вносять відповідну корекцію. Така гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику, що особливо важливо для майбутніх рятувальників. А також свідчить про автономність в організації активності людини, його здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організувати роботу по досягненню висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати і оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності.

Ми з'ясували, що існують відмінності саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем толерантності до невизначеності. Особи з високим рівнем толерантності до невизначеності мають більш високий рівень життестійкості, являються більш гнучкими до непередбачуваності навколишнього світу, використовують більш гнучкі копінг-стратегії, а особи інтолерантні до невизначеності реагують занепокоєнням на незрозумілі ситуації, що робить їх менш життестійкими при зіткненні з труднощами.

Виходячи з наведених даних, можна зробити висновок, що рівень резистентності має безпосередній зв'язок із стилями саморегуляції поведінки, та її загальним показником. Це обумовлює подальшу необхідність більш детального вивчення цих понять, та їх взаємозв'язку.

**Сервачак О.В.**, канд. психол. наук – доцент кафедри історії та права Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)

**Придятько Р.В.**, магістрант Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)

### **Імідж правоохоронців як важлива складова професійної компетентності**

Зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, торкаються соціальної, політичної, економічної, духовної сфер його існування, потребують формування нових взаємовідносин між державою, її інституціями та громадянським суспільством. Органи правопорядку у системі державних інститутів посідають особливе місце, вони відповідають за захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, інтереси суспільства й держави та реалізують свої функції у безпосередньому контакті з громадянами. В Україні, в умовах

формування громадянського суспільства, особливо нагальною стає потреба розвитку співробітництва й партнерських взаємин правоохоронних органів із населенням, формування позитивного іміджу цих органів державної влади.

Історія людства за всі часи свого існування була багата на стійкі уявлення, які закарбувалися в масовій свідомості – образи цілих народів та їхніх вождів, міст, держав, правителів, тощо. Слід відмітити, що поняття «імідж» з'явилося на початку 50-х років ХХ століття в рекламній практиці і лише потім поступово ввійшло в політичне й соціальне життя. В умовах сучасної інформаційної цивілізації, імідж набуває все більшого значення як в особистому житті людини, так і в соціально-економічній, соціокультурній і професійній сферах функціонування суспільства.

Термін «імідж» використовують коли мова йде про емоційно забарвлений образ когось-небудь або чогось-небудь. Це враження, яке людина, група, організація справляють на оточення, що фіксується свідомістю у формі певних стереотипних уявлень, думок, суджень. Різні аспекти іміджу у своїх працях досліджували: Р. Абрамов, С. Блек, Ю.А. Вишневський, О.М. Холод, Д. Доті, С.А. Наумова, Д. Огілві, В.М.Палтусова, Н.В. Чипиленко та інші. Вчені виділяють загальні характеристики іміджу, як цілеспрямовано сформованого, інтегрального образу, що обумовлений якостями суб'єкта та виступає засобом вирішення його завдань у площині взаємодії суб'єкта з оточенням. Імідж також відображає соціальні очікування. Формування іміджу може відбуватися стихійно, або бути результатом цілеспрямованої роботи, яку можна описати як комунікативне програмування, оскільки йдеться про відбір найбільш сприятливих форматів різних видів комунікації. Професійний імідж обумовлений, в першу чергу, особливостями професійної діяльності, її задачами, методами реалізації, та тією соціальною роллю, яку у зв'язку з цим виконує спеціаліст.

Формування іміджу фахівців є також предметом вивчення різних наукових напрямків: менеджменту, політології, соціології, психології педагогіки та інших. У своїх працях цього питання торкаються ряд вчених: Л. Божович, Б. Ломов, які вивчали специфіку сприйняття людини людиною; В. Зазикіна, П. Берд, А. Панасюк, В. Шепель - розробили концептуальні засади іміджології; І. Альохіна, Ф. Кузін, Д. Френсіс - вивчали особливості іміджу професії. Разом з тим варто відмітити, що у працях зазначених дослідників увага в основному акцентується на загальних характеристиках та сутності іміджу ділової людини, політичних лідерів, корпорацій, тощо. Однак недостатньо уваги приділяється змісту та формуванню іміджу спеціалістів тих, чи інших конкретних професійних напрямків, зокрема представників силових структур.

Питання формування професійного іміджу особливо важливі для тих сфер діяльності які реалізують свої завдання в процесі спілкування. У працівників правоохоронних органів саме фахова комунікативна компетентність — система значимих для працівника відносин, умінь і навичок спілкування, виступає важливим фактором ефективності його професійної діяльності. Оптимальні моделі поведінки та спілкування поліцейського внутрішньо його

дисциплінують, зобов'язують дотримуватися етичних правил, правил фахового спілкування, допомагають досягти професійного успіху та викликають у оточення позитивні відчуття, сприйняття фахівця, як близького до ідеального образу представника професії. В свою чергу, таке схвалення, довіра населення, мотивує працівників до якісного виконання службових обов'язків, гуманного ставлення до громадян, захисту їхнього життя, здоров'я, прав і свобод.

Історія шляху реорганізації силових структур України має різні етапи, форми, методи. Цілеспрямована робота над створенням поліції європейського зразка ведеться в Україні на різних рівнях. На сьогодні приділено увагу структурній організації, правовому забезпеченню, зовнішньому вигляду працівників, їхньої підготовки та внутрішнім характеристиками особистості поліцейського. Важливо розуміти, наскільки це вплинуло на імідж силових органів, складовими якого виступають як показники службової діяльності, так і загальний рівень довіри населення щодо діяльності. Отже, знання особливостей сприйняття, інтерпретації будь-яких фактів, відомостей про поліцейських, певною групою людей є однією з найважливіших передумов управління іміджем.

З метою дослідження уявлень молоді про працівників правоохоронних органів авторами було організовано дослідження за тестом Т.Лірі. Учасники опитування - студенти другого курсу Донецького національного технічного університету (42 особи) - спочатку здійснили самооцінку своїх особистісних якостей, і якостей особи працівника правоохоронних органів, що дозволило порівняти узагальнений портрет молодих людей (респондентів) та їхнього сприйняття особистості правоохоронців (див. мал. 1).

Шкали домінування-підпорядкування і дружелюбність-агресивність в методиці ДМВ Т. Лірі визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття.

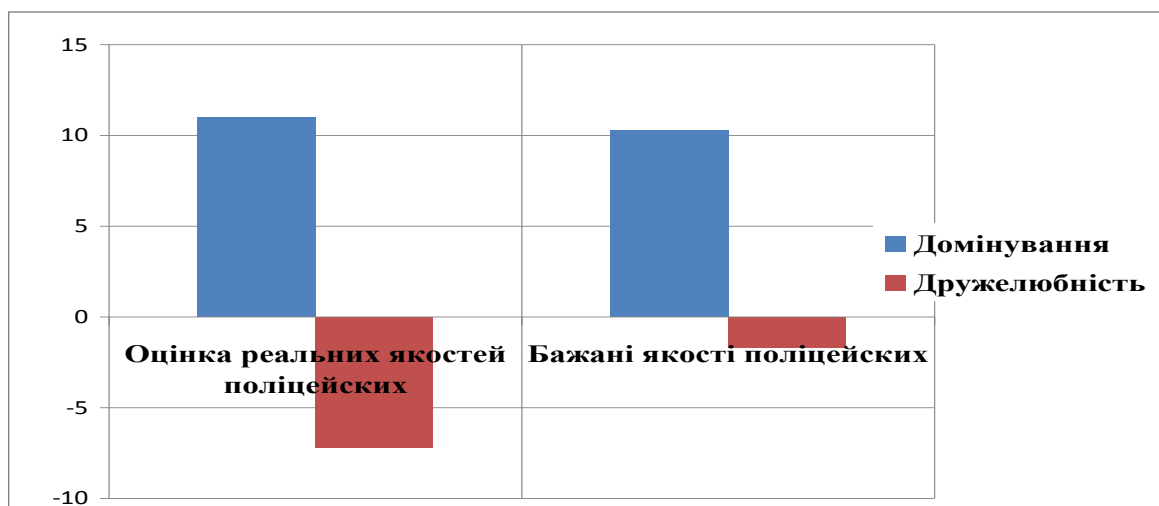


Рис. 1 Показники факторів «Домінування-дружелюбність» - результати дослідження за методикою Т. Лірі.



Найбільш показова різниця в оцінці респондентів реальних та бажаних якостей працівників поліції за фактором «дружелюбність – агресивність» і становить 5,5 бали. Такий результат свідчить про значний розрив між сприйняттям якостей поліцейських і бажаним образом представників правоохоронних органів. Ще більше різняться самооцінки учасників дослідження за цим параметром, так середня самооцінка респондентів за фактором «дружелюбність – агресивність» – 4,8 бали; оцінка реальних поліцейських – «- 7,2», а середня оцінка бажаного для респондентів рівня прояву цього фактору – «-1,7 бали». Отже, для учасників дослідження, працівники поліції — це люди з вираженим ступенем агресивності, при чому 38% опитуваних не мала особистого досвіду спілкування з поліцейськими, а 42% з тих, хто мав такий досвід оцінюють його як позитивний.

Отже, результати дослідження свідчать про нагальну необхідність цілеспрямованої роботи на різних рівнях управління над формуванням позитивного іміджу правоохоронних органів. Враховуючи, що образ, як результат міжособистісного пізнання, виконує не лише інформаційну, а й регулятивну функцію, можна стверджувати, що таке сприйняття учасниками дослідження особистості поліцейських, в свою чергу, негативно впливає на тип взаємодії, їх спілкування з населенням. На цей феномен звертає увагу А.А. Бодальов, зазначаючи, що сприйняття людини тягне за собою подвійну взаємодію, своєю присутністю і поведінкою в ситуації сприйняття іншого, суб'єкт може фактично змінити характеристики того, кого сприймає і оцінює.

Цінним буде звернутися до складових іміджу організації. Особливої уваги потребують вивчення такі компоненти іміджу, які виділяє професор В. Бойко: система цінностей особистості професіонала, стиль його поведінки та культура фахівця. Психологічна взаємодія іміджу обумовлена психічними механізмами людського пізнання: оточуючі зі складністю сприймають приховану інформацію. У своїй роботі В. Шепель відмічає, що недостатньо мати внутрішню гідність, треба формувати вміння демонструвати її через спеціальну систему знаків, прийомів, що дають змогу показати себе з вирашного боку. Такою системою знаків виступає віртуальний образ. Для багатьох людей інформація, отримана від зорового чи звукового образу, виступає єдиним «банком даних», на основі якого вони вибудовують відношення до оточуючих людей. Людина спочатку сприймає образ і лише потім інтелектуально його обробляє. Чим точніше створений образ, тим менше сил потрібно для того, щоб знайти спільну мову з оточуючими..

Отже, зміна структури, назви організації, стилю одягу поліцейських кардинально не вплинула на рівень довіри громадян до представників силових структур, тому ця проблема потребує досконального вивчення і аналізу, пошуку засобів її вирішення на всіх рівнях управління. Для представників правоохоронних органів недостатньо бути просто приємними у спілкуванні, привабливими зовнішньо, головне пам'ятати про ту соціальну роль, яку вони виконують в рамках завдань професії, і, виходячи з цього, цілеспрямовано

будувати позитивний імідж через нову модель взаємодії з громадянами. Активне залучення різноманітних засобів масової інформації та рекламної сфери до процесу формування позитивного іміджу правоохоронних органів, використання сучасних форм інформування населення, проведення кардинальних змін у засобах та методах організації і взаємодії з населенням, створення ситуацій підтримки тих, хто звертається за допомогою, повинні стати предметом подальшого дослідження та розробки практичних рекомендацій.

**Сич Р.В.**, старший викладач кафедри особистої безпеки, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

### **Стан сформованості умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін**

З метою виявлення стану сформованості умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького був проведений констатувальний експеримент. У ньому взяли участь 247 курсантів другого та третього курсів факультету охорони та захисту державного кордону, факультету правоохоронної діяльності, факультету інженерно-технічної підготовки та факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін. Вони були поділені на дві групи: група А – 126 курсантів факультету охорони та захисту державного кордону, факультету правоохоронної діяльності, група Б – 121 курсантів факультету охорони та захисту державного кордону, факультету інженерно-технічної підготовки, факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін.

Для діагностики показників мотиваційно-спонукального критерію ми використали метод анкетування. В анкеті містилися питання щодо того, як курсанти усвідомлюють значущість умінь з особистої безпеки для майбутньої професійної діяльності, чи виявляють інтерес до набуття умінь з особистої безпеки, чи прагнуть набувати професійний досвід, чи зорієнтовані на досягнення успіху в професійній діяльності. Також використовувались адаптовані методики: щодо визначення мотивації професійного навчання; щодо вивчення мотиваційної сфери тих, хто навчається. Відповідаючи на питання, навіщо, на їхню думку, у майбутнього офіцера-прикордонника формувати вміння з особистої безпеки, більше половини опитаних курсантів (53,74 %) зазначили, що це обумовлено специфікою професійної діяльності, наявністю значного ризику для життя та здоров'я, великою вірогідністю виникнення екстремальних ситуацій. Причому, саме поняття екстремальної ситуації 34,75 % респондентів трактують як “некерована ситуація”, “непередбачені обставини оперативно-службової діяльності”, 46,74 % – як “стресова ситуація”, решта (18,51 %) – затрудняються надати відповідь.

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що лише 12 курсантів з групи А

та 12 курсантів з групи Б виявляють інтерес до набуття умінь з особистої безпеки. Глибоко усвідомлюють значущість умінь з особистої безпеки для майбутньої професійної діяльності відповідно 9 і 14 курсантів. Ще менше із опитаних зорієнтовані на досягнення успіху в професійній діяльності – 8 осіб з групи А та 7 осіб з групи Б. Хоча прагнення набути професійного досвіду є відповідно у 14 та 10 осіб. Водночас, число курсантів, які не виявляють такого прагнення становить 66 в групі А та 68 в групі Б, а таких, які не зорієнтовані на досягнення успіху в професійній діяльності 71 і 67 осіб. Приблизно половина курсантів з обох груп усвідомлюють значущість умінь з особистої безпеки для майбутньої професійної діяльності і виявляють достатній інтерес до набуття цих умінь. Результати діагностичного зрізу за показниками мотиваційно-спонукального критерію свідчать, що необхідно розробити методiku, яка б сприяла розвитку мотивації і спонукала до формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Для діагностики показників поведінково-діяльнісного критерію використовувались практичні завдання у відповідності до вимог, яким повинні задовольняти на даному етапі навчання уміння курсантів з особистої безпеки згідно робочих навчальних програм професійно-орієнтованих дисциплін.

Оцінку виконання практичних завдань здійснювали експерти. Результати діагностичного зрізу за показниками поведінково-діяльнісного критерію, що виявляють активність у пошуку способів вирішення професійних ситуацій 14 курсантів групи А та 13 курсантів групи Б. Але багато респондентів знаходяться на низькому рівні – 81 і 79. Ще гірша ситуація із намаганням застосувати уміння з особистої безпеки у повсякденній діяльності (низький рівень – 92 курсанта групи А та 81 групи Б.) та з наполегливістю у набутті умінь з особистої безпеки (низький рівень – 86 осіб групи А та 81 особа групи Б, високий рівень – лише 9 курсантів групи А та 10 групи Б). Готовність до професійних труднощів на високому рівні виявляють 12 курсантів групи А і 11 курсантів групи Б, на низькому – 89 і 79 курсантів відповідно.

З метою діагностики показників результативно-перспективного критерію використовувались творчі завдання-вправи для визначення потенційних можливостей щодо розвитку, вдосконалення та застосування умінь з особистої безпеки. Також використовувались методики “Оцінки рівня нервово-психічної стійкості”, “Самооцінки емоційного стану”, “Оцінки стану тривожності та депресії”.

Результати діагностичного зрізу за показниками результативно-перспективного критерію свідчать, що за всіма показниками результативно-перспективного критерію рівень сформованості умінь з особистої безпеки переважно низький. Найменш сформована схильність до вияву аналітико-прогностичного мислення (низький рівень – 101 курсант групи А і 97 групи Б, водночас, високий рівень – по 5 осіб з кожної групи). Низький рівень здатності до самовдосконалення умінь з особистої безпеки притаманний 97 та 95 особам, високий – 6 та 5 особам груп А та Б відповідно. Для більшості курсантів притаманний низький рівень здатності об’єктивно оцінювати уміння з

особистої безпеки (89 осіб у групі А, 86 осіб у групі Б), застосування творчого підходу до застосування умінь з особистої безпеки (94 осіб у групі А, 90 осіб у групі Б), що є недостатнім для майбутньої професійної діяльності офіцерів-прикордонників.

Загалом, дослідження виявило, що багато умінь з особистої безпеки, необхідних для здійснення оперативно-службової діяльності, сформовані не на належному рівні. Це свідчить про необхідність розроблення методики формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

Отже, перспективою подальших пошуків є розроблення методики формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

**Товма І.М.**, старший викладач мовного відділу Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

### **Методи оцінки обстановки в процесі прийняття рішення при виконанні службово-бойової діяльності**

Центральним моментом процесу управління є прийняття рішення. Рішення на операцію (бій) приймає особисто командир і несе за нього персональну відповідальність. Рішення на виконання службово-бойову діяльність являє собою вироблений на базі всебічної оцінки обстановки, оптимальний з точки зору командувача (командира), узгоджений за завданнями, місця, часу і способів дій, чітко і коротко викладений порядок застосування наявних у розпорядженні сил і засобів в інтересах досягнення мети операції (бою). Саме відповідно до нього здійснюється вся подальша робота органів управління, пов'язана з підготовкою бойових дій і керівництвом військами (силами).

Процес прийняття рішення є одним з найскладніших етапів всієї управлінської діяльності. Він вимагає від начальника виключної компетентності, високого професіоналізму, великих знань і навичок, в тому числі у використанні можливостей техніки управління, особливо засобів автоматизації та математичного моделювання бойових дій. Адже з усіх можливих, численних варіантів застосування сил і засобів необхідно вибрати оптимальний, заснований на всебічній та об'єктивній оцінці наявних в розпорядженні, найчастіше, дуже убогих і суперечливих даних обстановки.

На нашу думку складність вибору вірного рішення обумовлене:

- По-перше, кожне рішення в бойовій обстановці пов'язане з підвищеним ризиком, оскільки командувач (командир) має справу з активно протидіють його задумам противником, негайно використовують кожен помилковий крок, промах. До того ж новаторські, нешаблонні рішення всіляко збільшують ризик особистої відповідальності командувача (командира).

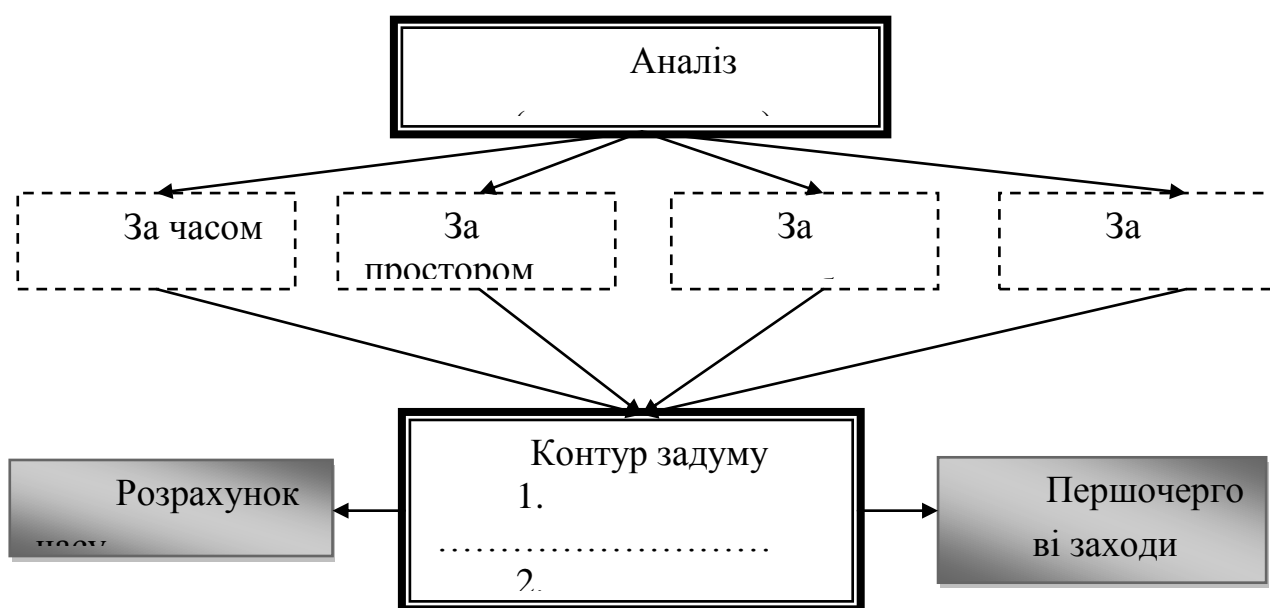
- По-друге, в бойовій обстановці майже кожне рішення ґрунтується на неповних, часом суперечливих відомостях про її стан. І це є об'єктивною

закономірністю збройної боротьби, наслідком природних помилок підлеглих, активно проводяться противником заходів по обману і радіоелектронного протидії, затримок у проходженні інформації, технічні збої в роботі систем управління. Навіть в давні часи, коли все поле битви візуально проглядалося з командного пункту, отримання достовірної інформації про обстановку вже було проблемою.

Мистецтво командувача (командира) при прийнятті рішення проявляється в першу чергу в умінні виявити приховані чинники обстановки, розпізнати хід міркувань супротивника, спрогнозувати розвиток подій і на цій основі вибрати оптимальний варіант застосування своїх сил і засобів. Очевидно, що для цього потрібно насамперед тонкий, гнучкий, проникливий розум, здатний прозріти мерехтінням свого внутрішнього світу згущуються сутінки і намацати істину, мати мужність, щоб піти за цим слабким вказівним проблеском.

Центральним елементом рішення є задум операції (бою). За своєю суттю він є коротку, логічну, засновану на висновках з оцінки обстановки оптимізовану модель майбутніх дій. Вироблення цієї моделі є результатом важкої розумової роботи командира по з'ясуванні отриманої завдання й оцінці обстановки.

З'ясування завдання має на меті розкрити її зміст. В ході з'ясування завдання командир повинен зрозуміти мету майбутньої операції (бою), задум старшого начальника, роль і місце в ньому свого об'єднання (з'єднання, підрозділи), чітко уявити зміст, часові та просторові параметри поставленого завдання, а також характер взаємодії з сусідами (рис. 1).



Це досягається насамперед аналізом, розчленуванням завдання за часом,

простору, за масштабом дій і виконавцям. Разом з тим практичне мислення зазвичай не зупиняється тільки на аналізі завдання і на «автоматі» приступає до синтезу висновків з усвідомлює інформації, виконання на основі попереднього досвіду про можливе вирішення поставленого завдання. Тому з'ясування завдання автоматично виливається в намітки задуму майбутніх дій. Намітки задуму проявляються у формі так званих проміжних завдань, які необхідно послідовно вирішити в інтересах виконання поставленого завдання. Ця послідовність дій і становить контур майбутнього задуму операції (бою).

Формулювання проміжних завдань спонукає командувача (командира) до певного способу подальших дій і має розглядатися в якості основного виведення у з'ясування завдання. Крім того, в результаті з'ясування завдання стають ясно видно першочергові дії, що дозволяє відразу ж після його завершення розрахуватися часу і сформулювати попередні розпорядження.

Вироблення способів вирішення проміжних завдань, які в сумі і складають спосіб ведення операції (бою), тобто основу задуму, відбувається в процесі оцінки обстановки. При цьому оцінює обстановку суб'єкт повинен бачити її системно, прогностично, вміти визначати правильні пріоритети з метою концентрації зусиль в потрібний час в критичних пунктах.

Методи роботи командувача (командира) при оцінці обстановки багато в чому залежать від властивого йому стилю управлінської діяльності. Під стилем роботи посадових осіб розуміється сукупність прийомів, правил і традицій, що характеризують їх підхід до виконання своїх функцій, а також манера поведінки в ході керівництва підлеглими людьми і військовими колективами, особливо в складних умовах обстановки.

Стиль роботи є проявом індивідуальних психофізичних властивостей, рівня професійної підготовки та практичного досвіду посадових осіб, а також прихильності їх до тих чи інших методів роботи. При цьому під методом роботи розуміється сума прийомів, правил і способів, що використовуються в практичній діяльності для досягнення поставленої мети.

Історично склалося три типи стилю роботи вищих посадових осіб при організації бойових дій, які можна умовно назвати: «авторитарним», «демократичним» і «оригінальним».

Суть першого типу полягала в перевазі індивідуальної роботи при оцінці обстановки і вироблення попереднього задуму. В подальшому після уточнення окремих питань з начальником штабу, заступниками та начальниками родів військ особисто приймалося остаточне рішення, ставилися завдання військам і намічався план дій.

«Демократичний» стиль, в основі якого лежить колективна робота. З отриманням завдання начальники з начальниками штабів та заступниками оцінювали обстановку і визначали попередній задум. Після цього здійснювалося оперативне орієнтування, ставилися завдання на підготовку розрахунків та довідок, проводилася рекогносцировка. Після роботи на місцевості заслуховувалися пропозиції щодо вирішення начальника штабу, заступників, начальників родів військ і служб, приймалося і оголошувалося

остаточне рішення.

З точки зору «оригінального» стилю роботи вважається за краще усвідомлювати завдання і оцінювати основні елементи обстановки на місцевості, неодноразово виїжджаючи в ключові райони смуги майбутніх дій. Остаточне рішення приймається лише після отримання безпосереднього зорового уявлення про характер дій противника і особливості умов місцевості в районах, де буде вирішуватися доля майбутніх дій.

У теорії управління існують два методи роботи посадових осіб при оцінці обстановки: по її елементах і по елементам задуму. Перший метод більшою мірою відповідає «демократичному» стилю роботи, а другий - «авторитарного» і «оригінальному», хоча, залежно від умов обстановки обидва цих методу успішно застосовувалися представниками всіх типів стилів.

Суть першого методу полягає в послідовній оцінці кожного елемента обстановки (противника, своїх військ, району операції, бою і часу) з виробництвом приватних висновків, довільно інтегрованих згодом за елементами задуму в загальні висновки, які і відображають його основний зміст. Таким чином, в ході розробки загальних висновків приватні висновки служать підставою для формування окремих складових (пунктів) варіанту задуму. При цьому не виключається поява кількох можливих варіантів застосування сил і засобів. Після вибору оптимального варіанта відбувається конкретизація загальних висновків в інтересах реалізації задуму.

Слід підкреслити, що в сучасних умовах особливо важлива проблема завоювання переваги над противником в управлінні військами (силами). У його досягненні велике значення мають автоматизовані системи управління військами (далі АСУВ). Роль АСУВ повинна полягати не стільки в наданні математичного апарату для моделювання бойових дій, скільки в оперативному забезпеченні процесу прийняття рішень достовірними даними обстановки і результатами їх автоматизованої експертної оцінки. Для цього система повинна мати можливість читати, «розуміти» і генерувати прямі відповіді на конкретні питання, тобто володіти могутньою аналітикою, ефективною підсистемою підготовки прийняття рішень. Потрібна електронна бібліотека на основі інформаційної платформи з «інтелектуальним» пошуково-аналітичним апаратом для отримання необхідних знань, потрібні алгоритми їх систематизації та надання в прийнятній для швидкого сприйняття формі. Величезне значення має можливість швидкої візуалізації на електронних картах даних оперативної (тактичної) обстановки, їх поновлення в міру надходження інформації, негайної передачі і розмноження.

**Швалб А.Ю.**, канд. психол. наук – викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗ України (м. Харків)

### **Тренінгова програма формування психологічної готовності психологів МНС до виконання професійних завдань в екстремальній ситуації**

Формування психологічної готовності до практичної діяльності може розвиватися шляхом багатократного програвання ситуацій, аналогічних ситуаціям реальної взаємодії з потерпілими в екстремальній ситуації, які прогножуються. Тренінги такого роду демонструють досить високу ефективність в підготовці таких професіоналів, як пожежники, рятувальники, бійці сил спецназу, охоронці і так далі. Тобто у випадках, коли при настанні ситуації, яка позиціонується ззовні як екстремальній ситуації, працівник не розглядає її в аспекті стресогенності, а лише як неодноразово відпрацьовану схему дій і взаємодій.

З метою ефективного використання позитивних сторін, таких як швидкість вироблення стресостійкості до екстремальних ситуацій в першому і створення глибокої психологічної бази для особистого росту - яким поза сумнівом є формування психологічної готовності - в другому випадку, ми склали цикл тренінгових занять, що включають елементи двох типів підготовки. Таке рішення втілюється в зв'язці класичної техніки розвитку мислення, емоційної чуйності і переформовування мотиваційного компонента з ситуаційними завданнями, в ході яких протікатиме тренінгова діяльність учасників.

Тренінг складається з трьох послідовних фаз.

1. Тренінг когнітивного компонента.
2. Тренінг мотиваційного компонента.
3. Тренінг емоційного компонента.

Мета тренінгу: формування і розвиток психологічної готовності практичних психологів до надання психологічної допомоги населенню, яке постраждало під час екстремальній ситуації.

Завдання: використовуючи принципи діяльнісного підходу, через рішення ситуаційних завдань розвинути у учасників вищезгадані компоненти психологічної готовності.

У практичному плані це виражатиметься в наступних уміннях:

1. Уміння аналізу і типологізації поточної і прогнозованої ситуації.
2. Уміння визначення і фіксації професійної позиції.
3. Усвідомлена перебудова провідного типу мотивації до професійної діяльності.
4. Уміння ефективно розпізнавати емоції і психічні стани.
5. Уміння відстежувати і знижувати негативний вплив індукованих емоцій.
6. Уміння ефективно регулювати власний психічний стан.

Наша програма пропонує три рівні контролю ефективності тренінгу.

1. До початку тренінгу 100% вибірки проходять комплексне тестування за трьома компонентами. Для тестування використовуються стандартизовані методики, а саме:

- методика дослідження аналітичного мислення.
- методика дослідження рефлексивності мислення.
- методика дослідження емпатії (Бойко)
- методика дослідження «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфир в модифікації А. Реана).



Після первинного тестування з усієї вибірки формуються дві підгрупи: виділяється контрольна група, яка не буде підлягати дії тренінгу і власне «робоча» група.

Після завершення тренінгового циклу обидві підгрупи повторно пройдуть тестування, що аналогічне первинному. З метою виключення впливу на результати вторинного тестування неумисного запам'ятовування, тести на аналітичну і рефлексивність мислення проводяться з новим стимульним матеріалом.

Статистично значима різниця в змінах приросту показників контрольної і робочої груп слугуватимуть індикатором ефективності чинника впливу.

2. Другий рівень контролю забезпечується експертною оцінкою програми тренінгу групою незалежних експертів.

3. Після завершення тренінгу кожен учасник робочої групи пише звіт стосовно власної оцінки особистих змін, пов'язаних з тренінгом.

Після завершення кожного тренінгового блоку ведучий проводить загальногрупову рефлексію з метою виявлення індивідуальних зон проблематизації учасників. Ведучий акцентує увагу учасників на аспекті необхідності компенсаторного тренінгу з розвитку психоемоційної стійкості. Це положення базується на факті неминучого прискорення емоційного вигорання професійного психолога, що практикує емпатійну техніку роботи і не має навичок штучної регуляції індукованих емоцій.

**Шломін О.Ю.**, аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

### **Застосування компетентнісного підходу у підготовці поліцейських**

Майже рік працює Національна поліція України, основними завданнями якої є: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини та інтересів суспільства і держави, протидія злочинності. Підготовка кваліфікованих кадрів поліції потребує нового – компетентнісного підходу, котрий вдало поєднує наукові знання та практику.

Сучасне тлумачення компетентності належить американському вченому Р. Бояцису, який визначив, що компетенція - це здатність, яка властива індивіду і лежить в основі поведінки, котра задовольняє професійним вимогам в межах параметрів організаційного середовища й приносить бажані результати. За думкою Дж. Равена, компетентність – це специфічна здібність, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі і яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за власні дії. Бути компетентним – це значить мати набір специфічних компетентностей різного рівня (глибоко розумітися у предметі, самостійно ставити запитання, писати ділові папери, спостерігати, доводити власну правоту, вирішувати міжособистісні конфлікти і т. д.). Також існують „вищі

компетентності”, які незалежно від того, в якій конкретній галузі вони виявляються, передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організовувати інших людей для досягнення поставлених цілей, готовності оцінювати та аналізувати соціальні наслідки власних дій тощо.

Дотепер є нечисленні дослідження у юридичній психології щодо професійної компетенції правоохоронців таких вчених як: В.І. Барко, О.І. Єлісеєв, О.В. Землянська, Н. А. Кулик, Л.В. Ламаш, В.О. Тюріна. Спираючись на їх дослідження можливо припустити, що професійна компетентність поліцейського – це інтегроване особистісне утворення, яке складається з власного професійного досвіду, отриманих теоретичних знань, набутих у професійній діяльності практичних вмінь, а також певних особистісних якостей, котрі забезпечує готовність поліцейського до ефективного виконання правоохоронної діяльності. Отже, професійна компетентність є динамічним утворенням особистості, оскільки змістовне наповнення і якісний рівень якого залежать від багатьох чинників і, в першу чергу, від навчання поліцейських.

Під час навчання поліцейських слід звернути увагу на формування професійно-спеціалізованих компетенцій, які спрямовані на розвиток здібностей людини застосовувати знання, навички та особистісні якості відповідно до завдань майбутньої професійної діяльності. Компетенції відрізняються від знань, навичок та вмінь, які безпосередньо набуває людина під час фахового навчання. А саме, від знань - тим, що вони існують у вигляді певної діяльності, а не тільки інформації про неї, від умінь - тим, що компетенції можуть використовуватися при вирішенні різного роду професійних завдань; від навичок - тим, що вони є усвідомленими й не автоматизованими, що дозволяє поліцейським адекватно реагувати та діяти не лише в типових ситуаціях професійної діяльності, але і в нестандартних ситуаціях. Погодимось, що без знань немає компетенції, але не всяке знання і не у всяких обставин проявляє себе як компетенція.

Таким чином, професійно-спеціалізовану компетентність поліцейських можна розглядати як усталену здатність до правоохоронної діяльності, яка складається з таких складових:

- всебічне розуміння сутності завдань, що мають розв’язуватися у конкретній діяльності;
- знання накопиченого у правоохоронній галузі досвіду та активне володіння його досягненнями, наприклад, шляхом участі у тренінгах, додатковому професійному навчанні, атестаціях;
- уміння обирати засоби й дії, що адекватні службовим завданням чи конкретним обставинам;
- почуття відповідальності за вчинені дії та одержані результати;
- здатність аналізувати та корегувати свою професійну діяльність;
- сукупність особистісних якостей, що забезпечує успішність виконання професійних правоохоронних функцій.

**Юр'єва Н.В.**, канд. психол. наук – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України (м. Харків)

### **Соціально-психологічний тренінг «Формування психологічної готовності до ризику у військовослужбовців Національної гвардії України»**

Військовослужбовцям Національної гвардії України доводиться виконувати службово-бойові завдання в умовах екстремальних ситуацій, які характеризуються дефіцитом часу; швидкоплинністю та мінливістю обстановки; загрозою для здоров'я та життя; інформаційним перевантаженням або недостатністю необхідної інформації; монотонністю і одноманітністю виконуваних дій; раптовістю виникнення екстремальної ситуації і, як наслідок, смисловою невизначеністю, що робить актуальними дослідження їх психологічної готовності до ризику.

На сьогодні існує ряд наукових досліджень, які розкривають сутність поняття «психологічна готовність до ризику», визначають її особливості у представників ризиконебезпечних професій, в тому числі і у військовослужбовців Національної гвардії України. Проте відкритим залишається питання формування готовності до ризику військовослужбовця, яке є важливим для визначення його надійності, попередження розвитку його негативних емоційних станів, деструкцій у військовослужбовців, які залучаються до бойових дій.

На основі теоретико-методологічного та емпіричного дослідження проблеми психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України (далі НГУ) проведеного науково-дослідною лабораторією морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України модель психологічної готовності до ризику у військовослужбовців НГУ має наступні структурні компоненти: здатність до вольового зусилля (рішучість, сміливість, воля); військова товарицькість (довіра, толерантність, товарицькість); професійна ідентичність (патріотичність, законслухняність та професійна гідність); витримка (самовладання) (організованість, дисциплінованість, обережність).

При розробці психодіагностичного тренінгу за мету нами поставлено – оптимізація процесу розвитку компонентів психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України.

Виходячи з даних нашого дослідження (за допомогою регресійного аналізу даних психологічного обстеження), готовність до ризику у військовослужбовців Національної гвардії України має в своїй основі три складові:

- 1) зосередженість на виконанні поставленого завдання;
- 2) високий рівень взаємодії (можна вважати специфічними для військовослужбовців);

3) здатність контролювати свій страх (в своїй основі має специфічну для військовослужбовців мотивацію – мотивацію обов'язком).

Ці три складові у професійних військовослужбовців мають специфіку прояву в залежності від особливостей їх професіоналізації, набуття професіоналізму.

Так, у офіцерів готовність до ризику тим вища, чим адекватнішим розв'язані наступні протиріччя, що визначають їх професійне становлення:

1) повний контроль над собою і ситуацією – здатність проявляти спонтанність, діяти по ситуації (йти за ситуацією);

2) взяття на себе повну відповідальність за підлеглих – делегування відповідальності підлеглим; а також відверті – формальні стосунки з підлеглими;

3) «розумна обережність» – сміливість.

У військовослужбовців військової служби за контрактом до таких протиріч належать:

1) точність виконання наказу – здатність проявляти тактичну гнучкість при виконанні наказу, а також довіра командирів – виконавча самостійність;

2) висока довіра товаришам – суворість у міжособистісних стосунках;

3) напруження – спокій (як особливості саморегуляції при прогнозуванні небезпеки вироблені на основі досвіду), а також обережність – схильність до ризикованих дій (як особливості виконавчих дій вироблених на основі досвіду).

У військовослужбовців строкової служби готовність до ризику багато в чому є похідною від особливостей їх соціалізації (а не професіоналізації), від того, як були розв'язані протиріччя, що визначають набуття статусу в військовому колективі:

1) конформізм – здатність протиставити себе групі (нонконформізм);

2) рефлексивність та чутливість до різних аспектів ситуації – самовпевненість;

3) обережність – прагнення «показати» себе (використання ризикованих дій).

Реалізації мети в межах розробленої тренінгової програми підпорядковане виконання низки завдань:

– формування вольової саморегуляції (рішучості, сміливості, волі);

– формування комунікативного вміння (довіра, толерантність, товарицькість);

– розвиток здатності до позитивного самовідношення та адекватної самооцінки, оцінки інших людей і їх взаємовідносин;

– формування здатності до рефлексії;

– формування і розвиток здібності прогнозувати поведінку людей і передбачати результати власної діяльності;

– розвиток особистісних рис, властивих військовослужбовцю-професіоналу;

– збагачення професійного і життєвого досвіду.

**Модель психодіагностичного тренінгу психологічної готовності до ризику військовослужбовців  
Національної гвардії України**

Створення психологічних умов роботи тренінгової групи	Розвиток компонентів психологічної готовності		Вправи для військовослужбовців (мінімальний час на вправу)		
	компонент готовності	психологічні характеристики особистості	офіцерів	строкової служби	військової служби за контрактом
Інформаційно-збагачене середовище; відсутність регламентації поведінки; позитивна творча атмосфера; заборона негативного оцінювання; навчання креативним способам мислення; демонстрація високих результатів відомих фахівців; встановлення соціальних професійних контактів з метою набуття позитивного досвіду; мотиваційне оточення особистості.	Здатність до вольового зусилля	Рішучість, сміливість, воля	Блок № 1 Вступ, самопрезентація. «Внутрішнє виправдання»; «Самопрезентація»; «Сон про майбутнє»; «Спільне малювання карти майбутнього»; «Карта майбутнього». Експрес-діагностика.	Блок № 1 Вступ, самопрезентація. «Кулька у повітрі»; «Розуміння цілей»; «Пори року моєї душі»; «Гірська вершина»; «Людина»; «Пошук найкращої альтернативи» Експрес-діагностика	Блок № 1 Вступ, самопрезентація. «Очі в очі»; «Дві шеренги»; «Присідушки»; «Болото»; «Хороше у поганому». Експрес-діагностика.
	Військова товариськість	Довіра, толерантність, товариськість	Блок № 2 «Коло і трикутник»; «Дюжина»; «Підніматися зі стільців»; «Рухи по одному»; «Дві шеренги»; «Сова» .	Блок № 2 Самоаналіз ; Самоконтроль; «Доведи за мене справу до кінця»; «Скажи ні»; «Складні ситуації»; «Валіза»; «Свічка».	Блок № 2 «Утримати рівновагу»; «Відчуття часу»; «Свідомий контроль»; «Берлінська стіна»; «Багатоніжка»; «Ледачі вісімки»;
	Професійна ідентичність	Патриотичність, законослухняність, професійна гідність	Блок № 3 «Свідомий контроль»; «Утримати рівновагу»; «Відчуття часу»; «Вантажник»; Багатоніжка»; «Ледачі вісімки»	Блок № 3 «Мій досвід і моменти професійної діяльності»; «Премія»; «Я пишаюся»; «Самопрезентація»; «Митниця»; «Дерево професійного зростання»; «П'ять кроків»; «Поговоримо про день вчорашній».	Блок № 3 «Коло і трикутник»; «Дюжина»; «Підніматися зі стільців»; Лабіринт; «Рухи по одному»; «Сова».
	Витримка (самовладання)	Організованість, дисциплінованість, обережність	Блок № 4 Самодопомога при тривозі. «Поза кучера на дрожках»; «Людина»; «Я пишаюся»; «Мішень»; Анкетування «Ефективність тренінгу».	Блок № 4 «Привіт, індивідуальності!»; «Берлінська стіна»; «Впасти зі стільця»; «Я так боюся...»; «Що зупиняє мене?»; «Упевненість в собі. Самооцінка»; «Мішень»; Анкетування «Ефективність тренінгу».	Блок № 4 Самодопомога при тривозі. Вправи: «Поза кучера на дрожках» ; «Людина»; «Відомий»; «Сенс життя»; «Мішень»; Анкетування «Ефективність тренінгу».

## **РОЗДІЛ 2**

### **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

**Балабанова К.В.**, ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

#### **Психологічна адаптація як компонент життєздатності майбутніх фахівців ДСНС України**

Сучасний стан нашого суспільства характеризується численними проявами системної кризи, що охоплює усі сфери соціального, економічного, культурного та духовного життя. В умовах інформаційного перенасичення і постійних змін умов і правил існування в соціумі сучасній людині як ніколи необхідно вміння адаптуватися. Особливо це стосується осіб, чия професія пов'язана із ризиком для життя. Складні умови професійної діяльності, велика кількість стресових факторів мають негативний вплив на самих працівників ДСНС України. Тому існує нагальна потреба розвитку життєздатності та адаптаційних властивостей у вищезазначених фахівців вже на етапах фахової підготовки у вищих навчальних закладах.

Не випадково у декларації ЮНЕСКО «освіта ХХІ століття» відкрито заявляється про те, що головною цінністю нової культури повинна стати цінність стійкого стабільного розвитку людини і суспільства, а головною метою освіти – формування життєздатної особистості. Ця заява свідчить про те, що обрана тема є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Життєздатність стала об'єктом наукового дослідження порівняно нещодавно: в сімдесятих роках ХХ ст. Існує цілий ряд визначень поняття «життєздатність».

А. В. Лактіонова і А. В. Махнач визначають це поняття як здатність людини до самостійного існування, розвитку і виживання. Життєздатність – це індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами: здоров'ям, емоційною, мотиваційно-вольовою, когнітивною сфер, в контексті соціальних культурних норм і умов середовища. Це здатність людини або соціальної системи будувати нормальне, повноцінне життя у важких умовах.

В розумінні І. М. Іллінського, життєздатність особистості співвідноситься з соціальною адаптацією і означає готовність функціонувати повноцінно розвиватися в суспільстві, пристосовуватися до середовища, долати її негативні впливи.

Одним із значущих компонентів життєздатності є здатність до адаптації.

Поняття "адаптація" використовується вченими в різних контекстах: адаптація може виступати як природна властивість організму, як власне процес пристосування, як результат цього пристосування.

Термін здатність до адаптації позначає саме процес пристосування, а не його результат.

Людина не тільки пристосовується до фізичних параметрів, але і соціально-психологічних вимог середовища. Тому у сучасній науці виділяється три рівні адаптації: фізіологічний, психічний, соціальний.

Психічна адаптація - це пристосування психічних процесів: пристосування сприйняття під навколишню дійсність, пристосування пам'яті, мовлення, мислення.

Соціальна адаптація - це пристосування до оточуючих людей, до особливостей міжособистісних стосунків, групової динаміки, це вміння управляти своїм іміджем і т. п. Рівні адаптації тісно пов'язані між собою і ми можемо спостерігати таку багатофакторну обумовленість у роботі

пожежних рятувальників, діяльність яких відбувається в екстремальних умовах. Особливо це стосується молодих фахівців, які не мають достатнього професійного досвіду, що може призводити до прийняття ними помилкових рішень і негативно впливає на успішність виконання ними професійних завдань. Головними стрес-факторами, які ускладнюють професійну діяльність пожежних рятувальників є поява почуття тривоги і страху в силу невизначеності ситуації, необхідності прийняття рішення в умовах дефіциту інформації та часу. Тому розвиток вже на етапі фахової підготовки адаптаційних властивостей, в першу чергу психічної адаптації, дозволяє майбутнім фахівцям набувати навичок опановуючої поведінки, більш виважено оцінювати ситуацію та приймати адекватні ситуації рішення.

Також здатність адаптуватися до стресових ситуацій дозволяє особам, чия професія пов'язана з ризиком, краще впоратись зі стресом, що вкрай важливо для їх психічного і фізичного стану.

Аналіз різноманітних наукових підходів до вивчення адаптаційних властивостей особистості показав, що сьогодні активно розвивається напрямок досліджень, в яких здатність до адаптації розглядається як важливий та невід'ємний компонент життєздатності людини. Освітній простір вищого навчального закладу, де ведеться підготовка майбутніх фахівців служби ДСНС України є стартовою площадкою в системі формування їх життєздатності та розвитку її основних компонентів.

Освітній процес повинен бути орієнтований на цілеспрямований розвиток позитивних і стабільних емоцій, оволодіння системою психорегуляції, що дозволить майбутньому професіоналу успішно адаптуватися до несприятливих факторів середовища. Для реалізації даних положень необхідно визначити основні форми психолого-педагогічних впливів, основними, як на нашу думку, можуть бути завдання із сенсомоторною складовою в міждисциплінарних формах, психофізичний та комунікативний тренінги, а також оволодіння навичками антистресорної підготовки за допомогою засобів психічної саморегуляції.

**Буряк О.О.**, заступник начальника Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба по роботі з особовим складом (м. Харків)

### **Особливості поведінки військових льотчиків в ситуації ризику**

В умовах антитерористичної операції, яка триває на сході нашої держави гостро постає проблема використання авіаційної складової сил та засобів залучених до виконання завдань по наведенню конституційного ладу на окупованих територіях. Великого значення набувають аспекти підготовки військових льотчиків до професійної діяльності в особливих та екстремальних умовах. В цих умовах питання урахування особливостей поведінки військових льотчиків в ситуації ризику висувуються на перший план.

У льотній практиці іноді може скластися обстановка, в якій, продовження виконання польоту відповідно до завдання, ставить під загрозу життя льотчика (екіпажу). Така ситуація визначається як ризикована. Відразу ж слід зазначити, що її виникнення створює можливість льотної події, але не фатальну неминучість її. Багато в чому це залежить від самого льотчика та його схильності до ризику.

Така ситуація може виникнути внаслідок помилок льотчика в пілотуванні літака або експлуатації авіаційної техніки, або з незалежних від нього причин. І в тому, і в іншому випадку подальший розвиток подій супроводжується або локалізацією ризикованої ситуації, або подальшим її ускладненням. Локалізації такої ситуації сприяють схильність до ризику, емоційна стійкість льотчика, його професійно-психологічна підготовленість, зібраність, рішучість і впевненість.

Діяльність льотчика в польоті супроводжується різними емоційними реакціями. Зміна або ускладнення умов польоту може викликати емоційну напруженість. Ознаками емоційної напруженості виступають суб'єктивні (почуття, стани) і об'єктивні (зрушення електричної активності мозку, зміни рухових і вегетативних функцій організму) симптоми.

В ризикованій ситуації ступінь емоційної напруги залежить від повноти даних про те, що трапилось, які надійшли льотчику. За умови достатньої інформації в такій ситуації емоційне напруження нижче. При неповній і невизначеній інформації емоційне напруження зростає. Сучасна авіаційна техніка висуває підвищені вимоги до інтелекту льотчика, до розвитку розумових якостей і навичок. Отримання максимально можливої інформації в ситуації невизначеності, суперечливій обстановці залежить від індивідуально-типологічних особливостей льотчика та ступеня його підготовленості до дій в ситуації ризику.

Залежно від індивідуально-типологічних особливостей льотчика поведінка його в ситуації ризику може характеризуватися:

- а) гіпермобілізацією;
- б) втратою орієнтації;
- в) порушенням співвідношень (диференціювання) між основними і другорядними діями;
- г) розпадом структури операцій;
- д) загостренням оборонної реакції;



е) відмовою від діяльності (паралізація діяльності або психологічна демобілізація).

Гіпермобілізація характеризується емоційним підйомом, напругою, високою активністю в діях, швидшим прийняттям рішень, точністю рухів, оперативністю мислення. Така реакція насамперед визначається вольовими актами, що викликають мобілізацію інтелектуальних процесів (сприйняття і мислення).

Втрата орієнтації – стан, який найбільш часто зустрічається у льотчика в складних ситуаціях, що призводить до втрати ним на декілька секунд орієнтації у просторі і часі, ціна яких інший раз дорівнює життя. Льотчик часто в цьому випадку спочатку виконує те, що здається найпростішим, тобто, зосереджує увагу не на головному, а на другорядному. Це веде до ускладнення ризикованої ситуації, а іноді і до її невиправного результату.

Найбільш сильною поведінковою реакцією на ситуацію ризику є розпад структури діяльності. У цих реакціях часто спостерігаються не тільки порушення в послідовності виконання дій, а й порушення внутрішньої організованості, втрата взаємозв'язку між окремими елементами операції, що є свого роду регресом до початкового рівня організації праці, що характеризується роздільним виконанням операцій.

В умовах ускладнення ситуації, коли вжиті льотчиком дії не стабілізували, не зупинили її розвиток, для його поведінки характерною може стати загострена оборонна реакція, як відгук на побоювання за власне життя. Обстановка в цьому випадку оцінюється льотчиком поверхово, неадекватно або взагалі не оцінюється, оскільки піддалася порушенню, як емоційно-вольова, так і інтелектуальна сфера діяльності. При виникненні оборонної реакції у разі покидання літака льотчики потім насилу відновлюють в пам'яті логіку події.

Відмова від діяльності, стан апатії чи байдужості іноді настає після виконання низки безуспішних дій або операцій. Найчастіше відмова від діяльності настає в стані високого нервово-емоційного напруження, в стресовому стані, що призводить до паралізації діяльності.

Таким чином, перераховані особливості поведінки військових льотчиків в ситуації ризику, можуть проявлятися по-різному: або все в послідовності одне за іншим, або щось одне. Найчастіше стану гіпермобілізації вистачає на подолання ризикованої ситуації або до закінчення польоту.

**Вайда Т.С.**, к.пед.н., доцент – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

### **Природа виникнення у працівників національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів**

В сучасних умовах з початку проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на Сході країни і по теперішній час значна кількість працівників органів та

підрозділів Національної поліції (далі – НП) та Національної гвардії України (далі – НГ) брали участь у бойових діях, а також були задіяні у спецопераціях щодо припинення резонансних злочинів, в тому числі й у складних умовах несення служби під час масових порушень громадського порядку.

Молоді правоохоронці, випускники ВНЗ МВС України, нове кадрове поповнення патрульної служби з числа цивільних громадян без достатнього досвіду несення служби в екстремальних ситуаціях зазнають, як правило, певного стресу, що перешкоджає їм ефективно виконувати службові обов'язки. Зокрема, бойовий і службовий стрес чинить несприятливий вплив на фізичне, психологічне, інтелектуальне та соціальне здоров'я правоохоронців, викликає у них гострі стресові поведінкові реакції.

Службово-бойовий стрес може призводити до прийняття поліцейськими неправильних рішень у реалізації стратегії та тактики проведення оперативно-службових заходів чи службово-бойової операції, до значних втрат особового складу або озброєння, до помилкового початку ведення бойових дій в умовах АТО з військовослужбовцями Збройними Сил України чи іншими приданими силами, до знущань чи вбивств працівників свого підрозділу, військовополонених, мирного населення або самогубств.

Бойовий і службовий стрес включає в себе очікувані та прогнозовані емоційні, інтелектуальні, фізичні й поведінкові реакції правоохоронців, котрі зазнали стресогенного впливу подій і факторів під час службово-бойових операцій або несення служби з підтримки миру й стабільності.

Основні стрес-фактори, які суттєво впливають на працівників НП, можна поділити на психологічні, емоційні, когнітивні і фактори середовища та умов перебування правоохоронця. Фактори бойового і службового стресу частіше формуються діями ворога (злочинця) або об'єкта проведення бойової чи спеціальної операції, які спрямовані на знешкодження (вбивство) представника держави та закону, нанесення значних тілесних ушкоджень правоохоронцям або деморалізацію їх бойового духу.

Більшість реакцій у працівників поліції внаслідок службово-бойового стресу відбуваються в перший місяць і максимум (40 %) – у перший тиждень після початку бойових дій або їх участі у спецоперації щодо припинення протиправної діяльності організованої злочинної групи. Адаптивні гострі реакції бойового стресу можуть покращувати пристосованість правоохоронців до умов ведення бойових дій і сприяти виконанню службових обов'язків: вони виникають на тлі ефективної роботи командування в атмосфері довіри та підтримки, налагоджених товариських стосунків (довіра, взаємопідтримка та взаємодопомога) у згуртованих підрозділах поліції. Прикладами такої поведінки є заходи з формування колективу підрозділу, лояльність до колег та командирів; самоідентифікація з традиціями підрозділу, почуття обраності, причетність до виконання надзадачі, посилення віри у правильність обраної професії, поєднання особистих цілей з метою операції (почуття місії), настороженість й пильність, виносливість та стійкість, зниження чутливості до труднощів та незгод, болі, поранень і пошкоджень, акти героїзму чи самопожертви, відвага й хоробрість та

ін.

Деадаптивні гострі реакції внаслідок бойового стресу погіршують пристосованість працівника поліції до несення служби, можуть призводити до значного зниження ефективності виконання функціональних обов'язків та падіння готовності (боездатності) поліцейського, призводити до зростання кількості допущених помилок, правопорушень, провокувати розвиток гострих стрес-залежних психічних розладів. Прикладами деадаптивних реакцій бойового і службового стресу можуть бути: підозрілість, страх, тривожність, дратівливість, гнів, лють, зневіра у себе, скорбота, горе, провина, скарги на перевтому, неухайність і неохайність, втрата довіри, надії і віри, депресія, порушення сну, безсонниця, зниження або втрата бойової чи трудової здатності, загальмованість, втрата рухливості, паніка, загальне виснаження, апатія, погіршення набутих навичок і вмій, пам'яті, мовні порушення, німота, порушення зору, нюху, слуху, слабкість або параліч, галюцинації, марення тощо.

Деадаптивні реакції часто поєднуються з проявами *протиправної і кримінальної поведінки правоохоронців*: трапляються випадки наруги над трупами супротивника чи злочинця, вбивства полонених, відмова від доставки полонених або їх вбивство, агресивне ставлення до мирного населення, садизм, катування і жорстокість, в тому числі й тварин; ведення військових дій (перемовин) з союзниками, братання з представниками ворожої сторони; зловживання алкоголем та наркотиками, безрозсудність, недисциплінованість, пограбування, мародерство, згвалтування, медична симуляція і агравація, підвищений травматизм й захворюваність, самопошкодження, погрози самовбивствами і самовбивства, самовільне залишення території підрозділу, дезертирство, відмова виконувати накази командирів тощо.

Багато з гострих проявів деадаптивних реакцій бойового і службового стресу можуть симулюватися симптомами гострих психічних захворювань (паніка, тривожність, підозрілість, депресії, галюцинації), але насправді є лише транзиторними стресовими реакціями травматичного стресу при службово-бойових діях або результатом кумулятивного стресу при складних спеціальних операціях. У більшості випадків деадаптивні реакції службово-бойового стресу проявляються у працівників поліції з недостатньо професійно підготовлених підрозділів, у правоохоронців з низьким рівнем службової дисципліни і за умови відсутності згуртованого поліцейського колективу.

Не завжди вдається розрізнити вид стресових реакцій: навіть добре підготовлені правоохоронці, які проходять службу у згуртованому колективі, можуть страждати від проявів службово-бойового стресу.

Система профілактики і допомоги поліцейським при службово-бойовому стресі в підрозділах НП – це комплексні програми заходів, що розробляються і проводяться командуванням підрозділів поліції МВС для попередження, своєчасного виявлення і надання ефективної допомоги правоохоронцям при деадаптивних реакціях внаслідок дії небезпечних факторів під час несення служби; оптимізації виконання бойових чи службово-оперативних завдань; підтримка боездатності; попередження або мінімізації дії побічних ефектів

службово-бойового стресу на фізичне, психологічне, інтелектуальне та соціальне здоров'я правоохоронця; скорочення термінів повернення як підрозділів НП (НГ) у цілому, так і окремих їх працівників до виконання своїх службових обов'язків.

Такі заходи профілактики, на нашу думку, повинні проводитися як на індивідуальному рівні, так і на рівні колективів поліцейських підрозділів. Залежно від видів спецоперацій і потенційної вираженості стресу повинні використовуватися методики різної глибини оцінювання. Залежно від поширеності і міри прояву виявлених порушень керівникові підрозділу рекомендується застосовувати певний набір організаційно-корегувальних дій для поліпшення самопочуття працівників поліції, підвищення боєздатності підрозділу в цілому, профілактики короткострокових та віддалених наслідків службово-бойового стресу.

Відповідальність за профілактику, виявлення осіб при появі у них бойового чи службового стресу та надання допомоги таким працівникам поліції цілком і повністю покладається на командира, якому допомагають у проведенні заходів психопрофілактики (наприклад, в умовах АТО) керівники підрозділів, військовий священник (капелан) і медичний персонал. Основною метою цих заходів в підрозділах НП є збільшення числа правоохоронців, які здатні продовжити виконання своїх службових обов'язків після тимчасової неможливості повноцінно їх здійснювати через розвиток стресових реакцій або виникнення діагностованих поведінкових розладів.

Оперативна допомога при бойовому і службовому стресі як для окремих працівників НП (індивідуально), так і для органів та підрозділів поліції в цілому (групова, колективна) включає заходи, які підтримують адаптивні форми гострих стресових реакцій та мінімізують розвиток дезадаптивних; сприяють медико-психологічній реабілітації особистості поліцейського; кваліфіковано соціалізуватися правоохоронцям при стрес-залежних поведінкових розладах у службових колективах та соціальному (сімейному) середовищі.

Заходи профілактики та надання допомоги працівникам поліції при службово-бойовому стресі потрібні для: 1) підтримки бойової спроможності підрозділу НП протягом тривалого часу; 2) зниження ризиків появи небезпечних ситуацій, які можуть виникнути у службовій діяльності органів правопорядку та безпосередньо у працівників поліції, їх близьких і членів сімей за залишені без уваги й допомоги прояви вищезазначеного особистісного явища; 3) мінімізації потенційних відтермінованих наслідки у вигляді посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Наприклад, індивідуально та соціально небезпечними можуть бути довготривалі стресові реакції у формі нав'язливих хворобливих згадувань («флешбек»), порушення сну, нічних кошмарів, почуття провини за зроблене чи незроблене, соціальної ізоляції, уникнення чи відчуження від соціуму, нервозності, реакцій страху, тривоги, зловживання алкоголем або наркотиками, депресії, проблем довіри в інтимній сфері та в міжособистісних відносинах.

Основні функціональні елементи заходів щодо профілактики й надання допомоги поліцейським при службово-бойовому стресі, їх структура застосування і пріоритет визначаються керівництвом підрозділу спільно з психологічною та

медичною службами в залежності від умов ведення службово-бойової діяльності та домінуючої структури порушень у правоохоронців: 1) систематичні обстеження поліцейських підрозділів для визначення виду та обсягів необхідної допомоги; 2) консультування та навчання керівництва й правоохоронців способам підвищення стійкості до службово-бойовому стресу; 3) невідкладні втручання і оперативні заходи після потенційно травмуючих подій; 4) відновлювальна підтримка для приведення боєготовності підрозділу до визначеного рівня; 5) сортування працівників поліції за стресовими розладами та поведінковими порушеннями; 6) стабілізація стану потерпілих з важкими проявами службово-бойового стресу або поведінкових розладів для забезпечення їх безпеки, оцінка потенціалу повернення до виконання службових обов'язків та підготовка до евакуації з метою надання медичної допомоги (госпітальний етап); 7) короткострокова реабілітація правоохоронців з проявами службово-бойового стресу або поведінкових розладів у польовому відновлювальному центрі поряд з місцем основної дислокації тривалістю від 1 до 3 днів; 8) лікування і супроводження працівників НП з поведінковими розладами за клінічними стандартами медичної допомоги з веденням історії хвороби; 9) відновлення оптимального рівня службово-бойової та загальної працездатності працівників поліції із застосуванням трудотерапії, фітнесу, психотерапії, спеціальних бойових тренінгів (тривалість програми відновлення може складати 7 днів і більше; реалізується за місцем основної дислокації підрозділу НП).

**Василенко О. О.**, офіцер (психолог) групи по роботі з особовим військової частини 3051 Східного оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України (м. Суми)

### **Особистість в екстремальних умовах та кризових ситуаціях життєдіяльності**

Психології відомий ряд психічних станів, що характеризуються високою емоційною напругою. До них відносяться: стрес, фрустрація, фізіологічний афект. Психологічний стрес як складний інтегративний стан потребує обов'язкового аналізу значущості ситуації із включенням інтелектуальних процесів і особистісних якостей індивіда.

Виникнення психологічного стресу у певних життєвих ситуаціях може відрізнятись не в силу об'єктивних характеристик ситуації, а в зв'язку із суб'єктивними особливостями сприйняття її людиною, когнітивної переробки психотравматичного досвіду. Тому неможливо виділити універсальні психологічні стреси й універсальні ситуації, що викликають психологічну напругу рівною мірою в усіх людей. Наприклад, навіть дуже слабкий подразник у певних умовах може відігравати роль психологічного стресу. До характеристик події, що травмує психічно, потрібно віднести ступінь загрози життю; тягар втрат; раптовість події; ізольованість у момент події від інших людей, ступінь впливу навколишнього оточення; наявність захисту від можливого повторення події, що травмує

психічно; моральні конфлікти, пов'язані з подією; пасивна або активна роль людини в цій ситуації, безпосередні впливи даної події. У людини найпоширенішим стрес-чинником є емоційний подразник.

Стан фрустрації виникає відповідно до більшості визначень при наявності: 1) сильної вмотивованості досягнення мети (задовольнити потребу) і 2) перепони, непереборних труднощів (або суб'єктивно так сприйманих) на шляху до досягнення цієї мети. Тенденція оцінювати індивідуальні потреби як високо значущі для особистості обумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Глибина фрустрації залежить від сили фрустратора, звичних форм реагування на перешкоди, досвіду й умінь подолання життєвих труднощів, від фрустраційної толерантності.

Ситуації, які фруструють, класифікуються за характером фруструючих мотивів і за характером «бар'єрів». Перехід ситуації утрудненості в ситуацію фрустрації здійснюється за двома напрямками – по лінії втрати контролю з боку волі, тобто дезорганізації поведінки, або по лінії втрати контролю з боку свідомості, тобто втрати «мотиваційної доцільності» поведінки.

Стан фізіологічного афекту характеризується стислістю і «вибуховим» характером, протікає бурхливо й стрімко і може дати несподівану свідомому вольовому контролю розрядку в дії, що звичайно супроводжується яскраво вираженими вегетативними і руховими проявами. З погляду оцінки змісту переживань можна виділити афекти радості, страху, гніву, горя. Розглянуто декілька механізмів виникнення афектів. Стан афекту може формуватись у суб'єкта дуже швидко і протягом часток секунди досягти свого апогею, він виникає раптово не тільки для навколишніх, але й для самого суб'єкта. Він характеризується високою напруженістю й інтенсивністю реалізації фізичних і психологічних ресурсів людини. Тривалість подібного стану може коливатися від декількох секунд до декількох хвилин, після чого настає різкий і навальний спад емоційного збудження, наростає стан спустошення, крайньої втоми, відбувається поступове усвідомлення вчиненого, що часто супроводжується почуттям каяття, розгубленості, жалю до потерпілого чи страху щодо скоєного.

З метою розробки стратегій психологічної допомоги при виникненні фізіологічного афекту необхідно більш чітко визначити особливості ситуацій, що сприяють виникненню афекту. Фізіологічний афект виникає, як правило, у конфліктній для суб'єкта ситуації. Виникненню афекту може передувати достатньо тривалий період накопичення негативних емоційних переживань, що пов'язані з професійною діяльністю, спілкуванням, сімейними відносинами тощо. У цьому випадку характерним є тривалий стан внутрішньої емоційної напруги й іноді незначний додатковий негативний вплив (чергова образа) може стати «пусковим механізмом» розвитку і реалізації афективного стану. Можливий і проміжний механізм, коли повторний негативний вплив подразника було відстрочено в часі (від декількох хвилин до декількох років). Особливість фізіологічного афекту полягає в тому, що він сприймається як незвична, парадоксальна, не характерна для особистості форма реагування. Спостерігаються особливості когнітивної сфери особистості в ситуаціях емоційної напруги (стрес,

афект, фрустрація). Характеристики пам'яті перетерплюють істотні зміни. Характерним є симптом звуження обсягу всіх видів пам'яті.

Одним із наслідків афективного стану є часткова втрата пам'яті (амнезія) стосовно подій, що безпосередньо передували афекту і відбувалися в період афекту. Відбувається «звуження» свідомості – обмежується поле сприйняття, спостерігаються значні порушення функції уваги, особливо її усталеності. Порушення уваги і пам'яті веде до зростання помилок у діяльності та поведінці людини, збільшується їх частота, порушується свідомий контроль за появою і корекцією помилок. Евристичні операції зазвичай не виконуються і підміняються шаблоновими стереотипними діями. Поведінка набуває риси негнучкості, стає спрощеною, втрачаються складні моторні навички, які потребують контролю свідомості, дії стають стереотипними, домінують рухові автоматизми, істотним є виражена втрата свідомого контролю над поведінкою. Людина найчастіше не розуміє зверненого до неї мовлення, порушується процес комунікації.

У нормальному стані людина здатна відображати соціальний характер своїх дій, нормативи, усвідомлювати цілі, передбачати суттєвий результат (прямий та непрямий), оцінювати дії з точки зору морально-правових норм, давати морально-правову оцінку засобам досягнення цілі.

У стані афекту свідомість (і морально-правова свідомість теж) звужена, увага переключається на значущі переживання, це різко знижує контроль за поведінкою у цілому. У нормальному стані людина легко відтворює минулі події, планує лінію майбутньої поведінки, прогнозує наслідки своїх дій. У стані афекту хронотопічна орієнтація (часова по осі «минуле» ↔ «теперішнє» ↔ «майбутнє» та «просторова») звернута, залишається спрямованість – «тепер» і «тут». Емоції панують над розумом, людина «переповняється» сліпою ярістю, гнівом, образою. Людина може не звертати уваги на свою мову, не відчувати болю. Здатність керувати своїми діями, яка в нормі виявляється в вільному виборі як цілей дій, так і засобів їх досягнення, звужується.

На виникнення стану фізіологічного афекту впливають характерні індивідуально-психологічні особливості: ригідність мислення, яка перешкоджає діяти адекватно ситуації, емотивна акцентуація характеру, глибока емоційна залученість до ситуації, тенденція оцінювати свої потреби як високо значущі, недостатня адекватність поведінки. Підвищена емоційна залученість до ситуації виявляються в емоційному відгуку на будь-які стимули, що навіть реально не існували. На специфіку поведінкових реакцій істотний вплив мають особистісні характеристики, особливо міра емоційної врівноваженості. Низька емоційна врівноваженість є суттєвим чинником, що може призвести до напруженого емоційного стану, вона виявляється в суб'єкта з підвищеною чутливістю і збуджуваністю, емоційною дратівливістю, з нестачею самоконтролю і тривожною самооцінкою.

Одержані дані дозволили зробити висновок, що для виникнення стану фізіологічного афекту необхідною є одночасно наявність системи чинників: індивідуально-психологічних якостей особистості (наприклад, емотивна акцентуація характеру, ригідність психічних процесів, схильність накопичувати

негативні переживання, особливості ціннісних орієнтацій), індивідуальні способи реагування на конфліктні ситуації, порушення та зазіхання потерпілим на особливо значущі боки життєдіяльності особистості, а також ситуативні фактори. На основі аналізу одержаних даних було зроблено висновки, що емоційні стани взаємно пов'язані, стан стресу чи фрустрації може перейти до афективного вибуху (стрес → афект; фрустрація → афект; стрес → фрустрація → афект).

**Ващенко І.В.**, к.істор.н., доцент – начальник кафедри військового навчання та виховання Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

**Стаднік А.В.**, к.мед.н., доцент – доцент кафедри військового навчання та виховання Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

### **Визначення чинників інформаційно-психологічного впливу, що негативно діють на військовослужбовців Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань в зоні АТО та протидія ним**

На особовий склад Національної гвардії України діє ряд інформаційно-психологічних чинників, що суттєво погіршують на якість виконання службово-бойових завдань в зоні АТО.

За визначенням Крисько В.Г., інформаційно-психологічна вплив — це соціально-психологічна активність одних людей, направлена на інших людей та їх групи з метою зміни психологічних характеристик осіб, групових норм, громадської думки, настроїв і переживань.

Іллюк О.О. та ін. відносить до чинників, що знижують моральний дух особового складу та зумовлюючих негативний інформаційно-психологічний вплив на Національну гвардію України: ідейний, економічний, політичний, соціально-психологічний, адміністративний чинники.

На нашу думку, на військовослужбовців під час виконання службово-бойових завдань діють наступні групи чинників:

1. Соціальні або "зовнішні" чинники: довготривалі (соціально-економічні, політичні та ін. умови в суспільстві) і ситуативні (привід події, час, місце, кількість присутніх та ін.).

2. Соціально-психологічні або "проміжні" (соціально-психологічні механізми прилучення, емоційного зараження, навіювання, наслідування, групової псевдотворчості, групової могутності та ідентифікації, які опосередковують вплив "зовнішніх" чинників на поведінку індивідів і поступово приводять до трансформації в психічному стані кожного з них).

3. Індивідуально-психологічні або "внутрішні" (особливості, що підвищують сприйнятливості до впливу в оточенні подібних до себе: недостатня пластичність процесів мислення, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність, нестача соціального досвіду, тощо)

Основними принципами протидії повинні бути наступні:

– активність (визначеність позицій при організації впливу);



- актуальність (використання актуальних проблем, головних питань життя, служби та бойовій підготовці);
- систематичність (постійний збір і аналіз інформації про морально-психологічний стан особового складу, здійсненням відповідної протидії);
- динамічність (оперативне реагуванням на зміну умов, подій та обстановки);
- дохідливість (використання простих і доступних аргументів, доказів та оцінок);
- емоційність (проведенням емоційно насичених заходів, використанням матеріалів, що впливають не лише на свідомість, але і на відчуття).

Таким чином, негативний інформаційно-психологічний вплив на військовослужбовців використовується різними дестабілізуючими силами як зброя, що знижує готовність і здатність їх якісно та ефективно виконувати покладені на них завдання в зоні проведення АТО. Він містить наступні групи чинників:

- соціальні або "зовнішні",
- соціально-психологічні або "проміжні",
- індивідуально-психологічні або "внутрішні"

Протидія негативному інформаційно-психологічному впливу підрозділів НГУ повинна мати наступні елементи: прогнозування; запобігання; нейтралізація та ліквідація наслідків його дії

**Гонтаренко Л.О.**, к.псих.н., доцент – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

**Парфьонов Г.А.**, молодший сержант, 3 курс, факультет пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

### **Інформація як впливовий чинник на населення**

В роботах В.В. Кириченко, К.Х. Каландарова, А.В. Манойло, З.В. Партико інформація у процесі взаємодії особистості з оточуючим світом перетворюється на уявлення, знання, вміння, навички. Вона відрізняється від першоджерела та може самостійно приймати участь в психічних процесах [Дж. Брайат, Д.А. Губанов, Д.Е. Зачатейский та ін.].

Свідоцтва про оточуючий світ та процеси, що в ньому протікають, сприймаються об'єктом як спеціальний устрій, а на основі набутої таким чином інформації система реагує на нього [В.Л. Макаров, В.О. Моляко, В.О. Ядов та ін.].

Інформаційний вплив спрямовується на конкретні сфери психіки не тільки окремої людини, та груп людей, а й суспільної свідомості в цілому. Засоби маніпулювання суспільством, через масові комунікації включають достатньо широкий арсенал засобів впливу на підсвідомість з метою відтворення відповідних установок та закладення основ поведінки [С.А.Зелинский,

А.М. Морозов, В.Г. Крисько, Г. Лебон та ін.]

В сьогоденнішньому просторі інформація стає зброєю для досягнення поставленої мети, але раніше модифікована з деструктивною метою вона визначалася як викривлена. Якісні зміни що зазнала інформація під дією модифікації визначених засобів, трансформації та викривлення інформаційних потоків призводять до сприйняття нової ірреальної (такої як заданої) інформації. Модифікована таким чином інформація починає здійснювати негативний вплив на функціонування системи суспільства.

Викривлена інформація є деструктивною різновидністю соціально значимої інформації, викривленої адекватності політичної реальності. Для психологічних маніпуляцій і здійснення маніпулятивного впливу на особистість та суспільство трансформується та змінюється інформація або процеси її функціонування. Особливо це відбувається за обмеженим доступом до інформації, або неспроможністю досягнути та проаналізувати всі інформативні потоки, також в умовах коли людина знаходиться в екстремальних умовах (наслідок бойових дій) або кризових ситуаціях.

Замість короткої, доказової інформації в засобах масової комунікації з'являються всебічні точки зору від самих примітивних до самих фантастичних і неймовірних. Велика кількість газет, політичних партій, авторитетів и оракулів на тисячі ладів проголошують елементарні речі, роблячи відоме – невідомим, зрозуміле – незрозумілим, некрасиве – красивим, моральне – неморальним, очевидне – неочевидним. До того ж домінують найбільш примітивні, містичні та просто бредові пояснення.

В політичній боротьбі об'єктивна інформація часто свідомо "фальсифікується" – підробляється, викривляється, дійсне підмінюється неправдивим, що породжує ложні політичні ідеї". Під виглядом системної політичної інформації може функціонувати її подоба – "інформація дезорієнтуюча". Вона невірно визначає положення суспільства в історичному процесі: економічному стані, відносинах з іншими народами та державами тощо. Може породжувати надцінні політичні ідеї, об'єктивно не заслуговуючи такої уваги, яку суб'єктивно вони викликають.

Організованість інформації сприяє упорядкуванню моральних принципів, економічних потреб, поведінку в дещо ціле та гармонічне. Може відбуватися підміна організованої інформації, що "деморалізує", яка трансформує моральні цінності та провокує "стрибок політичних ідей", що виходить з порушення послідовності стверджень, хаотичності, незавершеності думок, зміни у поведінки.

В інформації, що соціалізує, відображаються результати трансформації вихідних свідоцтв про соціально-політичні ситуації та напрямки їх розвитку в формі ясних, зрозумілих та переконливих, для більшості населення, нових алгоритмів і стереотипів соціальної поведінки, адекватних соціальній дійсності. В той же час "соціалізуючи політична інформація" може підмінитися "політичною дезінформацією" – неправдивими повідомленнями, які вводять суспільну думку в оману під впливом змінених фактів. Починається зі знищення книг і видання нових, з принципово іншими фактами та їх трактуванням. В результаті дій таких

інформаційних процесів розвивається так звана масова "незв'язність політичного мислення", при якому можливе вірне сприйняття частностей, але з втратою здібностей до логічних висновків і синтезуванню частностей в цілому. Відтоді уявлення, поняття, думки втрачають дійсний, історичний зв'язок та розриваються. Інформаційна тканина розпадається на безсмыслові фрагменти, з яких складається нова деформована картина світу.

Інформація, яка розглядає систему адміністративного управління, що руйнує суспільний порядок і призводить до розвалу господарської та фінансової діяльності. Здійснюється методами "політичного резонансу", основними ознаками яких є абсолютно беззмістовні, збіднілі думкою програмні політичні виступи, представлені у зовнішнє правильну и привабливу форму.

Практична інформація, може розтлівати, та пробуджувати до заборонених дій: мета стає усім – негативні засоби використовуються для досягнення результату, право істині заміщується правом сили і т.д. Розповсюдження політичної інформації породжує феномен "розірваності мислення", що з точки зору психології являється ознакою її патології. В цьому випадку поняття та представлення, що відповідають одне іншому на основі випадкових або формальних ознак.

Інформація може роз'єднувати та дезінтегрувати цілісне суспільство на суперницькі, протиборчі частини. Люди зненацька виявляють під впливом такої інформації невіршені протиріччя у відносинах зі своїми недавніми соратниками, колегами, навіть родичами. Завершальним наслідком результатів впливу цього виду інформації може виступати громадянська війна ("брат проти брата", "син проти батька" и т.д.).

Найбільш суттєва особливість інформаційного обміну в соціальних системах складається з того, що головними суб'єктами цього процесу є люди та соціальні групи, а роль технічних приладів – зберігання, передача та автоматизована обробка інформації для представлення її в найбільш зручному для людського сприйняття вигляді (В.П. Зінченко, В.Н. Ярочкін, Т.М. Тітаренко, В.В. Кириченко).

Канали засобів масової інформації та масової комунікації (ЗМІ і МК) є одночасно інтерактивною комунікацією між владою, політичною та економічною елітою та інтимною спільнотою, а також однобічним інструментом інформаційно-психологічного впливу їх власників на споживачів інформації. Часто цей вплив здійснюється попри волю адресата, наприклад, коли інформування виступає в ролі деякого фону в місцях, де людина в той або іншій час змушена знаходитись. Щоб по цім каналам не розповсюджувалось, людина не може вплинути на джерело інформаційно-психологічного впливу, таким чином, змушена сприймати інформацію, в яку вплетені психологічні маніпуляції.

Для змінення впливу викривленої інформації сьогодні потрібен комунікатор [К. Ле вина, Д. А. Ольшанский] (яким є теле- та радіомовлення). Використовуючи до сфери інформаційної політики та інформаційно-психологічної протидії комунікатор – спеціаліст, що володіє знаннями, навичками з планування, організації и проведення заходів масового інформування (інформаційно-

психологічного впливу), технологіями управління інформаційними процесами, а також управління поведінкою соціальних систем (об'єктів) – людей, соціальних груп, суспільства. Комунікатор у порівнянні з об'єктом впливу (аудиторією) має безумовну перевагу. Могутність сучасного комунікатора – у його комплексності, системності, масштабності, цілеспрямованості. ЗМІ є основними й найширшими джерелами інформації, збираючи її обробляючи та розповсюджуючи (передаючи). Необхідно розробити комунікативну систему в протидії інформаційно-психологічного впливу.

Наобхідно визначати коомунікаційну політику, затверджувати остаточний вигляд і зміст інформації в ЗМІ. Його функції: визначення та контроль інформаційної політики; збирання та обробка інформації; визначення Змісту; прийняття на себе відповідальності за повідомлення.

**Демченко Я.А.**, здобувач кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

### **Особливості проявів травматичного стресу у учасників АТО різних категорій**

Участь у бойових діях розглядається психологами як стресова подія загрозового характеру, яка може викликати загальний дистрес практично у будь-якої людини. На відміну від багатьох інших стресорів участь у війні може стати пролонгованою психічною травмою. Перебування у зоні бойових дій супроводжується впливом ряду травмуючих факторів: усвідомленим почуттям загрози для життя, страхом смерті, поранення, болю, інвалідизації; бойовим стресом, що виникає у людини, яка безпосередньо бере участь у бойових діях; психоемоційним стресом, пов'язаним з загибеллю товаришів або необхідністю вбивати людину; впливом специфічних факторів бойової обстановки і т.п.

У нашому дослідженні брали участь чоловіки у віці від 20 до 45 років, що брали участь у АТО та були поділені на наступні групи за критерієм того, як вони потрапили у зону бойових дій: 1 група – добровольці, 2 група – мобілізовані, 3 група – професійні військові.

Ми досліджували особливості прояву травматичного стресу в учасників АТО різних категорій за допомогою «Опитувальника травматичного стресу» І.О. Котенева, результати відображені у таблиці 1.

Аналіз результатів виявив, що найбільш відвертими були досліджувані 1-ї групи, найменш – 2-ї, проте результати залишаються в діапазоні достовірності. Показник агравації максимальний у досліджуваних 1-ї групи, мінімальний у досліджуваних 3-ї групи. Виявлено значущі відмінності між показниками даної шкали досліджуваних 1-ї і 3-ї, 2-ї і 3-ї груп ( $p \leq 0,001$  і  $p \leq 0,01$ , відповідно, за критерієм Стьюдента). Тобто, добровольці схильні більшою мірою в порівнянні з досліджуваними іншими групами показувати і підкреслювати тяжкість свого стану.

Таблиця 1 – Показники травматичного стресу учасників АТО різних категорій (Т-бали)

Шкали		1 група	2 група	3 група	t	p
L (неправда)		44,7±1,6	51,5±1,9	49,2±1,8	t <sub>1-2</sub> =2,7 t <sub>1-3</sub> =1,8 t <sub>2-3</sub> =0,9	P <sub>1-2</sub> ≤0,01 - -
Ag (агрвація)		56,4±2,3	54,0±2,1	47,3±1,9	t <sub>1-2</sub> =0,9 t <sub>1-3</sub> =3,7 t <sub>2-3</sub> =2,7	- P <sub>1-3</sub> ≤0,001 P <sub>2-3</sub> ≤0,01
Di (дисимуляція)		58,2±2,1	47,6 ±1,9	49,5±2,8	t <sub>1-2</sub> =4,3 t <sub>1-3</sub> =3,5 t <sub>2-3</sub> =0,8	P <sub>1-2</sub> ≤0,001 P <sub>1-3</sub> ≤0,01 -
ПТСР	A (подія травми)	58,1±1,5	50,1±1,3	47,3±1,2	t <sub>1-2</sub> =3,2 t <sub>1-3</sub> =4,4 t <sub>2-3</sub> =1,1	P <sub>1-2</sub> ≤0,01 P <sub>1-3</sub> ≤0,001 -
	B (повторне переживання травми)	56,2±1,2	50,7±1,7	49,3±2,0	t <sub>1-2</sub> =2,2 t <sub>1-3</sub> =2,8 t <sub>2-3</sub> =0,6	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 P <sub>1-3</sub> ≤0,01 -
	C (симптоми «уникнення»)	57,3±1,4	51,9±1,8	51,3±2,6	t <sub>1-2</sub> =2,2 t <sub>1-3</sub> =2,4 t <sub>2-3</sub> =0,2	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 P <sub>1-3</sub> ≤0,05 -
	D (симптоми «гіперактивності»)	54,9±1,5	50,3±1,6	51,6±2,7	t <sub>1-2</sub> =1,8 t <sub>1-3</sub> =1,3 t <sub>2-3</sub> =0,5	- - -
	F (дистрес та дезадаптація)	56,3±2,1	51,0±1,7	52,4±2,3	t <sub>1-2</sub> =2,1 t <sub>1-3</sub> =1,6 t <sub>2-3</sub> =0,6	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 - -
ГСР	a (подія травми)	55,3±1,9	50,1±1,2	47,4±1,3	t <sub>1-2</sub> =2,1 t <sub>1-3</sub> =3,2 t <sub>2-3</sub> =1,1	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 P <sub>1-3</sub> ≤0,01 -
	b (дисоціативні симптоми)	67,3±2,7	55,3±2,1	47,9±1,9	t <sub>1-2</sub> =4,8 t <sub>1-3</sub> =7,8 t <sub>2-3</sub> =2,9	P <sub>1-2</sub> ≤0,001 P <sub>1-3</sub> ≤0,001 P <sub>2-3</sub> ≤0,01
	c (повторне переживання травми)	61,2±3,0	50,1±1,5	44,8±1,3	t <sub>1-2</sub> =4,5 t <sub>1-3</sub> =6,6 t <sub>2-3</sub> =2,1	P <sub>1-2</sub> ≤0,001 P <sub>1-3</sub> ≤0,001 P <sub>2-3</sub> ≤0,05
	d (симптоми «уникнення»)	48,6±1,7	54,6±1,8	50,9±2,4	t <sub>1-2</sub> =2,4 t <sub>1-3</sub> =0,9 t <sub>2-3</sub> =1,5	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 - -
	e (симптоми «гіперактивності»)	44,5±1,6	31,8±1,3	30,7±1,4	t <sub>1-2</sub> =5,1 t <sub>1-3</sub> =5,6 t <sub>2-3</sub> =0,4	P <sub>1-2</sub> ≤0,001 P <sub>1-3</sub> ≤0,001 -
	f (дистрес и дезадаптація)	52,7±2,2	49,8±1,4	51,7±2,3	t <sub>1-2</sub> =1,2 t <sub>1-3</sub> =0,4 t <sub>2-3</sub> =0,8	- - -
ПТСР		56,6±1,5	50,8±1,4	50,4±2,2	t <sub>1-2</sub> =2,3 t <sub>1-3</sub> =2,5 t <sub>2-3</sub> =0,2	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 P <sub>1-3</sub> ≤0,05 -
ГСР		54,9±2,2	48,6±1,3	45,6±1,6	t <sub>1-2</sub> =2,5 t <sub>1-3</sub> =3,7 t <sub>2-3</sub> =1,2	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 P <sub>1-3</sub> ≤0,001 -
depr (депресія)		52,3±2,0	46,1±1,5	48,2±2,1	t <sub>1-2</sub> =2,5 t <sub>1-3</sub> =1,7 t <sub>2-3</sub> =0,8	P <sub>1-2</sub> ≤0,05 - P <sub>2-3</sub> ≤0,05

Аналіз результатів виявив, що найбільш відвертими були досліджувані 1-ї

групи, найменш – 2-ї, проте результати залишаються в діапазоні достовірності. Показник агравації максимальний у досліджуваних 1-ї групи, мінімальний у досліджуваних 3-ї групи. Виявлено значущі відмінності між показниками даної шкали досліджуваних 1-ї і 3-ї, 2-ї і 3-ї груп ( $p \leq 0,001$  і  $p \leq 0,01$ , відповідно, за критерієм Стьюдента). Тобто, добровольці схильні більшою мірою в порівнянні з досліджуваними іншими груп показувати і підкреслювати тяжкість свого стану.

Показник дисимуляції так само максимальний у досліджуваних 1-ї групи, а мінімальний у досліджуваних 2-ї групи. Значущі відмінності виявлені між показниками досліджуваних 1-ї і 2-ї, 1-ї і 3-ї груп ( $p \leq 0,001$  і  $p \leq 0,01$ , відповідно). Тобто, добровольці у високому ступені схильні до заперечення наявності у них психологічних проблем різного генезу.

За шкалою «А», що вказує на переживання події психічної травми, найвищі показники у досліджуваних 1-ї групи, у порівнянні з досліджуваними 2-ї і 3-ї груп, відмінності значущі на  $p \leq 0,001$  і  $p \leq 0,01$  рівнях, відповідно. Це свідчить про те, що добровольці більшою мірою оцінюють те, що трапилося з ними в недавньому часі, як травму, пов'язану із загрозою цілісності своєї або інших людей.

За шкалою «В» (повторне переживання травми – «вторгнення») також максимальні показники виявлені у досліджуваних 1-ї групи в порівнянні з досліджуваними 2-ї і 3-ї груп, відмінності значущі на  $p \leq 0,01$ ,  $p \leq 0,05$  рівні відповідно. Тобто добровольцями більшою мірою травматична подія переживається знову і знову у вигляді неприємних спогадів, повторюваних сновидінь, «флешбеків», що викликають психологічний дистрес, фізіологічні реакції на стимули, які асоціюються з подією травми.

За шкалою «С» (симптоми «уникнення») у досліджуваних 1-ї групи показники значущо вище, ніж у досліджуваних 2-ї і 3-ї груп ( $p \leq 0,05$ ,  $p \leq 0,05$ , відповідно). Це вказує на те, що добровольці більшою мірою уникають думок, почуттів і розмов про подію (події), яка їх травмувала, намагаються уникати діяльності, місць або людей, що асоціюються з травмою.

Порівняльний аналіз значень за шкалою «D» (симптоми гіперактивації) показав, що досліджувані 1-ї групи дещо частіше, ніж досліджувані 2-ї і 3-ї груп проявляли дратівливість, запальність, а іноді й неадекватну вербальну і фізичну агресію; частіше ставали учасниками різних ексцесів, проявляли зайву пильність. Значущих відмінностей між показниками не виявлено.

За шкалою «F» (дистрес і дезадаптація) у досліджуваних групах спостерігався підвищений рівень вираженості показників, але у досліджуваних 1-ї групи були дещо вищі значення, що пояснюється проявами соціальної дезадаптації, які супроводжуються дратівливістю, втомою, млявістю і ін. Між показниками досліджуваних 1-ї і 2-ї груп виявлено значущі відмінності ( $p \leq 0,05$ ).

Аналіз значень шкал опитувальника показав, що у досліджуваних всіх груп були виявлені окремі симптоми ГСР: за шкалою «а» (подія травми) найвищі показники у досліджуваних 1-ї групи, найнижчі – у досліджуваних 3-ї групи, також виявлені значущі відмінності між показниками груп ( $p \leq 0,05$  і  $p \leq 0,01$ , відповідно).

За шкалою «b» (дисоціативні симптоми) у досліджуваних 1-ї групи

показники значущо вище, ніж у досліджуваних 2-ї і 3-ї груп, а у досліджуваних 2-ї групи значущо вище, ніж у досліджуваних 3-ї групи ( $p \leq 0,001$ ,  $p \leq 0,001$ ,  $p \leq 0,01$ , відповідно). Показники даної шкали є як критерієм, що говорить про стан людини, яка пережила психічну травму, так і визначають вибір моделі подальшої корекції психічного стану. При дисоціативних станах спостерігаються переживання травматичної ситуації, напади тривоги, зниження пам'яті, порушення зосередження і контролю спонукань, суб'єктивне відчуття емоційної залежності, «притуплення» або відсутності емоційного реагування, звуження уявлень про навколишній світ, дереалізація, деперсоналізація, нездатність згадати який-небудь важливий аспект психотравмуючої події.

За шкалою «с» (повторне переживання травми) найвищі показники у досліджуваних 1-ї групи, найнижчі у досліджуваних 3-ї групи, між показниками досліджуваних всіх груп виявлені значущі відмінності ( $p \leq 0,001$ ,  $p \leq 0,001$ ,  $p \leq 0,05$ , відповідно).

За шкалою «d» (симптоми «уникнення») найвищі показники у досліджуваних 2-ї групи, найнижчі у досліджуваних 1-ї групи, відмінності значущі на  $p \leq 0,05$  рівні. За шкалою «e» (симптоми «гіперактивації») показники досліджуваних 1-ї групи значущо вищі, ніж показники досліджуваних 2-ї і 3-ї груп ( $p \leq 0,001$ ,  $p \leq 0,001$ , відповідно). За шкалою «f» (дистрес і дезадаптація) показники досліджуваних всіх груп приблизно однакові, значущих відмінностей виявлено не було.

Таким чином, більша кількість симптомів, як ПТСР, так і ГСР виявлена у 1-й групі досліджуваних (добровольці), менша – у 3-й групі (професійні військові). Ми вважаємо, це пов'язано з тим, що добровольці психологічно і фізично вразливіші в силу специфіки мотивуючих їх факторів участі в АТО: «міфологізація патріотизму»; ідея національної єдності і державного відродження; наявність внутрішніх конфліктів, які передбачалося вирішити за допомогою участі в бойових діях; економічні та психологічні труднощі, які переживає людина в даний період життя і т.п. Крім того, вони часто не мають необхідних знань, вмінь та навичок, на відміну від професійних військових, тому здійснили певну кількість помилкових дій, які призвели до незворотних наслідків (каліцтва, загибелі товаришів, невиконання бойового завдання і т.д.). Після участі у бойових діях вони опинилися в умовах системної кризи, в атмосфері «соціальної поразки», масового невдоволення, безробіття, неможливості реалізувати свої духовні і матеріальні інтереси, втрати колишніх і відсутності нових стійких цінностей і установок, латентної та відкритої агресивності.

Все це є «живильним» середовищем для нестійкості і дезадаптації поведінки, зниження соціальної інтеграції. Суттєвою особливістю цих порушень є розвиток їх на несприятливому соціальному ґрунті. Відповідно, дана категорія учасників АТО більшою мірою потребує тривалої психологічної реабілітації.

Дідух М.М., викладач, Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

## **До питання розвитку конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності**

Важливими завданнями психологічної науки і практики є вивчення людини як суб'єкта професійної діяльності, а також продуктивності і ефективності праці. У вітчизняній психології велика увага традиційно приділяється дослідженням суб'єкта професійної діяльності у зв'язку із завданнями професійного відбору, психологічного супроводу, корекції і реабілітації. Украв значущі ці проблеми для фахівців екстремальних професій, точніше, екстремального профілю професійної діяльності до яких належить і професія правоохоронця. Високий рівень напруженості професійної діяльності вимагає від працівників органів внутрішніх справ значних резервів психіки, самовладання, навичок саморегуляції і значно підвищує значення такого інтеграційного утворення, як копінг-поведінка. Тому розробка науково-обґрунтованих засобів розвитку конструктивності копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності є актуальним питанням сьогодення.

Результати аналізу наукової літератури та емпіричних даних, отриманих в результаті роботи над дисертаційним дослідженням, дозволяють сформулювати важливі для розвитку конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності висновки:

- характеристики копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ суттєво впливають на ефективність розв'язання важких ситуацій у їх професійній діяльності;
- конструктивність стратегій копінг-поведінки, які обирають працівники органів внутрішніх справ для розв'язання важких ситуацій своєї професійної діяльності залежать від таких особистісних характеристик як інтернальність локусу контролю, мотивація на досягнення успіху, емпатійність, афіліація, самоефективність, самооцінка, стиль саморегуляції, тощо;
- структурні компоненти копінг-поведінки працівників правоохоронних органів у важких ситуаціях сформовані на середньому рівні;
- рівень сформованості структурних елементів копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності свідчить про необхідність їх розвитку у напрямі надання більшої конструктивності;
- конструктивність копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності можна підвищити психологічними засобами шляхом створення умов для набуття необхідних знань, умінь, навичок, сприяння виробленню адекватної самооцінки і оцінки самоефективності, розвитку інтернальності, мотивації досягнення, корегування мотивів афіліації, удосконалення арсеналу способів саморегуляції власної поведінки.

Для розвитку конструктивної копінг-поведінки працівників органів



внутрішніх справ у важких ситуаціях було розроблено спеціальну психолого-організаційну технологію «Розвиток конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності».

Л. М. Карамушка визначає психолого-організаційну технологію як систему «...основних видів та форм діяльності організаційних психологів, спрямованих на вирішення певних психологічних проблем, пов'язаних як з діяльністю й розвитком організації в цілому, так і функціонуванням менеджерів і персоналу організацій». Дослідниця включає до структури психолого-організаційної технології такі основні компоненти: інформаційно-смісловий компонент, діагностико-інтерпретаційний компонент, корекційно-розвивальний компонент.

Зміст розробленої психолого-організаційної технології було визначено на основі структурно-функціональної моделі копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ. Розроблена нами структурно-функціональна модель копінг-поведінки складається з трьох компонентів: когнітивно-оцінного, мотиваційно-операційного та регулятивного.

Мета психолого-організаційної технології «Розвиток конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності» полягала у забезпеченні самозмінювання і корегування копінг-поведінки учасників тренінгу у напрямі вибору конструктивних копінг-стратегій.

Програма психолого-організаційної технології здійснювалась відповідно до структури, запропонованої Л. М. Карамушкою.

**Інформаційно-смісловий компонент технології** реалізовувався під час трьох лекційних та трьох семінарських занять. Їх метою був розвиток когнітивно-оцінного компоненту копінг-поведінки. Було прочитано лекції за такими темами: «Психологічна адаптація особистості: поняття, види, чинники, особливості»; «Копінг-поведінка і психологічний захист особистості»; «Копінг-стратегії і ефективне функціонування професіонала». Основу для лекцій склали матеріали використані у дисертаційному дослідженні. На семінарах обговорювалися головні питання з лекційних занять

**Діагностико-інтерпретаційний компонент технології** реалізовувався на практичному занятті на тему: «Діагностика копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності». Під час заняття було презентовано розроблену нами структурно-функціональну модель копінг-поведінки і розкрито зміст її компонентів. Після короткого обговорення моделі, учасників було ознайомлено з методиками, які були використані для вимірювання характеристик, що впливають на вибір копінг-стратегії, обґрунтовано доцільність їх застосування для вимірювання параметрів моделі та проведено перший діагностичний зріз.

**Корекційно-розвивальний компонент технології** складався з системи тренінгових занять, спрямованих на розвиток когнітивно-оцінного, мотиваційно-операційного та регулятивного компонентів копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ. Для розробки тренінгових занять було використано модифікації вже відомих технік групової роботи. Модифікація розглядається як пристосування змісту вправи до мети та завдання конкретного тренінгу з використанням її

основної ідеї.

Для активізації пізнавальної діяльності учасників було використано різноманітні інтерактивні техніки: вивчення очікувань учасників занять, спільне розроблення правил групової роботи, «криголами», створення малих груп, заповнення робочих листків, «мозковий штурм», рольові ігри, тренінгові вправи, міні-лекції, аналіз професійних ситуацій, метод незавершених речень, групова дискусія, тощо.

Результати експериментальної перевірки дієвості психолого-організаційної технології «Розвиток конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності» довели її ефективність. Зазначена психолого-організаційна технологія є необхідним чинником успішної професіоналізації працівників органів внутрішніх справ. Проте, найбільш оптимальним шляхом підвищення рівня конструктивності копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності є поєднання занять з удосконалення кадрів органів внутрішніх справ, розглянутої психолого-організаційної технології та стимулювання працівників до постійного особистісного та професійного саморозвитку та самовдосконалення.

**Кузнецов С.А.**, старший офіцер (психолог) відділення по роботі з особовим військової частини 3005 Східного оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України (м.Харків)

### **Вплив травматичних подій на військовослужбовців військової служби за контрактом та призваних за мобілізацією**

Екстремальні ситуації викликають у людини сильний стрес, призводять до значної нервової напруженості, порушують рівновагу в організмі, негативно позначаються на здоров'ї у цілому – не тільки фізичному, але і психічному. Кожна людина в таких ситуаціях реагує по-різному.

Значний профілактичний ефект має формування у військовослужбовців знань за темами: «Вплив стресу на організм людини», «Бойовий стрес та його попередження» та формування практичних знань з використання засобів саморегуляції. Дослідження також показують, що в добре підготовлених і згуртованих підрозділах з налагодженою комунікацією, як по «горизонталі» так і по «вертикалі» лише один із десяти страждає від бойового стресу навіть в умовах важких боїв. Зазначимо також, що професійно підготовлені військовослужбовці, які добре знають алгоритм необхідних дій, мають сформовані професійні навички також зазнають меншої психологічної травматизації, так як зосередження на процесі дій є одним із ефективних способів, що допомагає пережити екстремальність ситуації.

У 2015 році за допомогою «Опитувальника травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (І. О. Котенев) було порівняно вплив участі в антитерористичній операції на військовослужбовців військової служби за

контрактом (30 осіб) та на військовослужбовців за мобілізацією (80 осіб). Отримані результати наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Показники впливу травматичних подій на військовослужбовців військової служби за контрактом та за мобілізацією (в умовних одиницях)

Показники	Групи		Значущість розбіжностей	
	в/сл. за контрактом	в/сл. за мобілізацією	t	p
L – брехня	14,39±3,08	13,28±4,63	1,43	-
Ag – агравації	7,75±2,01	7,39±2,98	0,72	-
Di – дисимуляція	8,82±2,04	8,16±3,10	1,27	-
ПТСР	106,07±16,44	120,66±40,76	2,65	0,05
A (1) – подія травми	7,96±3,29	8,64±5,84	0,75	-
B – повторне переживання травми	18,64±4,17	25,38±9,37	5,14	0,01
C – симптоми уникання	31,54±5,01	33,88±12,13	1,41	-
D – симптоми гіперактивації	31,50±5,81	35,98±12,56	2,51	0,05
F – дистрес і дезадаптація	16,43±3,38	16,80±5,77	0,41	-
ГСР	97,00±16,41	114,24±40,26	3,15	0,01
A (1) – подія травми	7,96±3,29	8,64±5,84	0,75	-
b – дисоціативні симптоми	15,07±3,46	19,73±7,47	4,38	0,01
c – повторне переживання травми – «вторгнення»	17,07±4,08	22,81±8,51	4,69	0,01
d – симптоми уникання	8,32±2,67	8,73±5,61	0,50	-
e – симптоми гіперактивації	37,68±6,14	41,25±14,19	1,82	0,1
f – дистрес і дезадаптація	10,89±3,52	13,09±5,08	2,51	0,05
depres	39,14±5,13	42,45±13,00	1,89	0,1

Як видно із наведених даних, попри те, що обидві категорії порівнюваних військовослужбовців однаково оцінюють «подію травми» та мають однакові показники за шкалами «брехні», «агравациї», «дисимуляції», військовослужбовці військової служби за мобілізацією практично за усіма показниками впливу травматичної події (крім симптомів «уникнення») мають значно більш високі показники.

Зрозуміло, що військовослужбовці за мобілізацією були менш психологічно і професійно підготовленими до виконання службово-бойових завдань, ніж військовослужбовці військової служби за контрактом, що і позначилось більш вираженими реакціями на травматичні події.

І хоча встановлені середні показники ПТСР та ГСР у військовослужбовців за мобілізацією на час обстеження не сягали рівня клінічно виражених розладів, проте, питання психологічної допомоги демобілізованим військовослужбовцям має стати актуальним для соціальних служб країни, так як саме ця категорія військовослужбовців є найбільш вразливою для ПТСР.

**Мацегора Я.В.**, канд. психол. наук, старший науковий співробітник – старший науковий співробітник науково-дослідного центру Національної гвардії України, м. Харків, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

### **Визначення, структура та зміст поняття психологічна готовність до ризику військовослужбовців НГУ**

На сьогодні не виникає сумніву в тому, що професія військовослужбовця Національної гвардії України (далі НГУ) належить до ризиконебезпечних. Практично усі офіцери, більшість військовослужбовців військової служби за контрактом виконували службово-бойові завдання в зоні проведення антитерористичної операції.

Проте, ще 5 років назад при професіографічних дослідженнях питання психологічної готовності до ризику військовослужбовця не мало самостійного звучання, розглядалась в рамках стресостійкості, готовності до професійної діяльності тощо.

Протягом 2015-2016 років співробітниками науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ була проведена науково дослідна робота «Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України» (шифр – «Загроза»), яка містила ряд етапів:

1) за допомогою семантичного диференціалу з подальшим використанням процедури факторного аналізу було здійснено реконструкцію сприйняття феномену «психологічна готовність до ризику» у свідомості військовослужбовців НГУ та визначено його структуру. Цей етап дослідження докладно описано у статті «Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику»;

2) за допомогою комплексу психодіагностичних методик було визначено особливостей кожного структурного компоненту психологічної готовності до ризику у військовослужбовців різних категорій (офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом, військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців призваних за мобілізацією, курсантів вищих військових навчальних закладів);

3) за допомогою кластерного аналізу здійснено типізацію психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ, яка дозволила виділити та описати рівні (що виявилися відповідними типам) психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ. Цей етап дослідження детально описано у однойменній статті;

4) за допомогою регресійного аналізу визначено внесок складових в загальний показник психологічної готовності для кожної категорії військовослужбовців НГУ, доведено вплив професіоналізації (соціалізації для військовослужбовців строкової служби) на формування психологічної готовності до ризику. Цей етап дослідження детально описано у статті «Прогнозування

психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів діяльності».

Проведене дослідження дозволило сформулювати визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовця НГУ, яка розуміється як складна динамічна система, що відображує сукупність психологічних властивостей визначаючих його здатність приймати рішення про дії та досягати успіху при виконанні поставлених службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи вольові якості, професійні знання та навички, навички саморегуляції, що посилені взаємодопомогою між співслужбовцями.

Відповідно структуру психологічної готовності до ризику військовослужбовця складають такі компоненти, як здатність до вольового зусилля, військова товариськість, професійна ідентичність самовладання.

Відповідно до проведених досліджень зміст компонентів психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ є наступним.

*Здатність до вольового зусилля* – спроможність людини розробляти, корегувати і реалізовувати план дій відповідно до мінливої ситуації. Найбільш ефективною виявляється стратегія, коли план дій в екстремальних умовах виробляється в загальних рисах і одразу без затримки починається його реалізація, яка, відповідно, потребує проявлення гнучкості та врахування змін обстановки. Крім того, що психологічна готовність до ризику військовослужбовця в якості обов'язкового елемента включає здатність виконувати поставлене службово-бойове завдання в екстремальних умовах, зосередженість на виконанні завдання зменшує психічну травматизацію.

*Військова товариськість* – здатність людини в екстремальній ситуації покладатися на товариша. Взаємодія в екстремальній ситуації має свої особливості: з одного боку, – це висока довіра, з іншого – чіткість, холоднокривність, імперативність актів спілкування. Важливим є здатність особистості як надавати, так і приймати допомогу. Обидва ці акти дозволяють залучати смисловий рівень протидії стресу (за формулою «ти не один»), ділитися досвідом подолання стресу, надавати вчасну психологічну допомогу при появі перших ознак деструктивних негативних переживань (вчасно надана допомога здатна зупинити розвиток афекту). Сумісна робота дозволяє коректувати недоліки дій один одного і, відповідно, збільшувати вірогідність досягнення позитивного результату – успішність діяльності є фактором, який дозволяє зменшувати психічну травматизацію. Колективна робота також дозволяє контролювати проявлення уваги і, відповідно, зменшувати вірогідність помилок та фізичних травм.

*Професійна ідентичність* – підтримання людиною загальноприйнятих цінностей соціальної корпоративної групи. Професійна ідентичність військовослужбовців передбачає орієнтацію на такі цінності, як «любов до Батьківщини», «захист Батьківщини», «захист слабких», «боротьба з ворогами», «професійний обов'язок» – усі ці цінності при їх інтеріоризації дозволяють піднятися над своїми власними негативними переживаннями, це є способом захисту військовослужбовців від психологічної травматизації, виробленим

суспільством. Крім того, для військовослужбовців важливим є прийняття свого підпорядкованого статусу (підкорятися наказу, командиру), усвідомленого обов'язку ризикувати власним життям («Якщо не ми, то хто?»). Це дозволяє отримувати перевагу цим мотивам при так званій «боротьбі мотивів» - важливому компоненті вольового акту, крім того, таке прийняття зменшує витрати психологічних ресурсів.

*Самовладання* – здатність людини утримуватися від імпульсивних дій, не піддаватися негативним переживанням, паніці, стримувати свій страх, зберігати цілеспрямованість діяльності. Досвід перебування в екстремальних ситуаціях є підставою для вироблення позитивних стратегій їх подолання та адаптації до них, а також формування засобів саморегуляції, які дозволяють зберігати спокій, впевненість в собі і своїх діях, зберігати цілеспрямованість діяльності. Однак, можливо, негативний досвід перебування в екстремальній ситуації може сформувати надмірну тривожність, обережність, уникнення; чи, навпаки, – вихід за рамки адаптації до екстремальної ситуації – схильність до ризикованих дій, як демонстрація своєї переваги над ситуацією (невмотивована готовність до ризику за Петровським).

Як показали дослідження психологічна готовність до ризику військовослужбовців НГУ може бути трьох рівнів.

*Високий рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець з таким рівнем має відповідно сформовані компоненти психологічної готовності до ризику, що дозволяє йому бути впевненим у своїй спроможності ефективно виконувати поставлені службово-бойові завдання в умовах небезпеки для життя за рахунок розвинених механізмів саморегуляції, здатності залучати зовнішні і внутрішні ресурси, консолідувати психологічні ресурси у напрямку реалізації поставлених завдань та демонструвати високий рівень готовності до ризику.

*Середній рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець, у якого визначено середній рівень готовності до ризику, не маючи достатнього позитивного досвіду подолання стресових ситуацій, не завжди здатний подолати напруження та проявляти гнучкість, ефективність діяльності при зміні умов виконання поставлених службово-бойових завдань. Недостатня впевненість в собі, схильність до мета-почуттів, роздратування не дозволяють йому ефективно використовувати наявні ресурси, які надає військова товарицькість та професійна ідентичність.

*Низький рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець, у якого діагностовано низький рівень готовності до ризику, практично нездатний до ризику заради порятунку інших. Він характеризується низькою рефлексивністю, не в останню чергу через знижений інтелектуальний розвиток, і, як наслідок, слабо розвиненими механізмами саморегуляції, самоврядування, вольової і смислової регуляції, низькою інтернальністю. Зосередженість на своїх потребах не дозволяє такому військовослужбовцю використовувати психологічні ресурси, які надає професійна ідентичність та військова товарицькість.

Відповідно до визначених структури, змісту, характеристик рівнів психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ співробітниками

лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ було розроблено психодіагностичну методику «Психологічна готовність до ризику», автоматизований психодіагностичний комплекс для уточненої діагностики різних аспектів психологічної готовності до ризику та запропоновано тренінг для підвищення психологічної готовності до ризику у офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом, військовослужбовців строкової служби.

**Пайовський Р.М.**, начальник групи психологічного забезпечення Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

**Колесніченко О.С.**, канд. психол. наук, старший науковий співробітник – начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

### **Ситуативні детермінанти агресивних проявів поведінки військовослужбовців силових структур України**

Стрімке зростання рівня агресивності – одна з найбільш актуальних проблем сьогодення. З огляду на це, доречними є наукові здобутки дослідників агресивності в різних сферах діяльності суб'єкта. Останнім часом значна увага психологів прикута до службової діяльності сил охорони правопорядку, оскільки у ньому найбільш чітко проявляється цей феномен.

Сутність поглядів більшості авторів на ситуацію, як елемент психологічного тезауруса, зводиться до її розуміння як об'єктивної сукупності елементів середовища, що здійснює стимулюючий, обумовлюючий і корегуючий вплив на суб'єкта, тобто детермінує його активність та водночас задає просторово-часові межі її реалізації. Саме в значенні “обставин” поняття ситуація стало використовуватися у психологічній інтерпретації діяльності.

Так, О.М.Леонт'єв широко використовував термін “предметна ситуація”, яку відносив до суттєвих ознак процесу цілеутворення. У працях В.С.Мерліна, ситуація трактується, як певна зовнішня обстановка, що викликає відповідні мотиви. Згідно з думкою Б.Ф. Ломова, ситуація є системою подій, що утворюють цілісність між елементами якої існує певний зв'язок. Як вважають Л.Ф. Бурлачук і Н.Б. Михайлова, ситуація являє собою систему суб'єктивних і об'єктивних елементів, що з'являються в результаті активної взаємодії суб'єкта і середовища. Я. Васильєв наголошує, що поведінка людини обумовлюється не лише постійними факторами, а й конкретною ситуацією, в якій вона знаходиться.

Службово-бойова діяльність військовослужбовців Національної гвардії України практично завжди являє собою безперервну ланку вирішення завдань. Важливе значення має здатність передбачити хід подій і найбільш ймовірні зміни ситуацій сьогодення. Іншими словами, військовослужбовець “згортає” процеси прийняття рішення: він не проводить пошук, а ніби здійснює стрибок через ті ходи, які не відповідають логіці професійної боротьби в теперішній момент.

Ситуації сповнені різними міжособистісними конфліктами, провокаціями, відіграють важливу роль у виникненні агресивності.

В.П.Пошивалов показав, що агресія зароджується в певному ситуативному контексті, а саме в умовах конкуренції і боротьби. J.Skott, пропонує використовувати термін “агоністична поведінка”, котрий включає поведінкові субсистеми, які адаптивні в конфлікті, в цьому аспекті науковці розглядають: напад, захист, уникнення. На думку Р. Берона, Д. Річардсон, суб’єкт, схильний діяти у стресогенних ситуаціях агресивно, може сам провокувати деструктивні вчинки, це стосується й інших ситуацій.

У зв’язку із наявністю розглянутих стійких агресивних особливостей особистості та ситуацій деякі особи потрапляють у пастку замкненого циклу фрустрації, яка викликає агресивне реагування. Подолання стресових ситуацій без застосування агресії можливе за умови їх уникнення чи застосування вживання запобігаючих заходів з метою погашення конфлікту.

Провокування конфлікту, на думку О.Ю. Дроздова вважає є головним ситуативним фактором агресивної поведінки, яка містить вербальний або фізичний напад. При цьому специфіка психіки людини сприяє виникненню конфліктних ситуацій майже на всіх рівнях її соціальних зв’язків.

У контексті конкуренції, Г.Д. Горбунов зауважив, що розповсюдженою формою інтеракцій є конфліктні зіткнення, які характеризуються специфікою професійної діяльності, вони можуть мати деструктивні і конструктивні наслідки. Але, конфлікти необхідно сприймати як закономірний феномен внутрішньогрупового життя, який за умови компетентного аналізу можна використовувати як джерело підвищення продуктивності і результативності діяльності, розвитку професійного потенціалу військовослужбовця.

На наш погляд потрібно виділяти наступні типи професійних конфліктів: конфлікти, що виникають в ситуаціях, які перешкоджають досягненню основної мети діяльності; конфлікти, що виникають в ситуаціях, які безпосередньо чи опосередковано перешкоджають досягненню вторинної мети спільної діяльності; конфлікти, що виникають через способи поведінки, які не відповідають експектаціям колективу; особистісні конфлікти, що виникають як прояв несумісності, нерозуміння.

Ситуативні детермінанти агресивних проявів військовослужбовців Національної гвардії України мають наступні характерні риси: агресивні дії викликаються потребою в самозахисті; вони мають взаємний характер; супроводжуються емоціями ворожості; не містять особливо жорстоких прийомів; відношення фахівців до своїх агресивних дій є негативним.

Отже, вище зазначене, дає змогу стверджувати, що ситуативні фактори є важливим чинником виникнення агресивності індивіда. Велика кількість ситуацій (особливо ті, в яких висока ймовірність залишитися анонімним чи уникнути персональної відповідальності) можуть погіршувати здатність усвідомлення самого себе і підсилювати агресивність.



**Приходько І.І.**, д-р психол. наук, професор – начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

**Воробйов В.І.**, к.військ.н, старший науковий співробітник – професор кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для НГУ Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

### **Типізація реагування особистості на екстремальні події**

Актуальність дослідження психогенних розладів, які виникають під час службово-бойової діяльності (СБД) військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) у процесі проведення антитерористичної операції (АТО), обумовлена виникненням широкого кола різноманітних ознак бойової психічної травми (БПТ) під час цієї діяльності та по її завершенню. Вони в абсолютній більшості спочатку проявляються лише на донозологічному рівні, коли суб'єктивно не відчуваються як хвороба, не порушують соціальну адаптацію людини у звичайних умовах, але проявляються у специфічних негативних умовах життєдіяльності. Згодом дані зміни в учасників бойових дій можуть трансформуватися в «хронічні зміни особистості після переживання катастрофи» (ця рубрика представлена в міжнародній класифікації хвороб (МКБ-10)) або як окрема діагностична категорія «посттравматичні стресові розлади» (ПТСР) в DSM-III (1980), які в останній час є предметом дослідження багатьох вчених у різних країнах.

Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх психічного здоров'я та працездатності після впливу екстремальних факторів завжди була у центрі уваги досліджень науковців та практичних психологів. Особливе місце серед екстремальних ситуацій займають локальні військові конфлікти, до яких можна віднести бойові дії на Сході України. Результати проведених досліджень особистісних змін у військовослужбовців, які приймали участь в бойових діях, показали, що незалежно від інтенсивності психоемоційних навантажень зміна структури психологічних характеристик людини, в основному, має негативний характер. За даними С.В. Литвінцева та ін., тільки 25 % військовослужбовців, які беруть участь у збройних конфліктах і локальних війнах, адекватно реагують на бойову обстановку і спроможні вести активні бойові дії. В інших відбувається дезорганізація психічної діяльності, яка може призводити до розвитку різних патологічних реактивних станів: у 10-25 % особового складу виникають гострі реактивні психози, у 35 % стійкі психічні порушення, які можуть зберігатися протягом усього життя і багатьма розглядаються як ПТСР. Якщо враховувати, що в психічних реакціях військовослужбовців на вплив психогенних факторів в екстремальних умовах відзначаються істотні розходження, що, насамперед, пов'язано з суб'єктивністю сприйняття подій, які відбуваються. Ознаки різноманітних психогенних розладів обумовлюють широке коло різноманітних порушень, які авторами описуються як бойові психічні травми, гострі реакції на стрес, соціально-стресові розлади, комбатантна акцентуація особистості, ПТСР та

ін. Однак на сьогодні немає публікацій, пов'язаних з емпіричним дослідженням психогенних розладів у військовослужбовців, які приймали участь у проведенні АТО.

З метою стабілізації обстановки у Південно-Східному регіоні України, подолання терористичних загроз та збереження територіальної цілісності держави Указом Президента України від 14.04.2014 р. № 405 введено в дію рішення Ради національної безпеки та оборони України від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичних загроз і збереження територіальної цілісності України», з підписанням якого фактично було розпочато проведення АТО. Не відновившись фізично та психологічно після подій, які відбувалися з листопада 2013 р. до лютого 2014 р., військовослужбовці НГУ почали виконувати СБЗ в рамках проведення АТО, приймаючи безпосередню участь у бойових діях, що ще більше виснажувало їх фізичні та психологічні ресурси.

Характеризуючи військовослужбовців, які приймали участь у бойових діях при проведенні АТО, необхідно відмітити, що крім особового складу, які проходять військову службу за контрактом, до лав НГУ в останній час була призвана велика кількість осіб з резерву, а також мобілізованих. Ці дві категорії військовослужбовців призивалися через військові комісаріати областей, але поглиблене психологічне дослідження, яке перед призовом на військову службу за контрактом до НГУ є обов'язковою процедурою проведення у центрах психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору управлінь МВС в областях, не здійснювалося, а на медичних комісіях у кандидатів на службу виявлялися лише можливі психічні розлади лікарями-психіатрами. Тому на військову службу потрапили особи з ознаками особистісних особливостей донозологічного рівня, які визначаються терміном «акцентуації». Ми згодні з концепціями К. Леонгарда та А. Е. Личко про те, що акцентуації особистості та характеру як категорії, які об'єднують психіатричні та медико-психологічні погляди в проблемі психічного здоров'я людини, розглядаються як крайні варіанти норми з посиленням, загостренням окремих рис і властивостей особистості, які часто є прихованими у звичайних умовах життєдіяльності. При потраплянні таких осіб з прихованими акцентуаціями в стресові умови, пов'язані з виконанням СБЗ в АТО, проявляється вибіркова уразливість до певних негативних психогенне обумовлених факторів та особливостей СБД при збереженні або навіть до підвищеної стійкості до дії інших. Посилення або послаблення окремих характерологічних рис призводить до підвищення або зниження фрустраційної толерантності особистості в певних стресогенних ситуаціях, які виникають при проведенні АТО.

Необхідно відмітити, що особистісні зміни формуються, як правило, протягом тривалого часу. В умовах бойової обстановки за наявності реальної вітальної загрози такі зміни відбуваються значно швидше. У військовослужбовців у залежності від типів реагування на донозологічні ознаки акцентуацій накладалися нові риси характеру, які отримані в умовах проведення АТО, шляхом нашарування на особливості, що вже були набуті.

Після повернення з зони проведення АТО нами було обстежено 194

військовослужбовця НГУ за допомогою спеціально розробленої анкети, яка складається з 33 тверджень. Проведення кластерного аналізу результатів дослідження дозволило виділити **три типи реагування на екстремальні ситуації** в умовах проведення АТО у залежності від особистісних акцентуацій: **з астенічним, стенічним та дистенічним типами реагування.**

Аналіз отриманих результатів показав, що до особистісних *акцентуацій з астенічним типом реагування* добавилися підвищені тривожність, боязкість, настороженість, песимізм, відчуття провини, обмеження контактів з навколишніми, страх за власне життя, непевність у майбутньому, негативне відношення до тих, хто «закосив» і залишився у тилу та не приймає участь у захисті Батьківщини, перегляд ціннісно-сміслових орієнтацій, а також пасивність, апатичність, пригніченість, знижена самооцінка, але критика до свого стану була збережена. При цьому посилювалися емоційна лабільність, уразливість, ранимість, зберігалися постійна фіксація на переживаннях бойової обстановки, нав'язливі спогади сцен бою, загальна загальмованість, погіршення стану. Такі особи не проявляли ніякої ініціативи, фон настрою коливався у бік зниження, часто піддавалися насмішкам і не завжди могли постояти за себе, швидко втомлювалися. Песимізм змінювався приступами страху, сльозами, пошуком співчуття. Фіксація на перенесених психотравмуючих ситуаціях проявлялася у відмові від прийняття самостійних рішень, у «відході в себе», замкнутості, зниженні інтересу до навколишніх. Навіть незначні психічні та фізичні навантаження викликали неприємні відчуття, такі особи часто хворіли, не полюбили, коли їм приверталася увага, постійно думали про домівку, усамітнювалися, легко астенізувалися.

При *акцентуаціях стенічного типу реагування* у військовослужбовців з'являлися злість, агресивність, жорстокість, грубість, похмурість, схильність до зловживання ненормативної лексики, підозрілість. Маючи високий життєвий тонус, такі особи проявляли власність, прагнули «керувати» та підкоряти себе навколишніх. Під час протидії з боку керівництва такої поведінки вони відповідали «спалахами» гніву, роздратованості, зниження настрою. Дані військовослужбовці часто порушували військову дисципліну, проявляли схильність до асоціальних та аморальних поступків, правопорушень, зловживання алкоголю. Вони погано переносили жорсткий контроль та вимоги військової дисципліни, монотонну діяльність, змушену самотність. Для них було характерне прагнення до самостійності, вирішення завдань за власним розсудом, відстоювали «свою правоту», боролися за «справедливість», нехтували вказівками старших начальників. У той же час в окремих випадках проявляли мужність, героїзм, зневажаючи особистою безпекою. У період ведення бойових дій для таких військовослужбовців були типові часті афективні спалахи та зниження самоконтролю, злісно-дратівливий настрій, агресивність. Часто проявляли упертість, небажання виконувати накази, підозрілість, жорсткість та підвищену вимогливість до інших, погрози на адресу навколишніх, прагнення відомстити, проявлення садистських схильностей. Почуття «провини» формувало відчуття невиконаного обов'язку, бажання продовжувати службу без надання відпусток та відпочинку. Пережиті психологічні травми проявлялися у сновидіннях

загрозливого характеру з частими пробудженнями. На зауваження такі особи реагували дратівливістю з наростанням афекту, не дотримуючись відчуття дистанції. Поведінка практично завжди була зовнішньообвинуваченого характеру, але вони завжди першими були готові до виконання ризиконебезпечних завдань.

Для особистостей з *акцентуаціями дистенічного типу реакування* характерними були достатня товариськість, вони проявляли готовність стати лідером військового колективу, але й були прагнення услужити, самовихваляння, обман, мінливість, нестійкість та поверховість емоцій, часто приймали необмірковані та необґрунтовані рішення. Підвищена здатність до витіснення дозволяла їм «забути» неприємні та важкі ситуації, характерними були короткочасність та поверховість неприємних відчуттів, схильність до їх забування. З одного боку прагнули виділитися, були хвалькуватими, проявляли браваду з награною зневагою до небезпеки, з іншого вони намагалися не ризикувати своїм життям. У поведінці відмічалися мінливість, нестійкість, демонстративність, нездатність до тривалого напруження, зневага моральними нормами, самооцінка була завищена, відсутні стійкі соціальні установки, поступки відбувалися під впливом навколишніх. Такі особи могли здійснювати самовільні залишення військової частини та демонстративно-шантажні суїцидальні дії, відрізнялися легковагістю та некритичністю. Якщо виявлялися незначні розлади здоров'я, ці особи перебільшували важкість захворювання, добивалися реалізації власних установок на ці питання, іноді проявляючи демонстративно-шантажні дії. Вони часто давали обіцянки, які не виконували, при цьому переконливо доказували, чому не змогли цього зробити.

Сполучення донозологічних рис характеру з якостями, набутими під час виконання СБЗ в зоні проведення АТО, призвело до характерологічної трансформації особистості, що у майбутньому дозволило краще адаптуватися до мирних умов життєдіяльності. При цьому практично всі категорії військовослужбовців відмічали, що участь у бойових діях сприяло «дорослішанню та змужнінню», заставляло «по-іншому дивитися на життя», переоцінювати смисл життя та його цінності, по-іншому відноситися до командирів, друзів, родин та близьких. Участь у проведенні АТО багатьом з військовослужбовців дозволила самоствердитися, з більшою повагою відноситися до себе та суспільства до них.

Таким чином, крім безповоротних та санітарних втрат, у найближчий час слід очікувати психогенні втрати, які пов'язані з негативними психологічними чинниками. Негативним є те, що по закінченню проведення АТО наслідки психогенних розладів, наприклад, у вигляді ПТСР можуть виникати протягом наступних років. За нашими даними, зараз про наміри продовжувати військову службу однозначно висловилися лише 75 % опитаних офіцерів (можна прогнозувати, що їх кількість буде знижуватися), в той час як після «Помаранчевої революції» бажання продовжити службу висловили 95 % військовослужбовців усіх категорій.

Вище викладене дає змогу визначити наступні **висновки**:

1. В умовах ведення бойових дій за наявності реальної вітальної загрози відбувається трансформація особистості. У військовослужбовців у залежності від

типів реагування на донозологічні ознаки акцентуацій накладаються нові риси характеру, які отримуються в умовах проведення АТО, шляхом нашарування на особливості, що вже були набуті. Проведення кластерного аналізу дозволило виділити три типи реагування особистості на екстремальні ситуації під час проведення АТО: астеничний, стеничний та дистеничний.

2. Для зниження безповоротних, санітарних та психогенних втрат військовослужбовців, які приймають участь у проведенні АТО, пропонуємо проводити психодіагностичні дослідження з визначенням певних груп психологічної готовності до такої СБД. Перша група (до 70 %) буде характеризуватися достатнім рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, середнім рівнем тривожності, адекватним обстановці, добрими адаптаційними ресурсами. До другої групи (близько 20 %) буде відноситися особовий склад з високим рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, низьким рівнем тривожності та високими адаптаційними ресурсами. Третю групу (до 10 %) можна охарактеризувати як осіб з незадовільним рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, недостатнім рівнем адаптаційних ресурсів, високою тривожністю та, у цілому, низькою професійною працездатністю.

3. З урахуванням достатньої професійної підготовки з першої та другої групи військовослужбовців доцільно формувати ударні передові підрозділи. Висока боєздатність підрозділів, які сформовані з військовослужбовців цих груп, а також мінімальні санітарні, психогенні та безповоротні втрати будуть позитивно впливати на морально-психологічний стан іншого особового складу та їх готовність до виконання СБЗ в зоні проведення АТО. Під час виконання СБЗ у зоні проведення АТО саме з військовослужбовців третьої групи відмічається найбільша кількість безповоротних, санітарних та психогенних втрат. Тому таких осіб доцільно використовувати у підрозділах забезпечення поза зоною ведення бойових дій.

**Сергієнко Н.П.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗ України м. Харків

### **Стресостійкість особистості в екстремальних умовах в залежності від стажу роботи**

Вивчення впливу стресу і конкретних психічних станів (тривожність, агресивність, фрустрація, ригідність) на організм людини є дуже актуальним. В нашому випадку це питання важливе тому, що високі показники даних психічних станів значно знижують працездатність і ефективність діяльності. Актуальністю цієї проблеми для нас і для суспільства визначається необхідністю запобігання даних психічних станів, а також тренування з метою уникнення або зниження їх інтенсивності.

На думку авторів, які займаються даною проблемою, психічний стан – це тимчасова характеристика психічної діяльності людини, він може мати різну

тривалість, але завжди визначений якимось тимчасовими межами. М.Д. Левітов відмічав, що багато психічних станів є мало усвідомленими. Психічні стани, що виникають під впливом навколишньої дійсності, можуть сприяти або заважати діяльності людини.

Найбільш поширеними психічними станами є стрес, тривога, агресивність, фрустрація, а також ригідність.

Стрес являє собою стан надмірно сильного і довготривалого психічного напруження, яке виникає в людини, коли її нервова система отримує емоційне перевантаження. Стрес дезорганізує діяльність людини, порушує нормальний хід її поведінки. Серед властивостей особистості, які обумовлюють вірогідність виникнення стресу, провідне місце займає тривожність, яка в умовах адаптації може проявлятися в різних психічних реакціях, відомих, як реакції тривоги. Тривога – відчуття неусвідомленої загрози, відчуття небезпеки. Це відчуття слугує сигналом, який свідчить про надмірну напругу.

Багато вчених займалися проблемою психічних станів. Основоположником вчення про стрес є Г. Сельє, який вважав, що стрес - це "емоційне напруження", яке визначається як синдром, викликаний різними пошкоджуючими агентами. Є.П. Ільїн описував емоції і почуття, які виникають, як реакція на стрес. Б.А. Вяткін вивчав емоційний стрес, його механізми і вплив на організм в умовах норми і при патології.

Стресостійкість - системна динамічна характеристика, що визначає здатність людини протистояти стресорному впливу або впоратися з багатьма стресогенними ситуаціями, активно перетворюючи їх або пристосовуючись до них без шкоди для свого здоров'я та якості виконуваної діяльності. Проблема психологічної стійкості працівників пожежно-рятувальних підрозділів до стресу є професійно значущою для працівників ДСНС України, - від неї залежить не тільки ефективність діяльності пожежних-рятувальників, але й порятунок постраждалого населення. Оцінка й формування психологічної стійкості до стресу відносяться до числа пріоритетних завдань психологічного супроводу діяльності персоналу ДСНС України.

Проблема психологічної стійкості працівників пожежно-рятувальних підрозділів до стресу є професійно значущою для ДСНС України, - від неї залежить не тільки ефективність діяльності пожежних-рятувальників, але й порятунок постраждалого населення. Оцінка й формування психологічної стійкості до стресу відносяться до числа пріоритетних завдань психологічного супроводу діяльності персоналу ДСНС України.

З дослідженням діяльності в екстремальних умовах зв'язані роботи по вивченню семантичного поля поняття екстремальної ситуації, психічного стану тривоги, стресових станів, їх механізмів, способів виходу з них і професійно несприятливих станів, психокоректувальної роботи з наслідками цих станів.

Професійна діяльність рятувальників є одним з найбільш напружених (у психологічному плані) видів соціальної діяльності і входить до групи професій з великою присутністю стрес-факторів, що у свою чергу пред'являє підвищені вимоги до такої інтегральної комплексної характеристики, як стресостійкість.

Інтерес до вивчення стресостійкості набуває особливої значущості у зв'язку зі все зростаючим стресогеним характером діяльності рятувальників а також як важливим чинником та причиною професійної деформації. Тому необхідним і важливим представляється подальший аналіз стійкості до психічного стресу.

Наше дослідження було направлено на вивчення особливостей стресостійкості працівників ДСНС - а саме двох груп досліджуваних з стажем роботи до 5-ти років та більше 5-ти років.

Після проведення дослідження на виявлення рівня нервово-психічної стійкості і опрацювання даних нами були отримані наступні результати: 95% працівників зі стажем роботи до 5-ти років показують високий рівень нервово-психічної стійкості, у таких людей зриви являються малоімовірними, а 5% - середній рівень нервово-психічної стійкості, ці особи нервово-психічно стійкі, але є ймовірність виникнення нервово-психічних зривів в напружених, екстремальних ситуаціях.

72% працівників зі стажем роботи більше 5-ти років показують високий рівень нервово-психічної стійкості (нервово-психічні зриви малоімовірні), 16% - середній рівень (нервово-психічно стійкі, але ймовірні нервово-психічні зриви в напружених та екстремальних умовах), 12% - низький рівень нервово-психічної стійкості (висока ймовірність нервово-психічних зривів).

Отримані дані свідчать про те, що більш виражений являється високий рівень нервово-психічної стійкості, для двох груп наших досліджувальних, що свідчить про те, що в складних умовах, а саме в умовах підвищеного ризику працівники ДСНС не залежно від стажу роботи з легкістю можуть адаптуватися до навколишніх умов та факторів котрі впливають на їхній фізичний та психічний стан.

Порівнявши результати стресостійкості та соціальної адаптації між працівниками ДСНС з стажем роботи до 5-ти років та більше 5-ти років нами були отримані дані які вказують, що: 15% працівники зі стажем роботи до 5-ти і 12% працівники зі стажем роботи більше 5-ти років мають низький ступінь стресового навантаження, що визначає високий ступінь опірності стресу, достовірних розходжень немає; 10% працівники зі стажем роботи до 5-ти років і 20% працівники зі стажем роботи більше 5-ти років мають середній ступінь стресового навантаження, що визначає граничний ступінь опірності стресу, достовірних розходжень не виявлено; 75% працівники зі стажем роботи до 5-ти років і 68% працівники зі стажем роботи більше 5-ти років мають високий ступінь стресового навантаження, що визначає низьку (чуттєвість) ступінь опірності стресу, достовірних розходжень не виявлено.

Отримані результати свідчать про те, що в нашій вибірці більша частина працівників мають високий ступінь стресового навантаження, що визначає низьку (чуттєвість) ступінь опірності стресу, у них нерідко проявляється нестійкість до стресів. Люди такого типу характеризуються прагненням до конкуренції, досягненню мети, звичайно бувають не задоволені собою й обставинами, починають рватися до нової мети. Часто вони проявляють агресивність, нетерплячість, гіперактивність, у них швидка мова, постійна напруга мускулатури.

Лиш незначна частини працівників зі стажем роботи більше 5-ти років (12%) і працівники зі стажем роботи до 5-ти років (15%) мають низький ступінь стресового навантаження, що визначає високий ступінь опірності стресу, що свідчить про гарну пристосованість до характеру, утримуванню, умовам і організації діяльності. Люди такого типу чітко представляють мету своєї діяльності й вибирають оптимальні шляхи їхнього досягнення. Вони прагнуть долати труднощі самі, труднощі і їхнє виникнення піддають аналізу, роблять правильні висновки. Можуть довгий час працювати з більшою напругою. Уміють і прагнуть раціонально розподілити час. Напруженість, як правило, не вибиває їх з колії.

Цим людям легко адаптуватися в навколишньому середовищі в умовах які впливають на їх психічний стан а саме в умовах підвищеного ризику. У цих людей спостерігається висока самооцінка тенденції до самоствердження. Ці люди дуже легко переносять важкі стресові навантаження, але все-таки їм необхідно приділяти увагу своєму стану, так як вони схильні до психосоматичного захворювання оскільки ці люди близькі до фази нервового виснаження.

Висновки. Стрес - це напружений стан організму, тобто неспецифічна відповідь організму на пред'явлену йому вимогу (стресову ситуацію). Під впливом стресу організм людини випробовує стресову напругу.

Стрес можна охарактеризувати як стан організму, який виникає в процесі взаємодії індивіду з навколишнім середовищем, супроводжується значним емоційним напруженням в умовах, коли нормальна адаптивна реакція виявляється недостатньою.

Вивчення стресостійкості працівників ДСНС України дозволило отримати результати, які свідчать про те, що в нашій вибірці більша частина працівників мають високий ступінь стресового навантаження, що визначає низьку (чуттєвість) ступінь опірності стресу, у них нерідко проявляється нестійкість до стресів. Люди такого типу характеризуються прагненням до конкуренції, досягненню мети, звичайно бувають не задоволені собою й обставинами, починають рватися до нової мети. Часто вони проявляють агресивність, нетерплячість, гіперактивність, у них швидка мова, постійна напруга мускулатури.

**Шиліна А.А.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

**Греса Н.В.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

### **Особливості поведінки та переживань, що пов'язані з роботою працівників ДСНС з різним стажем роботи**

Екстремальний характер професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, які безпосередньо беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного або соціально-політичного характеру, зумовлює високий рівень ризику виникнення у них



нервово - психічних розладів, психічних дезадаптацій і стресових станів. Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниженні працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ, що у результаті призводить до зниження успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників у цілому.

Дослідження особливостей поведінки та переживань, пов'язаних з роботою працівників ДСНС з різним стажем роботи проводилось за допомогою опитувальника AVEM "Опитувальник поведінки і переживання, пов'язаного з роботою» (розроблений У. Шааршмідтом і А.Фішером). Результати дослідження надані у таблиці 1.

За показниками наданими у таблиці 1 виявлені достовірні відмінності за шкалою VE (Професійні домагання), які склали  $4,80 \pm 0,36$ ;  $6,25 \pm 0,26$  при  $p \leq 0,01$ , що свідчить про те, що пожежники-рятувальники другої групи прагнуть до більш високих професійних досягнень, ніж рятувальники з меншим стажем роботи. Також це свідчить про те, що вони добре знають свої можливості, ставлять цілі і завдання, відповідні власним силам. За шкалою VB (Готовність до енергетичних витрат) визначено достовірні відмінності. У другій групі показник вищий, що свідчить про те, що пожежники-рятувальники зі стажем праці 5-7 років схильні працювати до виснаги за потребою, схильні покладати всі свої сили для досягнення професійних задач.

Таблиця 1 – Показники поведінки та переживань, що пов'язані з роботою працівників ДСНС з різним стажем роботи ( $M \pm m$ )

Шкали	1 група (0-3 років)	2 група (5-7 років)	t	P
BA (Суб'єктивне значення діяльності)	$4,50 \pm 0,32$	$4,55 \pm 0,26$	0,12	
VE (Професійні домагання)	$4,80 \pm 0,36$	$6,25 \pm 0,26$	3,18	0,01
VB (Готовність до енергетичних витрат)	$4,05 \pm 0,31$	$5,42 \pm 0,33$	2,88	0,05
PS (Прагнення до досконалості)	$4,32 \pm 0,36$	$3,90 \pm 0,31$	0,87	
DF (Здатність зберігати дистанцію стосовно роботи)	$4,57 \pm 0,36$	$5,72 \pm 0,19$	2,77	0,05
RT (Тенденція до відмови в ситуації невдачі)	$4,60 \pm 0,35$	$4,70 \pm 0,37$	0,20	
OP (Активна стратегія вирішення проблем)	$3,87 \pm 0,41$	$4,25 \pm 0,28$	0,75	
IR (Внутрішній спокій і рівновага)	$5,75 \pm 0,11$	$4,85 \pm 0,28$	2,65	0,05
EE (Почуття успішності у професійній діяльності)	$4,47 \pm 0,37$	$3,45 \pm 0,34$	2,08	0,05
LZ (Задоволеність життям)	$4,42 \pm 0,37$	$4,00 \pm 0,37$	0,79	
SU (Почуття соціальної підтримки)	$3,63 \pm 0,31$	$3,90 \pm 0,35$	0,58	

Безперечно це зумовлено прагненням до більш високих професійних досягнень та еталонізацією свого професіограмного профілю для пожежників-рятувальників зі стажем роботи менше 3 років, що підтверджується показниками за шкалою VE, які наведені вище.

Було виявлено достовірні відмінності за шкалою DF (Здатність зберігати дистанцію стосовно роботи). За показниками  $4,57 \pm 0,36$  та  $5,72 \pm 0,19$  при  $p \leq 0,05$  видно, що пожежники-рятувальники зі стажем роботи 5-7 років добре розмежовують професійну діяльність та приватне життя. Вони більш здібні до релаксації та відпочинку після робочого дня, живучи за принципом "Після закінчення робочого дня я забуваю про роботу". З шкалою IR (Внутрішній спокій і рівновага) показники вказують, що досліджувані першої групи мають більш виражене почуття психологічної стабільності та рівноваги та їх не легко вивести зі стану спокою.

За шкалою EE (Почуття успішності у професійній діяльності) виявлені достовірні відмінності з показниками  $4,47 \pm 0,37$ ;  $3,45 \pm 0,34$  при  $p \leq 0,05$ .

Це вказує на те, що досліджувані першої групи на даному етапі професіоналізації задоволені собою та своїми досягненнями у професійній діяльності. Під впливом своїх потреб, мотивів, переконань, звичок та інших внутрішніх чинників вони ніби «просіюють» навчання командирів та досвідченіших товаришів по службі, вибираючи в їхньому розумінні найбільш доцільне.

Протеці впливи діють не лише на свідомий, але й на підсвідомий рівень, незалежно від бажання молодого спеціаліста, вносячи зміни, які у новому контексті знову впливають на їх свідомість. Їм притаманна схильність до індивідуальної діяльності, емоційна нестійкість, низький рівень вольової регуляції та залежність від настрою.

Пожежні-рятувальники, зі стажем роботи менше 5 років характеризуються вільним відношенням до моральних норм та правил, невиразним почуттям відповідальності. Також відмітимо залежність від думки та вимог інших, стриманість у міжособистісних контактах. Можливі труднощі в спілкуванні.

За іншими шкалами достовірних відмінностей виявлено не було.

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки: пожежники-рятувальники другої групи прагнуть до більш високих професійних досягнень, їхня професійна активність, виражена в категоріях суб'єктивного значення діяльності, професійних домагань, готовності до енергетичним витратам, прагнення до досконалості при виконанні завдань, а також здатності зберігати дистанцію між особистісної та професійної сферами. При всьому цьому відсутність відповідної емоційної підтримки може призвести до психосоматичних розладів.

Пожежники-рятувальники першої групи мають більш виражене почуття психологічної стабільності та рівноваги та їх не легко вивести зі стану спокою. Характеризуються досліджувані як економні, ощадливі, з середнім рівнем мотивації, енергетичних витрат і професійних домагань, вираженою схильністю до збереження дистанції стосовно професійної діяльності, задоволеністю результатами своєї праці. Характерною рисою для них є загальна життєва задоволеність, джерелом якої можуть бути ситуації, не пов'язані з роботою.

**Широбоков Ю. М.**, канд. психол. наук, доцент – докторант кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

### **Військовий полон, як наслідок порушення психологічної безпеки військ**

З досвіду війн відомо, що зростання протиріч між можливостями військовослужбовців й характеристиками реальної дійсності завжди призводили до деморалізації військ і ставали основною причиною припинення спротиву та здачі в полон. Так причинами, капітуляції 6-ї німецької армії під Сталінградом, у роки Другої світової війни, були несприятливий перебіг бойових дій, складні погодні умови, незадовільне матеріальне забезпечення, втома військ, втрата віри в перемогу, з одного боку та страх невиконання вимог вищого керівництва держави з іншого.

Нажаль питання психологічної безпеки військ залишаються актуальними і сьогодні, в умовах проведення антитерористичної операції. Події в містах Іловайськ та Дебальцеве свідчать, про те, що результатами порушення психологічної безпеки військ стає відчай, зневіра у свої власні сили та припинення спротиву, які найбільш характерні для умов планового відведення військових підрозділів із оточення. Найбільш гостро, в цих умовах, постають аспекти зневіри у свою країну, свою зброю та своїх командирів, припинення спротиву та здачі в полон.

Таким чином, проблема військового полону, як наслідку порушення психологічної безпеки є актуальною і складає підстави для проведення самостійного дослідження. Метою якого буде на основі аналізу наукової літератури, опитування та узагальнення отриманої інформації виокремлення основних факторів порушення психологічної безпеки військ, які в умовах проведення антитерористичної операції, призводили до таких наслідків, як полон військовослужбовців.

Психологічна безпека – це стан психологічної захищеності, а також здатність людини і середовища відбивати несприятливі зовнішні та внутрішні впливи. Саме тому важливо зрозуміти які фактори можуть бути причинами втрати психологічної захищеності особистості в умовах проведення антитерористичної операції на сході України.

Опитування військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону (94 особи), надало можливість визначити основні фактори порушень психологічної безпеки військ, які призвели до припинення спротиву

На думку 78,7% опитаних, серед порушень психологічної безпеки військ, дуже важливим фактором є прояви шкоди до себе. Щойно у підрозділі з'являється тенденція до збільшення таких проявів, він одразу знижує свою боєздатність. Це дуже гостро спостерігалось під час бойових невдач, коли підрозділи несли великі втрати, змушені були відступати або потрапляли в оточення.

Не менш значним фактором, за свідченнями 62,8% опитаних військовослужбовців є невіра у себе. Як правило, такі прояви ставали слідством

застосуванням противником таких засобів ураження, тактико-технічні характеристики яких, не дозволяли вести вогонь у відповідь, що викликало відчуття незахищеності та слабкості, а образ ворога розмивався у свідомості військовослужбовців та доповнювався власними страхами.

Очікування швидких результатів, на думку 52,1 % опитаних, призводили до сильних розчарувань та потрясінь у випадках невдач, іноді захопити ділянку місцевості, висоту, або населений пункт вдавалося з великими втратами, а іноді зовсім не виходило, що призводило до зниження морально-психологічного стану підрозділів та частин.

Незнання власних можливостей, невіра у свою зброю, невміння нею користуватися у купі з пережитими поразками, за свідченнями 40,4 % опитаних, призводить до прояву такого фактора, як сприйняття кожної невдачі, як сигналу до відступу.

Зациклення на своїх помилках, за свідченнями 34 %, підкріплене впевненістю у тому, що саме ці проблеми унікальні, і ніхто, ніколи з таким не зустрічався так само можна вважати фактором порушення психологічної безпеки військ. Опитані показали, що саме такі прояви призводять до зниження опру цілих підрозділів у зоні проведення антитерористичної операції.

Таким чином, основними факторами порушення психологічної безпеки військ є: прояви шкоди до себе; невіра у себе; очікування швидких результатів; незнання власних можливостей; сприйняття кожної невдачі, як сигналу до відступу; зациклення на своїх помилках та відчуття унікальності власних проблем, які призводили до таких наслідків, як припинення спротиву та полон військовослужбовців, в умовах проведення антитерористичної операції.

**Щербина І.Є.**, старший психолог сектору психологічного забезпечення Національного університету цивільного захисту України. (м. Харків)

### **Деякі психологічні аспекти професійної діяльності працівників ДСНС України на прикладі первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділах**

Бойова робота пожежних-рятувальників за своїм змістом відноситься до тих видів діяльності, що постійно пов'язані з важкими і шкідливими умовами, які відбиваються в незвичайності і великій емоційності практичної діяльності фахівців ДСНС України.

**Специфічними особливостями професійної діяльності пожежних-рятувальників є:**

- безупинна нервово-психічна напруга викликана систематичною роботою в незвичайних умовах (висока температура, сильна концентрація диму й інших продуктів горіння, обмежена видимість і т. ін.). постійною загрозою життю і здоров'я (можливий обвал конструкцій будинків і споруджень, вибухи, отруєння небезпечними хімічними речовинами), негативними емоційними впливами (винос травмованих і обгорілих людей, трупів і т. ін.);

- велике фізичне навантаження, пов'язане з роботами демонтажу конструкцій і устаткування, роботами з аварійно-рятувальним і пожежно-технічним обладнанням різного призначення, високим темпом роботи і т. ін.;

- подолання труднощів, викликаних емоційною й інтелектуальною напругою, пов'язаних з необхідністю постійно і тривалий час підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, спрямовану на те, щоб стежити за змінами середовищ і зовнішнього оточення, тримати у полі зору стан різноманітних складних конструкцій, технологічних агрегатів і установок у процесі виконання бойової задачі на об'єкті під час гасіння пожежі або ліквідації наслідків аварії;

- труднощі, обумовлені необхідністю роботи в обмеженому просторі, тобто необхідність виконувати бойову задачу в тунелях, підземних комунікаціях, підвалах і та ін., що значно ускладнює дії, порушує звичайні способи руху (наприклад рух і робота лежачи протягом тривалого часу);

- робота в киснево-ізолюючих протигазах (КІП) і апаратах стиснутого повітря (АСП), що обмежує рух, погіршує подих, ускладнює спілкування;

- постійна висока відповідальність кожного пожежного-рятувальника при відносній самостійності дії рішень, спрямованих на порятунок людей, матеріальних цінностей і т. ін.;

- наявність несподіваних і несподівано виникаючих перешкод, які ускладнюють виконання оперативно завдання.

Для виконання завдань по гасінню пожеж залучаються певні сили (тобто люди, які працюють по гасінню пожеж) та засоби (техніка та вогнегасні речовини, які використовують для гасіння пожеж).

Головною і вирішальною силою у виконанні бойових завдань на пожежі – особовий склад пожежних підрозділів ДСНС України.

Основним тактичним підрозділом ДСНС України, здатним самостійно вирішувати завдання в залежності від своїх тактичних можливостей, є караул у складі двох і більше відділень на основних пожежних автомобілях.

Відділення на автоцистерні або автонасосі є первинним тактичним підрозділом ДСНС України здатним виконувати окремі завдання по рятуванню людей, та гасінню пожежі:

Одним із основних завдань особового складу ДСНС України є гасіння пожеж. Бойові дії по гасінню пожеж відповідно до тактичних можливостей проводить особовий склад відділень та караулів. Тактичні можливості пожежного підрозділу – це можливості особового складу на озброєнні якого є пожежні машини, пожежно-технічне озброєння, вогнегасні речовини, ефективно виконувати бойові завдання за визначений час.

*Відділення на автоцистерні, яка має запас води під піноутворювач, може під'їхати безпосередньо до місця пожежі і без встановлення автомобіля на вододжерело виконувати певні бойові завдання за таких обставин:*

- ✓ коли запасу вогнегасної речовини на машині достатньо для ліквідації пожежі;

- ✓ якщо потрібно негайно подати вогнегасні засоби для забезпечення

рятування людей на пожежі;

✓ коли потрібно негайно подати вогнегасної речовини для запобігання вибухів, аварій, обвалення конструкцій та апаратів від дії високої температури;

✓ при необхідності стримати швидке розповсюдження вогню на вирішальному напрямку у період розгортання та введення сил і засобів інших підрозділів, що прибули на пожежу;

✓ для забезпечення стволем з рукавною лінією групи розвідки;

✓ при знаходженні вододжерела на значній відстані.

Таким чином, відділення на автоцистернах є найбільш мобільними пожежно-рятувальними підрозділами, які в екстремальних умовах на пожежах можуть негайно ввести вогнегасні речовини для гасіння пожеж та виконання інших бойових завдань кількома відділеннями на спеціальних і допоміжних пожежних машинах в залежності від необхідності та особливостей гасіння пожеж в районі або об'єкти.

Виходячи зі специфічних особливостей професійної діяльності особового складу первинного тактичного пожежно-рятувального підрозділу ДСНС України під час гасіння пожежі, ліквідації наслідків аварії можна виділити три етапи:

1) підготовчий;

2) виконання бойового завдання;

3) заключний.

**Підготовчий етап** охоплює період діяльності особового складу первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів з моменту отримання повідомлення про пожежу, аварію до прибуття їх на місце події.

Сигнал тривоги особовий склад чергової варті може отримати в будь-який момент повсякденної діяльності. Як правило, сигнал звучить несподівано і викликає різке підвищення емоційної напруги чекання і перехід його в напругу невідомості. Однак, це не заважає пожежним-рятувальникам швидко екіпіруватися, зайняти місце в кабіні бойового розрахунку та у максимально короткий час прибути до місця події.

Під час руху на пожежі нервово-психічна напруга наростає, це пов'язано з невідомістю майбутніх дій. Це може призвести до виникнення в окремих працівників остраху, а потім і страху.

*Таким чином, специфічними особливостями цього етапу бойової діяльності є жорсткий дефіцит часу і невизначеність ситуації, яка спричинена відсутністю інформації про подію.*

**Етап виконання бойового завдання** охоплює період від початку конкретних дій, спрямованих на гасіння пожежі чи ліквідацію наслідків аварії, до моменту повного його виконання. Специфічною особливістю такого етапу є наявність великої кількості стрес-факторів, що викликають стан яскраво вираженої нервово-психічної напруги і негативних психічних реакції та сприяють виникненню страху і паніки.

Специфіка бойової роботи полягає в тому, що обстановка на місці пожежі, ускладнюється задимленням, підвищеною температурою, небезпечними факторами для жити і здоров'я особового складу. Особливу небезпеку представляє

вогонь. Під час виконання бойового завдання виникають різноманітні труднощі і перешкоди.

*Можлива небезпека, максимально швидкий темп роботи і бажання ефективно виконати бойове завдання викликають у пожежних-рятувальників особливий емоційний стан, що істотно впливає на робочий тонус їхнього організму. Цей стан або підвищує, або знижує працездатність.*

**Заключний етап** виконання бойової задачі первинними тактичними пожежно-рятувальними підрозділами охоплює період часу після ліквідації пожежі чи наслідків аварії. На цьому етапі стан пожежних-рятувальників багато в чому залежить від результату, успішності виконання оперативних завдань, а також від тривалості бойових дій і напруженості роботи.

Успіх і невдача при виконанні бойових завдань однаковою мірою сприймається всіма учасниками. Пожежні-рятувальники прагнуть оцінити свої дії товаришів.

У цей час здійснюються заходи щодо відновлення бойової готовності підрозділу, оглядається техніка й устаткування, спорядження і т. ін.

Пізніше керівники (начальник частини, варті, відділення) проводять розбір гасіння пожежі чи ліквідації наслідку аварії, визначають причини успіху або невдачі підрозділу, окремих працівників. Необхідно відзначити, що доцільно такий розбір проводити через якийсь час після закінчення бойової роботи для того, щоб у більш спокійному психічному стані працівники змогли об'єктивно оцінити свої дії.

Надзвичайно важливо, щоб особи, які проводять аналіз виконання бойового завдання розуміли особливості своїх підлеглих і проводили заходи для підняття бойового духу особового складу підрозділу.

**Висновки і перспективи досліджень.** Професійна діяльність особового складу первинного тактичного пожежно-рятувального підрозділу ДСНС України пред'являє високі і специфічні вимоги до психіки пожежного. Це виражається в необхідності високої психічної стійкості до несприятливих зовнішніх внутрішніх впливів, щільності і рішучості, витримки і самовладання наполегливості і стійкості кожною пожежно-рятувальника психологічної сумісності та згуртованості вогнеборців.

**Яковенко С.І.**, д-р психол. наук, професор, Київський інститут сучасної психології та психотерапії (м. Київ)

### **Пильність працівників небезпечних професій**

Забезпечення національної безпеки України не можлива без мінімізації загроз для життя та здоров'я фахівців сектору безпеки та оборони. Потрібний комплекс заходів щодо їх соціально-правового захисту, якісного професійно-психологічного відбору, бойової та спеціальної, зокрема, психологічної підготовки персоналу для органів сектору безпеки і оборони, забезпечення професійного довголіття на основі належної медичної й психологічної реабілітації, відновлення працездатності.

Особиста безпека означає полягає у захищеності життя, здоров'я, честі та гідності людини; стан захищеності від психологічного, фізичного або іншого насильницького посягання. Особиста безпека людини як складова загальної безпеки, визначення методів і механізмів її забезпечення заслуговує спеціального дослідження. Означена проблема особливо актуальна для представників всіх небезпечних професій, не тільки водіїв, шахтарів чи моряків, а й для великої групи працівників силових структур, яким мало бути обережними й уникати не виправданого ризику, а пильними, адже в них є вороги, які свідомо прагнуть завдати шкоду, поранити чи вбити. Отже щоб перемагати, треба бути живим і здоровим.

Характеризуючи стан розробленості проблеми, доводиться констатувати, що пильності як професійно важливій якості присвячено не багато досліджень. з психології праці та інженерної психології (вивчали водіїв, машиністів, операторів складних систем), психології діяльності в особливих умовах.

Військовий педагог М.М.Тарасов в 2009 році визначив пильність курсанта ВВІ МВС Росії як «морально-нравственное качество, основанное на глубокой научно-теоретической и методологической подготовке, позволяющее ему правильно оценивать социально-политические и служебно-боевые явления и процессы, не утрачивать методологические ориентиры в условиях перестройки во всех сферах жизни РФ, проводить работу, направленную на сплочение личного, состава, успешно решать задачи, стоящие перед подразделениями внутренних войск в обеспечении конституционного правопорядка в стране, защиты Отечества от терроризма, экстремизма, сепаратизма и преступности». Таке визначення поняття пильності є розмитим й не конструктивним.

Дослідження російських психологів О.І Адаєва, М.І.Мар'їна, М.М. Сілкина, та українських – В.О.Лефтерова, В.О.Криволапчука, І.І.Приходька, показали, що значна кількість поранень та загибелі працівників правоохоронних органів є наслідком недостатньої психологічної й професійної підготовки, нездатністю «зібратися» в потрібний час. Не підготовленість до дій в небезпечних умовах має негативні наслідки для психічного стану.

Саморегуляція функціонального стану людини в складній професійній діяльності в екстремальних умовах необхідно розглядати як самостійний вид діяльності. Психологічна система цієї діяльності характеризується специфічністю її предмета (власне стан суб'єкта), цілей (збереження наявного стану, мобілізація, демобілізація) і психофізіологічних змістом засобів саморегуляції (переживання, психічні образи, самонавіювання, м'язові і дихальні вправи, вольові зусилля і емоційні засоби саморегуляції та ін.).

Процес формування даної діяльності детермінований взаємодією особистісних аспектів і компонентів професійної діяльності на мотиваційно-вольовий, когнітивному і операціональному рівнях, багато в чому її успішність залежить від особистих якостей та власних зусиль – спроможності правильно оцінити ситуацію та відповідним чином реагувати на загрози. Розвиток відповідних якостей та умінь може здійснюватися завдяки участі у професійно-психологічному тренінгу. Формування нових адаптивних особистісних



властивостей суб'єкта, що визначають надійність, працездатність, ефективність професійної діяльності і стійкість людини до впливу екстремальних факторів.

Метою цієї публікації є обговорення феномену пильності та методів її формування, зокрема за допомогою тренінгових вправ чи імітаційних ігор.

Як відзначає О.А. Куций, пильність займає важливе місце у структурі готовності до професійної діяльності, де досить значимими є здатність до тривалої, безперебійної, зосередженої діяльності, яка передбачає вчасне сприйняття, селекцію та ідентифікацію стану довкілля. Вона передбачає мотиваційний, вольовий, оцінний, орієнтовний, операційний компоненти.

Беручи до уваги вказане, виникає потреба в емпіричному дослідженні пильності, встановленні рівня розвитку її окремих елементів з метою підвищення функціонування складових пильності у суб'єктів охоронної військової діяльності.

Факторний аналіз експертних оцінок дозволив О.А. Куцию виокремити такі структурні компоненти пильності:

– сенсомоторний (максимально повне сприйняття інформації через всі можливі сенсорні канали та постійна мобілізація сил на ефективну діяльність, здатність витримувати тривалі навантаження не послабляючи пильність);

– когнітивний блок (відповідає за селекцію важливої інформації від усіх сигналів, що надійшли від сенсорної системи. Більшого значення набувають сприйняття та увага, що безпосередньо впливають на рівень пильності й є основою цього блоку. До цього блоку доцільно віднести пам'ять та мислення, що можуть сприяти функціонуванню пильності, виконують допоміжну роль, але не входять на рівні сприйняття та уваги до структури пильності);

– індивідуально-типологічний блок (якості особистості, які визначають спрямованість на діяльність й забезпечують пильну діяльність у складних умовах через волю, почуття обов'язку перед колективом, усвідомлення значущості завдання та особисту відповідальність тощо).

За нашими спостереженнями, молоді люди, які пройшли ретельний медичний та психологічний відбір в силових структурах, не мають проблем із сенсомоторними та когнітивними складовими пильності, за виключенням інтелектуальної складової. Йдеться про оцінку небезпеки як інтелектуальну задачу, при вирішенні якої важливі швидкість опрацювання даних, попередній досвід, й ціннісно-вольова складова (людина має мати «нормальний» рівень тривожності, відчувати страх й волю, щоб його перебороти). Екцеси втрати пильності часто виникають через відсутність концентрації, фізичну втому, безсоння, сторонні думки. Відволікання уваги може бути спровоковане супротивником навмисно. Самоконтроль, само мотивування можуть певною мірою компенсувати дію негативних чинників, але втрата пильності закономірний наслідок втоми, нервово-психічного виснаження.

Корисним засобом розвитку пильності можуть стати імітаційні методи, які безпечно відтворюють небезпечні ситуації й можуть бути вбудовані у тренінгові заняття, або застосовуватися самостійно, у позанавчальний час. Правила гри, яка проходила із курсантами КНУВС у позанавчальний час. Кожен курсант в академічній групі може «вбити» іншого учасника гри за допомогою крейди,

поставивши хрестик на одязі збокугрудей чи спини й повідомивши про це «арбітрам». «Вбивця» отримує бали, «вбитий» – чорну траурну пов'язку, він вибуває з гри, з ним не можна спілкуватися, «він – труп». Одні гравці були мотивовані перемогти, інші – «вижити». Першим важливо було захопити «жертву» зненацька, другим – бути пильними, тримати дистанцію, готуватися «обеззброїти нападника». Спочатку вперед вийшли курсантки, оскільки від них мало хто очікував підступності. Потім успішно «вбивали» один одного «друзі», поки учасники гри не усвідомили, що довіра може бути шкідливою. Курсанти об'єднуються для взаємної оборони чи атаки – один відволікає, інший «вбиває».

Гра не виявила переможців, але при підведенні її підсумків (груповій рефлексії) учасники дійшли висновку, що гра повчальна, що власна безпека залежить від обережності, передбачливості, пильності, уваги до ознак небезпеки й здатності миттєво реагувати на неї, що розслаблятися й довіряти іншим небезпечно, що небезпеки звикаєш, накопичується втома, байдужість, тобто відбувається психоемоційне вигорання. На завершення зазначимо, що пильність – професійно важлива якість фахівці сектору безпеки та оборони, як формується завдяки властивості ВНД, які треба виявляти на етапі професійного відбору й розвивати, для чого важливе значення має вмотивованість, наполегливість, постійна інтелектуальна активність щодо оцінки ситуації, поведінкові уміння, які краще за все тренуються шляхом розвитку індивідуальних навичок саморегуляції та набуття практичних умінь при групових вправах, які імітують вірогідні небезпечні ситуації та дозволяють виробити стійкі навички реагування на них, відпрацьовувати спільні дії, тактику взаємодопомоги. Систематичні перевірки підтримують мобілізаційну готовності, але й відпочивати теж треба правильно, щоб не шкодити здоров'ю.

### **РОЗДІЛ 3**

## **ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ФАХІВЦЯМ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧЕНИХ ПРОФЕСІЙ ПІСЛЯ ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ**

**Гіренко С.П.**, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

**Ларіонов С.О.**, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

### **Перспективи формування конфліктологічної культури працівників поліції**

Сучасна реформа правоохоронної системи має декілька спрямувань щодо реалізації «кадрової політики» при формуванні ефективних структурних підрозділів, а саме: по-перше, прийом на службу переважно нових працівників, що не мають досвіду роботи в правоохоронній сфері (патрульна поліція та кіберполіція), а по-друге, перепідготовка діючих працівників поліції з урахуванням навчальних програм підготовки, що впроваджувались під час навчання нової поліції.

Проведені нами опитування працівників «нової» поліції, проведені протягом першого року їх роботи за новими стандартами дають надію на майбутнє покращення у сфері надання правоохоронних послуг суспільству. Але, в той же час, слід відмітити певну тенденцію, яка спостерігається сьогодні в Україні: рівень «професійної» конфліктності в правоохоронній сфері, на жаль, не зменшується та певним чином трансформується, актуалізуючи нові за змістом та формою протиріччя.

До них, перш за все, слід віднести: конфлікти між традиційними правоохоронними підрозділами (карний розшук, дільничні інспектори, слідчі відділи) та новою патрульною поліцією (64% респондентів), протиріччя між нижньою та середньою ланкою керівництва з одного боку та інспекторами патрульної поліції – з іншого (конфлікти «некомпетентності» керівника як результат управлінської недосвідченості), конфлікти «первинної адаптації» до норм правоохоронної системи. Останні, на наш погляд, пов'язані з надзвичайно коротким терміном навчання (два з половиною та шість місяців для патрульної поліції та кіберполіції відповідно) в порівнянні з традиційною вищою правоохоронною освітою (трохи менше 50 місяців).

За результатами опитувань працівників поліції, найбільш розповсюдженими причинами конфліктів у працівників патрульної поліції є: «негативні якості або некомпетентність керівника» (41,8%), «непрофесіоналізм, некомпетентність співробітників» (35,4%) та «бар'єри з боку інших підрозділів

МВС» (34,2%). Це пояснюється індивідуально-психологічними характеристиками персоналу патрульної поліції в умовах адаптації до колективу, керівників, побудовою моделей взаємодії всередині підрозділу та специфікою «вертикальних» службових та міжособистісних стосунків. Також слід відмітити характерні, на думку третини патрульних, перешкоди з боку працівників районних відділів поліції з числа працівників ОВС щодо процесу співпраці різних підрозділів МВС та патрульної поліції, гальмування процесу внутрішньо системної кооперації.

Найбільш актуальними причинами конфліктів в діяльності працівників кіберполіції виступають: «негативні якості або некомпетентність керівника» (34%), «особистісні якості окремих співробітників» (32,8%) та «непрофесіоналізм, некомпетентність співробітників» (27,4%). Тож, причини конфліктів в представлених підрозділах в більшості збігаються та стосуються «особистісного» фактору у міжособистісній комунікації.

На жаль, останнім часом (2010-2016 рр.) спостерігається негативна тенденція до зниження ролі конфліктологічної складової в професійній освіті майбутніх слідчих, працівників кримінальної поліції дільничних інспекторів. Переважна більшість навчальних планів за вищезазначеними напрямками підготовки у ВНЗ МВС не має окремої навчальної дисципліни «Конфліктологія». Конфліктологічні знання представлені в трьох темах (разом – 6 годин лекційних та семінарських занять) навчальної дисципліни «Професійно-психологічна підготовка працівників поліції», яка викладається на четвертому курсі. Лише підготовка майбутніх психологів для поліції ювенальної превенції передбачає наявність двох окремих навчальних курсів: «Профілактика та розв'язання конфліктів в сім'ї» та «Конфліктологія».

Таким чином, ми можемо стверджувати, що сьогодні в Україні зведені до мінімуму педагогічні умови для формування конфліктологічної компетентності працівника поліції під час професійного навчання.

Розвиток професійної конфліктологічної культури працівника поліції – це соціальний процес трансформації його особистості, що відповідає формулі: «знання, вміння, досвід, культура». Саме стійкість конструктивних особистісних змін та інтеріоризація зовнішніх (соціальних, професійних та ін..) форм у психологічні властивості (характеру та комунікативні риси) поліцейських забезпечують, на наш погляд, стереотипні культурні патерни раціональної та професійної поведінки в конфліктних ситуаціях, вибір її адекватних стратегій та тактик, наповнення комунікативного каналу ефективним арсеналом, що дозволяє не тільки стійко «виносити образи агресорів», але й застосовувати впливові прийоми нейтралізації конфліктогенів (конфліктних висловлювань, дій або бездіяльності) з боку вороже налаштованих громадян. Основою зазначеної нами формули виступають саме знання – як базовий компонент, який впливає на аналіз конфліктної ситуації, мотивацію досягнення мети та реалізації конкретних правоохоронних функцій, прийняття та реалізацію конфліктної стратегії в конкретній ситуації взаємодії.

Системостворюючим чинником та елементом професійно-культурного підходу до підготовки майбутніх працівників поліції є конфліктологічна культура фахівця, чітка і, водночас, варіативна алгоритмізація його дій в ситуації конфлікту, поєднання психологічної, професійно-службової, правової та комунікативної мікрокультур окремої особистості, що виконує поліцейські функції, але взаємодії з конкретними людьми. Метою цього підходу є цілеспрямований розвиток складної системи компетенцій, що забезпечать готовність до управління конфліктом та суб'єктними стосунками

**Колесніченко О.С.**, канд. психол. наук, старший науковий співробітник – начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

**Товма М.І.**, канд. психол. наук, доцент – заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

### **Психологічна допомога військовослужбовцям учасникам бойових дій**

У вітчизняній і зарубіжній психології накопичено багатий досвід надання психологічної допомоги учасникам бойових дій (далі УБД). У теж час, є ряд проблем, на які хотілося б звернути увагу і запропонувати заходи щодо їх подолання.

*Перша проблема пов'язана з необхідністю специфікації психологічної допомоги різним категоріям військовослужбовцям УБД. Військовослужбовець, який пережив вплив більш інтенсивного бойового стресу, буде більш інтенсивно переживати і його наслідки. Крім того, як показують сучасні дослідження проведені співробітниками науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводу службово-бойової діяльності НГУ, ускладнення фізичної травми психічною травмою значно збільшує період реабілітації. Тому чим більш детально буде вивчена і описана психологічна ситуація різних військовослужбовців, тим ефективнішою буде психологічна допомога.*

**Друга проблема** полягає в необхідності вдосконалення методів психологічної діагностики та коректності використання психологічної термінології. Нерідко діагностика спрямована на виявлення відстрочених розладів і реакцій на психотравмуючий стрес на виявлення психопатологічної діагностики.

Як показують власні дослідження (наявність і тяжкість ознак травматичного стресу визначалась за допомогою опитувальника травматичного стресу І.О. Котенева), існує два типи протікання травматичного стресу у військовослужбовців учасників бойових дій (див. табл. 1). Один пов'язаний з фрустрацією ціннісної сфери і розвитку недовіри своєму оточенню. Другий тип, більш класичний для учасників бойових дій (який діагностують у учасників війни в В'єтнамі, Афганістані), він пов'язаний із загостренням

поведінкових реакцій, підвищенням агресивності, загострень переживання почуття гордості, справедливості, які ведуть до складнощів у спілкуванні, конфліктів з оточенням і керівництвом. Для таких військовослужбовців реадaptaція повинна включати заходи щодо зниження збудження, поновленню адекватності самооцінки і оцінки ситуації, зниження агресивності відносин з соціальним оточенням, зниження не реалістичності очікувань від майбутнього – як профілактика фрустрації в майбутньому.

Таблиця 1 – Частота і тяжкість ознак травматичного стресу у військовослужбовців учасників бойових дій (у %)

Шкали ПТСР	в/ці Західне ОТО			в/ці Південне ОТО		
	<i>низький</i>	<i>середній</i>	<i>високий</i>	<i>низький</i>	<i>середній</i>	<i>високий</i>
Надпильність	9,21	85,53	5,26	8,96	83,58	7,46
Перебільшене реагування	31,58	63,16	5,26	35,82	53,73	10,45
Притушення емоцій	80,26	19,74	0,00	83,58	16,42	0,00
Агресивність	17,11	69,74	13,16	14,93	71,64	13,43
Порушення пам'яті, концентрації уваги	56,58	34,21	9,21	53,73	43,28	2,99
Депресія	71,05	27,63	1,32	74,63	25,37	0
Загальна тривожність	65,79	30,26	3,95	65,67	31,34	2,99
Напади люті	27,63	65,79	6,58	32,84	62,68	4,48
Зловживання наркотичними і лікарськими речовинами	53,95	44,74	1,32	52,24	46,27	1,49
Небажані спогади і галюцинаторні переживання	53,95	43,42	2,63	58,21	38,81	2,98
Проблеми зі сном	55,26	40,79	3,95	55,22	43,29	1,49
“Вина особи, яка вижила”	50,00	44,74	5,26	49,26	40,29	10,45
Оптимізм	3,95	56,58	39,47	2,99	50,75	46,27

Сам термін «посттравматичний стрес» є некоректним. Є психотравмуючий стрес і його наслідки (психологічні, психіатричні, соматичні).

Посттравматичного стресу просто не існує, а є стрес, що виникає в певний момент часу під впливом певних обставин.

**Третя проблема** – це невирішене теоретично і практично питання про природу психічної травми, а також про критерії її прояви. Деякі автори пропонують виділяти психологічні та психіатричні складові психічної травми. У психології існують психоаналітичний, психобіологічний, поведінковий, когнітивний, гуманістичний і інші підходи до розуміння природи психічної травми.

З нашої точки зору психологічним змістом психічної травми є деформація Я-образу людини, яка знижує ефективність саморегуляції, самоорганізації та життєдіяльності в цілому. Деструктивні зміни Я-образу тягнуть за собою і зміни Я-концепції, тобто сукупність уявлень людини про себе, інших людей, світі, своє минуле, сьогодення, майбутнє і т.д.

Психічна травма ускладнює фізичне страждання учасників бойових дій, проте далеко не завжди фізичні проблеми супроводжуються серйозними психічними проблемами.

**Четверта проблема**, над якою доцільно зупинитися, – недостатня теоретична розробка і практична реалізація концепції опоновуючої поведінки військовослужбовця учасників бойових дій.

З нашої точки зору, активізація конструктивних форм опоновуючої поведінки учасників бойових дій є центральним завданням психологічної допомоги. Під конструктивними, в даному випадку, розуміються такі форми опоновуючої поведінки військовослужбовця учасників бойових дій, які дозволяють йому ефективно, без шкоди для себе і оточуючих справлятися з виникаючими психологічними труднощами.

Основою активізації конструктивної поведінки учасників бойових дій є підвищення внутрішніх і зовнішніх ресурсів. До внутрішніх ресурсів можна віднести такі, як: здатність ефективно здійснювати свою діяльність; позитивний досвід подолання важких життєвих ситуацій; переконання в своїй потрібності іншим людям; відчуття відповідальності за долі інших людей; віра в можливість реалізації свого творчого потенціалу; наявність значущої мети в житті; вміння побачити позитивні сторони в ситуації, що склалася. Найважливішим внутрішнім ресурсом, на наш погляд, є знаходження військовослужбовцем сенсу подальшого життя.

**П'ята актуальна проблема** психологічної допомоги учасників бойових дій – підготовка психологів для роботи з даною категорією військовослужбовців. Психологічна допомога в цій сфері вимагає від психолога знання особливостей психологічного стану військовослужбовців, які пережили бойовий психотравмуючий стрес. При цьому може виникнути комунікативний бар'єр між психологом і військовослужбовцем. З одного боку, військовослужбовець хоче розповісти про події, але не вірить у те, що його зможуть зрозуміти. Особливість психологічних наслідків психічного стресу – можливість його прояви через тривалий час. Тому психолог повинен бути готовий до їх раптового прояву. Важливу роль у процесі психологічної допомоги грає діагностичне інтерв'ю, психолог повинен усвідомлювати: це інтерв'ю виконує не тільки функцію діагностики, але й психотерапії. Очевидно, що краще може зрозуміти військовослужбовця фахівець, який сам пережив схожий досвід.

**Шоста актуальна проблема** – недостатня розробленість моделі психологічної реабілітації. Одна модель буде ефективна в бойових умовах, інша – в тилкових підрозділах Національної гвардії України, третя – в мирних умовах. Останнім часом комплекс заходів, який організовується командирами, їх заступниками і підлеглим з метою відновлення психічних і фізичних ресурсів особового складу все частіше називають психологічною реабілітацією. Проте вживання цього терміна в даному випадку не зовсім правомірно і швидше відповідає перекладу з латинської мови слова «реабілітація», ніж відображає завдання і зміст здійснюваних заходів. Доцільніше в цій ситуації говорити про психологічний забезпеченні відновлювального періоду військової діяльності.

Таким чином, реалізація комплексного підходу до організації та реалізації психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій буде

сприяти більш ефективному подоланню ними психологічних наслідків бойового психотравмуючого стресу.

**Салієнко О.О.**, к.н.держ.упр. – доцент кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

### **Змістова характеристика процесу соціальної реабілітації**

Останній рік в Україні ознаменувався подіями, які кардинальним чином вплинули на зміни у соціальному функціонуванні великої кількості людей, зумовили необхідність корегування системи соціальної і психологічної допомоги населенню в умовах ведення військових дій.

Головною ознакою цих ситуацій є реальна загроза життю людини, що зумовлюють переживання, відмінні від звичних людських переживань, - страх, паніка, жах, безпомічність, відчай, тощо. У зв'язку з цим, основним завданням соціальної і психологічної роботи з людьми, які стали учасниками військового конфлікту, є відновлення психічного здоров'я і нормального соціально прийнятного способу життя. Іншими словами, гострою постає проблема реабілітації постраждалого населення.

Вирішуючи дану проблему ми неодмінно звертаємося до поняття «соціальної реабілітації», оскільки головний сенс відновлення здатності до функціонування, полягає у здатності людини діяти у різних соціальних ситуаціях у напрямі задоволення своєї потреби брати участь у житті суспільства.

Зазвичай, соціальна реабілітація визначається як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму (інвалідність), зміною соціального статусу (люди похилого віку, біженці і вимушені переселенці, безробітні і деякі інші), девіантною поведінкою особистості (неповнолітні, алко,- і наркозалежні, особи, які звільнилися з місць ув'язнення). Основними принципами соціальної реабілітації є: ранній початок здійснення реабілітаційних заходів, безперервність і поетапність проведення, системність і комплексність, індивідуальний підхід.

У міжнародній практиці, існує певна неоднозначність поняття, яка не є результатом застарілого погляду на соціальну реабілітацію, а швидше підкреслює відмінність культур і суспільств, у яких використовується дана концепція, і які, тим не менш, мають спільні ключові характеристики.

Існує щонайменше три значення «соціальної реабілітації».

Це: 1) покращення контексту соціальної діяльності; 2) соціальний аспект будь-якого виду реабілітації; 3) конкретні методи соціальної реабілітації. Спробуємо розібратися більш детально. Якщо говорити про соціальну реабілітацію у контексті соціальної діяльності, то найперше, що береться до уваги, це найбільш загальне підґрунтя соціальної реабілітації, яке стосується забезпечення загальних прав і свобод людини. У цьому сенсі доступність



середовища робить можливим соціальне функціонування індивіда, є необхідною умовою для його соціальної діяльності. Але розуміння ефективності оточуючого середовища не обмежується лише містобудівельними зручностями, а стосується широкого спектру умов: освітньої, кадрової, культурно-дозвілєвої доступності, комунікацій, соціальних мереж, стосунків тощо. Покращення цих умов із одночасно максимальною орієнтацією усіх спеціалістів, зайнятих в реабілітаційному процесі на особистість та індивідуальні можливості клієнта, повинно бути метою для соціальної реабілітації людини з обмеженими можливостями функціонування.

У міжнародній класифікації функціонування обмеженої життєдіяльності і здоров'я факторам оточуючого середовища відведена провідна роль. Водночас, важливим аспектом цих концепцій, є орієнтація на провідну роль людини, її особиста активність і участь у соціальному житті, залучення до суспільних процесів. Потенційні можливості і здатності можуть бути зреалізованими завдяки доступності реабілітаційного середовища через участь осіб із обмеженими можливостями функціонування у різноманітних сферах соціального життя – спілкуванні, навчанні, соціокультурному житті, праці, спорті тощо. Таким чином, сучасними тенденціями побудови моделей реабілітаційного середовища є системні підходи, які орієнтуються на взаємозв'язок функціональних і контекстуальних факторів (включаючи фактори оточуючого середовища), і особистісних факторів, які в цілому сприяють реалізації відновлювальних можливостей людини.

Звертаючись до наступного трактування соціальної реабілітації, потрібно визнати, що вона не має «власного» змісту, оскільки будь-який вид реабілітації містить соціальний аспект. Реабілітація за своєю суттю є процесом соціальним; сім'я, громада, команда спеціалістів є суб'єктами, що забезпечують цей процес, основною задачею для них є віднаходження шляхів повернення людини із обмеженим функціонуванням в соціум, до участі у суспільному житті, наприклад сім'ї або громади, робочого колективу тощо. У цьому сенсі освітня, професійна чи медична реабілітація містять «соціальну складову» (соціально-медична, соціально-економічно, соціально-психологічна тощо), але головне, важливо, щоб цей соціальний аспект дійсно враховувався у процесі реабілітації.

Виходячи із завдань сьогодення очевидною є необхідність розробки і реалізації технологій соціальної реабілітації як комплексу заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію втрачених здатностей індивіда до виконання суспільної, професійної, побутової діяльності у відповідності із структурою потреб, кола інтересів, рівня домагань, соціального статусу і реальних можливостей соціально-довкільної інфраструктури.

**Свиридок А.С.**, офіцер (психолог) групи по роботі з особовим складом в/ч 3043 Національної гвардії України (м. Харків)

## **Психологічна безпека та психологічна допомога в екстремальних умовах професійної діяльності**

Психологія безпеки вивчає соціопсихологічні явища і процеси, що виникають в ситуації загрози (небезпеки). Ми розглядаємо структуру психології безпеки в двох аспектах: психологічна безпека середовища і психологічна безпека особистості. Психологічна безпека середовища в соціальному аспекті визначена як стан середовища, вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії людей, що сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні і створює референтну значимість середовища і, як наслідок, забезпечує психологічну захищеність її учасників. Психологічна безпека особистості проявляється в її здатності зберігати стійкість в середовищі з визначеними параметрами, в тому числі, з психотравмуючими впливами, в опірності деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам і відбивається в переживанні своєї захищеності / незахищеності в конкретній життєвій ситуації. У психології безпеки в якості основного напрямку теоретичних досліджень і практичних розробок ми виділяємо визначення психологічного ресурсу, що забезпечує опірність особистості і соціальних груп деструктивному впливу, виявлення психологічних чинників, що сприяють сталому розвитку людини і суспільства в умовах фізичної та психологічної небезпеки, профілактики психотравматизму.

Проблема психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах може бути вирішена завдяки психологічній допомозі, психологічній підготовці та розвитку адаптивних здібностей до стресу. Сюди можуть входити також психологічна освіта та психопрофілактика травматичного стресу шляхом розповсюдження друкованих буклетів з інформацією щодо адаптивності та шляхів її розвитку, подолання негативних станів, які виникають в екстремальних ситуаціях, способів адаптивного антистресового допінгу травматичних подій власного життя.

Людина, що не має психологічної захищеності, і не володіє внутрішнім ресурсом опірності до негативних впливів, може бути виведена з ладу або повністю втратити можливість для свого ефективного функціонування. А сьогодні є небезпека, що ті сили, які покликані підтримувати захищеність людини на різних етапах її життя, не підготовлені в аспекті забезпечення психологічної безпеки, і в силу цього можуть бути деструктивними (без професійного усвідомлення небезпеки).

Психологічна допомога в екстремальних умовах професійної діяльності:

1. У кризовій ситуації потерпілий завжди знаходиться в стані психічного збудження. Це нормально. Оптимальним є середній рівень збудження. Відразу скажіть пацієнтові, що ви очікуєте від терапії і як довго триватиме робота над проблемою. Надія на успіх краще, ніж страх неуспіху.

2. Не приступайте до дій відразу. Озирніться і вирішите, яка допомога (крім психологічної) потрібна, хто з потерпілих найбільшою мірою потребує допомоги. Приділіть цьому секунд 30 при одному постраждалому, близько п'яти хвилин при декількох постраждалих.

3. Точно скажіть, хто ви і які функції виконуєте. Дізнайтеся імена які потребують допомоги. Скажіть постраждалим, що допомога скоро прибуде, що ви про це подбали.

4. Обережно встановіть тілесний контакт з потерпілим. Візьміть потерпілого за руку або поплескайте по плечу. Торкатися до голови або іншим частинам тіла не рекомендується. Займіть положення на тому ж рівні, що і потерпілий. Не повертайтеся до потерпілого спиною.

5. Ніколи не звинувачуйте потерпілого. Розкажіть, які заходи потрібно вжити для надання допомоги в його випадку.

6. Професійна компетентність заспокоює. Розкажіть про вашу кваліфікацію та досвід.

7. Дайте постраждалому повірити в його власну компетентність. Дайте йому доручення, з яким він впорається. Використовуйте це, щоб він переконався в своїх можливостях, щоб у потерпілого виникло почуття самоконтролю.

8. Дайте постраждалому виговоритися. Слухайте його активно, будьте уважні до його почуттів і думок. Переказуйте позитивно.

9. Скажіть потерпілому, що ви залишитеся з ним. При розставанні знайдіть собі заміну і проінструктуйте його про те, що потрібно робити з потерпілим.

10. Залучайте людей з найближчого оточення потерпілого для надання допомоги. Інструктує їх і давайте їм прості доручення. Уникайте будь-яких слів, які можуть викликати у когось почуття провини.

11. Постарайтеся захистити потерпілого від зайвої уваги і розпитувань. Давайте зацікавленим конкретні завдання.

12. Стрес може мати негативний вплив і на психолога. Виникаючої в ході такої роботи напруги має сенс знімати за допомогою релаксаційних вправ і професійної супервізії.

В екстремальній загрозливій ситуації для життя, за короткий час може відбуватися зіткнення з реальною загрозою смерті (у повсякденному житті психіка створює захист, дозволяючи сприймати смерть як щось далеке або навіть нереальне). Змінюється образ світу, дійсність представляється наповненою фатальними випадковостями. Людина починає ділити своє життя на дві частини - до події і після неї. Виникає відчуття, що оточуючі не можуть зрозуміти почуттів і переживань людини які виникають в екстремальних умовах.

Психологічна допомога дорослій людині яка пережила екстремальну ситуацію загрозливу для життя:

1. Допоможіть потерпілому висловити почуття, пов'язані з пережитою подією (якщо він відмовляється від розмови, запропонуйте йому описати те, що сталося, свої відчуття в щоденнику або у вигляді розповіді).

2. Покажіть потерпілому, що навіть в зв'язку з найжахливішою подією можна зробити висновки, корисні для подальшого життя (нехай людина сама

поміркує над тим досвідом, який вона придбала в ході життєвих випробувань).

3. Дайте постраждалому можливості спілкуватися з людьми, які з ним пережили трагічну ситуацію (обмін номерами телефонів учасників події).

4. Не дозволяйте потерпілому грати роль «жертви», тобто використовувати трагічну подію для отримання вигоди ( «Я не можу нічого робити, адже я пережив такі страшні хвилини»).

Основним завданням психологічної допомоги є актуалізація адаптивних і компенсаторних ресурсів особистості, мобілізація психологічного потенціалу для подолання негативних наслідків надзвичайних обставин. Наслідком ефективної психологічної допомоги постраждалим в екстремальних умовах є оптимізація психічного стану та поведінки людини.

Подібна психологічна допомога необхідна для запобігання порушень поведінки та профілактики психосоматичних розладів.

**Тімченко О. В.**, д-р психол. наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

**Онщенко Н.В.**, д-р психол. наук, професор – провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

### **Структурно-функціональна модель екстреної психологічної допомоги постраждалому в умовах надзвичайної ситуації**

У психологічній науці моделювання розглядається як дослідження психічних феноменів і процесів за допомогою реальних (фізичних) або ідеальних моделей. Моделлю (від лат. *modulus* – міра, аналог, зразок) є матеріальний об'єкт або образ об'єкта (той, що уявляється подумки), який у процесі вивчення заміщає об'єкт-оригінал, зберігаючи деякі важливі для цього дослідження його типові риси. Наявність часткової подоби дозволяє використати модель як замітника або представника досліджуваної системи.

Із багатьох функцій, які виконують моделі, виділяються дві найістотніші:

✓ *по-перше*, модель можна розглядати як «акумулятор знань» про досліджуваний фрагмент, що дозволяє прогнозувати поведінку досліджуваного об'єкта без реальних експериментів;

✓ *по-друге*, моделі відіграють певну роль в утворенні смислів: вони скеровують до виявлення нових знань, понять і термінів, сприяють упорядкуванню накопиченої інформації.

Психологічне моделювання ми розглядаємо як створення формальної моделі психічного або соціально-психологічного феномену, тобто формалізованої абстракції цього феномена, що відтворює деякі його основні, ключові моменти. Метою такого моделювання є, з одного боку, емпіричне вивчення феномена на моделі, а з іншого, використання цієї моделі для вирішення різних фундаментальних або прикладних проблем.

Згідно з класифікацією як спосіб відображення дійсності ми використали евристичну вербальну модель, яка є уявним образом.

Крім того, в процесі моделювання екстреної психологічної допомоги нами були враховані основні критерії (вимоги й допущення) до побудови психологічних моделей, а саме:

1. *Адекватність* (відповідність моделі до вихідної реальної системи) і урахування найважливіших якостей, зв'язків і характеристик. Однак оцінити адекватність обраної моделі, особливо на початковій стадії проектування, коли образ створеної системи ще невідомий, було дуже складно. Тому в нашій ситуації ми порівняли власні дослідження з попередніми: О.В. Бурмістрової, Л.В. Міллер, Т.Ю. Матафонової, М.І. Ткач, С.І. Яковенка та ін.

2. *Точність* (ступінь збігу результатів, отриманих у процесі моделювання, із задалегідь установленими, бажаними). Важливим завданням у нашому дослідженні було оцінювання необхідної точності результатів і наявної точності вихідних даних, узгодження їх як між собою, так і з точністю використовуваної моделі.

3. *Універсальність* (застосування моделі до аналізу низки однотипних систем в одному або декількох режимах функціонування). Дана вимога дозволила розширити область застосування моделі для вирішення великого кола завдань.

4. *Доцільна економічність* (точність одержуваних результатів і спільність вирішення завдання) узгоджувалася з витратами на моделювання, тому вдалий вибір моделі – результат компромісу між відпущеними ресурсами й особливостями використовуваної моделі.

5. *Корисність*, тобто використання розробленої моделі для наступних багаторазових досліджень, а також прогнозування нових подій і ситуацій.

Таким чином, наведені вище критерії і вимоги, що ставляться до психологічної моделі, дозволили більш точно представити її в ході проведення власного дослідження з організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації людині.

Модель екстреної психологічної допомоги, яку ми пропонуємо, на перший погляд має статичний вигляд (див. рис. 1). Ця модель починає працювати (стає динамічною, коли всі її компоненти починають взаємодіяти) в конкретному випадку, тобто тоді, коли відома ситуація, стан та інші характеристики постраждалого, завдання, які постають перед психологами ДСНС України та багато іншого, що визначає організацію та проведення даного виду допомоги.

**Виокремлення екстреної психологічної допомоги серед інших видів психологічної допомоги**

**Розуміння мети екстреної психологічної допомоги**

**Фахівці, на яких покладається організація та надання екстреної психологічної допомоги в осередку надзвичайної ситуації**

Розуміння функцій, що покладаються на фахівця з організації та проведення екстреної психологічної допомоги

Внутрішньогрупова взаємодія фахівців з організації та проведення екстреної психологічної допомоги

Міжвідомча взаємодія

**Нормативно-правове регулювання організації та проведення екстреної психологічної допомоги**

**Особи, яким надається екстрена психологічна допомога в осередку лиха**

Жертви надзвичайної ситуації

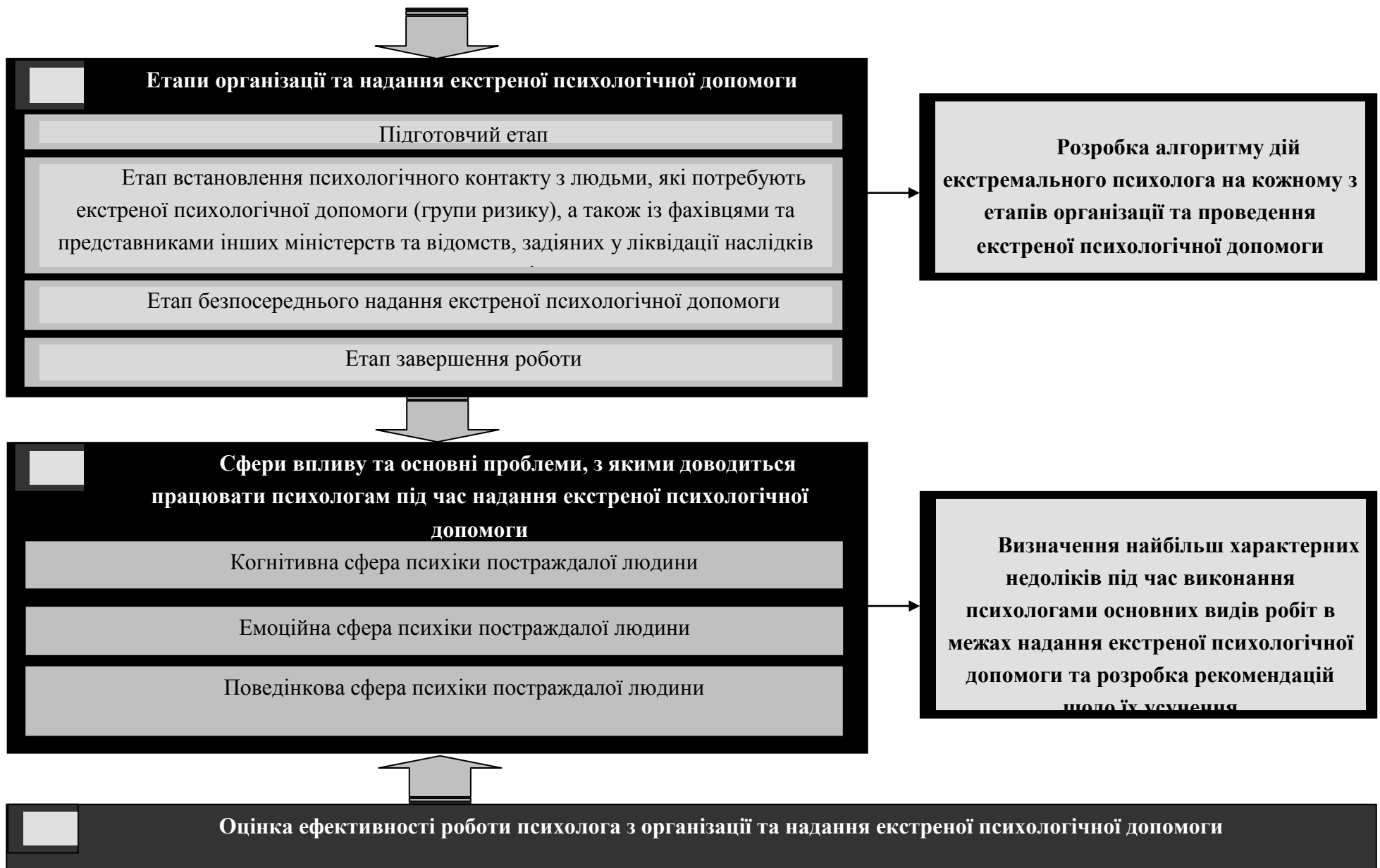
Родичи або близькі людей, які стали жертвами трагедії

Очевидці (свідки) надзвичайної ситуації

Спостерігачі (зіваки)

Фахівці – учасники аварійно-рятувальної операції

**Визначення особливостей надання екстреної психологічної допомоги різноманітним категоріям осіб, постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації (діти, жінки, чоловіки, люди похилого віку)**



*Рис. 1.* Структурно-функціональна модель екстреної психологічної допомоги

Організація та проведення екстреної психологічної допомоги буде залежати від великої кількості факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру: індивідуально-психологічні особливості, життєвий досвід, стан особистості (або групи), приналежність до тієї чи іншої соціальної групи (вікова, етнічна, культурна і т.ін.), характеру та важкості надзвичайної ситуації, часу, який минув з моменту травматичної події, і т.ін.

Все вищезазначене свідчить про те, що єдиного, певним чином визначеного шляху організації та надання екстреної психологічної допомоги бути не може. З іншого боку, слід відмітити, що в умовах надзвичайної ситуації екстремальним психологам слід дотримуватись чітких алгоритмів роботи. Цінність запропонованої моделі і буде полягати, на нашу думку, в тому, що вона включатиме значущий набір компонентів, які, з одного боку, хоч і будуть ускладнювати саму модель, але з іншого – утворять більш цілісне уявлення про феномен екстреної психологічної допомоги.

**Ушакова І.М.**, канд. психол. наук, доцент – доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

### **Питання психологічної реабілітації працівників ДСНС, які працюють на сході України**

Ситуація, яка складається зараз в нашій країні, характеризується виникненням у значної частини населення ознак гострих стресових реакцій (ГСР) та посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Такі порушення виникають у учасників бойових дій, звільнених з полону та поранених, членів їх сімей, у осіб, які постійно проживають на лінії зіткнення та у прифронтових населених пунктах, вимушених переселенців і тих, хто має на Донбасі родичів та друзів, у медиків та волонтерів. Таким чином, все більше і більше людей потребує психологічної допомоги для подолання негативних наслідків стресових розладів.

До цього переліку слід додати також людей, які здійснюють на Сході країни свої професійні обов'язки: медиків, поліціантів а також працівників ДСНС різних професійних спрямувань (пожежних, вибухотехніків, водолазів, гірничо-рятувальників, психологів тощо). Кожен з них має свої професійні обов'язки, які, як вже давно визнано науковцями, реалізуються в особливих та екстремальних умовах. У цьому ж випадку ми маємо справу з примноженням (мультиплікацією) екстремальності, оскільки на "звичні" специфічні умови професійної діяльності, які проявляються в складності оперативної обстановки, проблемах соціальної сфери, різких змінах умов, що пов'язано з невизначеністю чи швидкою зміною ситуації, психофізичних перевантаженнях, підвищеній відповідальності за свої дії, відсутності повноцінного відпочинку, ненадійності технічних засобів захисту тощо "накладаються" екстремальні умови бойової обстановки. Всі перераховані фактори очікувано призводять до значних змін в психічних станах та особистісних особливостях працівників ДСНС, які здійснюють свою професійну діяльність в



зоні збройного конфлікту на Сході України. Це приводить до необхідності організованої і цілеспрямованої роботи з психологічної підтримки, реабілітації та реадаптації таких працівників.

Розвиток соціально-адаптивних можливостей людини, опірності до стресів, підвищення здатності відновлюватися після психічних травм досить давно і активно розглядається у психології, психіатрії, реабілітології, соціальній роботі (О. Карояні, Є. Миско, Є. Снедков та ін.). Однак, проблеми реадаптації до мирного життя, можливості створення системи психологічної допомоги зосереджуються, насамперед, на учасниках бойових дій, ветеранах (А. Єна, В. Маслюк, А. Сергієнко, Н. Жуматій та інші). Зміни свідомості і смислового ядра особистості внаслідок участі у війні досліджено в роботах Н. Тарабріної, М. Зеленової, О. Лазебної. Водночас, дуже мало проведено досліджень специфіки психологічної реабілітації мирного населення (Х. Ахмедова). Узагальнення цих підходів і визначення основних напрямків психологічної реабілітації постраждалих від збройного конфлікту в Україні здійснено Т. Титаренко. А от питання реабілітації спеціалістів, які працюють в зоні збройного конфлікту не знайшло достатнього відображення в психологічній літературі.

Психологічну реабілітацію ми розуміємо як систему заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, особливостей людини, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження здорової особистості; це також заходи зі своєчасної профілактики і лікування психічних порушень, по формуванню у особистості свідомої і активної участі в реабілітаційному процесі з метою відновлення порушених психічних функцій та емоційно-вольової стійкості.

Проведене нами за допомогою опитувальника травматичного стресу (Г.О. Котенев) та клінічного опитувальника для виявлення та оцінки невротичних станів (К.К. Яхін, Д.М. Менделевич) дослідження показало, що працівники ДСНС, які виконували свої професійні обов'язки в зоні АТО, мають доволі виражені постстресові симптоми (ПТСР і особливо ГСР). Найбільш вираженими є симптоми дистресу та дезадаптації, а також повторного переживання травми. Інші симптоми (подія травми та гіперактивація) також проявляються на достатньо високому рівні. Не виявлені лише симптоми уникнення та депресії.

Показники оцінки невротичних станів досліджуваних свідчать про хворобливий характер виявлених у них розладів за шкалами вегетативних розладів, істеричного типу реагування та тривоги.

Це свідчить про негативний психоемоційний фон у цих досліджуваних та високу вірогідність появи у них розладів різного ступеня вираженості, якщо вчасно не провести з ними реабілітаційні заходи, і приводить до думки про необхідність проведення цілеспрямованої психологічної реабілітаційної роботи з такими особами.

Розроблена нами програма тренінгу для працівників ДСНС, які виконували професійні обов'язки в зоні бойових дій та на прифронтових територіях, містить розділи, спрямовані на регуляцію та саморегуляцію психічних станів (з'ясування способів керування своїми емоціями, прийняття власних почуттів, формування умінь саморегуляції своїх психічних станів), зниження тривожності (навчання

засобам зняття м'язового та емоційного напруження, умінню володіти собою у психологічно напружених ситуаціях, зниження рівня тривожності за рахунок дихальних та м'язових вправ, медитації тощо), знаходження комунікативних ресурсів та формування уміння регуляції своїх психічних станів в процесі спілкування і групової роботи.

Такий тренінг довів свою ефективність і може виступати засобом психологічної реабілітації названої категорії осіб. Подальше його удосконалення і впровадження в практику психологічної роботи з працівниками ДСНС – завдання на майбутнє.

**Христенко В.Є.**, канд. психол. наук, доцент – провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ (м. Харків)

**Овсяннікова Я. О.**, канд. психол. наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ (м. Харків)

### **Надання екстреної психологічної допомоги дітям в умовах надзвичайних ситуацій соціального та воєнного характеру**

На жаль, в наш бурхливий час досить часто саме діти стають або свідками, або учасниками різних надзвичайних ситуацій (техногенного, природного, соціального та воєнного характеру).

За нашими спостереженнями, діти – це та категорія постраждалих, яка більшою мірою потребує психологічної допомоги та підтримки. Та є найбільш складною категорією з точки зору проведення заходів з надання їм невідкладної психологічної допомоги.

Дитина на відміну від дорослої людини, не є повністю соціалізованою особистістю, яка при «обранні» того чи іншого вектору поведінки орієнтується на цілу низку соціальних норм, релігійні уподобання, власний життєвий досвід. А також дитина не має здатності адекватно оцінювати все те, що з нею відбувається. Вона не несе відповідальності за власне життя та життя близьких людей.

Крім цього, під час надзвичайних ситуацій діти особливо схильні до травматизму, хвороб, небезпеки втратити родичів і залишитися самотніми, безпорадними в великій масі людей. І тому потребують особливої уваги і турботи. Дитяча психіка, перебуваючи на тому чи іншому етапі формування і розвитку, дуже вразлива до різного роду стресів.

Найголовнішим є те, що постраждала дитина в умовах лиха є абсолютно незахищеною та розгубленою – головною в цьому випадку є тільки потреба в безпеці.

Для надання дієвої екстреної психологічної допомоги маленькому постраждалому безпосередньо в осередку надзвичайної ситуації нам необхідно у своїй роботі враховувати наступні етапи:

1. Повернення почуття безпеки.

2. Стабілізація психоемоційного стану дитини.
3. Виявлення домінантної складової в змісті отриманої психічної травми.
4. Профілактика виникнення та розвитку негативних психічних станів у посткатастрофний період.

Хотілося б звернути увагу на те, що без повернення почуття безпеки та стабілізації психоемоційного стану дитини неможлива ефективна допомога маленькому постраждалому. Тобто, надана психологічна допомога може виявитися безрезультатною, а в деяких випадках навіть нанести додаткову шкоду психічному здоров'ю дитині.

З урахуванням зазначених завдань екстремальний психолог має обирати ті чи інші форми та методи психологічної практики при організації та наданні екстреної психологічної допомоги постраждалим від надзвичайної ситуації дітям.

Тому спираючись на вище зазначене, фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України було проведено авторське широкомасштабне дослідження. Дослідження проводилося на базі дитячих садків, інтернатів, шкіл, гімназій міста Харкова.

У дослідженні брали участь діти двох вікових категорій. Перша категорія – це діти дошкільного віку (3-6 років). Друга категорія – діти молодшого шкільного віку (6-9 років).

Треба зазначити, що діти дошкільного віку та молодшого шкільного віку – це більш важкі категорії маленьких постраждалих через їх вже майже повне розуміння ситуації та неможливості в повній мірі висловити свої почуття. Також психолог повинен пам'ятати, що з дітьми такого віку досить складно встановлювати психологічний контакт.

Так, *діти дошкільного віку* досить чітко відчують відсутність безпеки. У дітей цього віку ще не досить розвинена здатність до логічного мислення і висловлюванню думок щодо можливості впоратися самотужки з ситуацією належним чином. У цьому віці діти найбільш сензитивні до переживань близької людини (наприклад, матері) та дублюють її реакції на надзвичайну подію.

Що стосується *дітей молодшого шкільного віку*, то вони вже починають розуміти сутність того, що відбувається. Вони вже знають поняття втрати, здебільшого можуть оцінити ситуацію. Діти в цьому віці майже без утруднень виражають свої почуття. У цьому віці дуже помітно проявляються страхи і тривоги. Частина дітей придумують собі вигадані страхи, які зовні начебто ніяк не пов'язані з надзвичайною ситуацією. Інші ж можуть висловлювати бажання бути в курсі найдрібніших деталей того, що відбувається.

Отже, в ході нашого дослідження було виділено три групи страхів, які притаманні дітям дошкільного та молодшого шкільного віку.

- 1 група – це страхи, пов'язані з тваринами;
- 2 група – це страхи, пов'язані з казковими персонажами;
- І 3 група – це страхи, пов'язані з загрозою для життя.

Таким чином, процес організації та надання екстреної психологічної

допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій дітям має свої особливості та відрізняється від психологічної роботи з дорослою людиною, яка зазнала негативного впливу наслідків надзвичайної ситуації.

Основними завданнями психолога при роботі з дітьми є створення відчуття безпеки і захищеності, а також стабілізація їх психоемоційного стану в осередку лиха. Під час створення так званого «кола безпеки» для маленьких постраждалих необхідно враховувати їх страхи. В ході проведеного нами дослідження були виділені три блоки страхів, які притаманні дітям дошкільного та молодшого шкільного віку: страхи, пов'язані з тваринами; страхи, пов'язані з казковими персонажами; страхи, пов'язані з загрозою для життя.

Ігнорування цих виділених дитячих страхів найімовірніше призведе не до стабілізації психоемоційного стану постраждалої внаслідок надзвичайної ситуації дитини, а до небажаних наслідків екстреної психологічної допомоги навіть до нанесення шкоди психічному здоров'ю маленькому постраждалому.

**Швець В.В.**, психолог Уманського об'єднаного військового комісаріату, Тренер Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань)

### **Позитивна психотерапія та метафоричні асоціативні карти як психодіагностичний інструментарій в системі проходження ППВ кандидатами на службу до сил правопорядку та ЗС України**

Система відбору кандидатів на службу до сил правопорядку за останні декілька років набула істотних видозмін. Змінилася система професійно-психологічного відбору, показники щодо фізичних та морально-ділових якостей кандидатів, проте батарея тестування та відбору перебуває на стадії розвитку 1984 року, в зв'язку з чим більшість методик не є валідними. Методики, які використовуються для ППВ дають кількісну характеристику, проте якісні показники лишаються поза увагою. Перебуваючи в стадії гострого стресу чи посттравматичного стресового розладу, кандидат не може ефективно проходити тестування, а відповідно збільшується кількість рецидивів та ситуацій, в яких правоохоронець не здатен виконувати посадові обов'язки. За 2014-2016 роки населення України стало пасивним свідком насилля. Велика кількість активістів здійснює волонтерську допомогу на передовій, потім звертається на працевлаштування до Збройних Сил України, до служб правопорядку, несучи з собою ознаки викривленого мислення (катастрофізація, вибіркоче абстрагування, над генералізація, повинність, тунельне мислення, порівняння, навішування ярликів, знецінення позитивного) то гострі стресові реакції, які не були відпрацьовані з психотерапевтом. Перебування в стані викривленого мислення та ПТСР часто призводить до виникнення психопатій та психосоматичних захворювань, які в поєднанні з фізичними навантаженнями та психоемоційним вигоранням призводять до виникнення хронічних захворювань, каліцтв, нещасних випадків під час виконання бойових завдань. Окрім того, зниження рівня здатності

до любові, у кандидата на військову службу знижується здатність до пізнання можливостей свого тіла та інтелекту, пізнання та вивчення навколишнього світу, вивчення можливостей орієнтування в просторі, відповідно змінюється парадигма отримання змісту життя та роботи загалом та надходження змісту життя та себе в ньому.

При роботі з категорією військовослужбовців, які є учасниками бойових дій, з їхніми дружинами та представникам сімей, ми дійшли до висновку, що важливими та дієвими є використання метафоричних асоціативних карт (МАК) «Тканини», «Нити», «Дерева», «Мости» та позитивна психотерапія.

Використання МАК дають можливість діагностувати: наявність внутрішньої динаміки конфлікту особистості, мотиваційну складову вибору професії, рольові відносини та місце індивідуума в системі соціальних взаємозв'язків; віднайти індивідуальний ресурс особистості, систему цінностей.

Індивідуальна позитивна психотерапія є ваговою формою роботи з тією категорією, яка потребує додаткового обстеження та перебуває в групі ризику. За результатами роботи 2015 року з 50 обстежуваних кандидатів на проходження військової служби 3 особи мали кримінальне минуле, 1 – адміністративне правопорушення, 5 – психосоматичні захворювання і служба для них була спробою втечі від побутових умов та джерела захворювання, 10 – демобілізувалися і вважають, що служба, особливо в особливих умовах – їхнє призначення. Таким чином, 19 із 50 є представниками групи ризику і є лакмусовим папірцем ситуації, яка склалася в соціумі. Використання МАК та позитивної психокорекції дозволяє за досить короткий проміжок часу не лише діагностувати готовність кандидата до служби, а й надати психотерапевтичну допомогу на перші сесії-інтерв'юванні.

Таким чином, використання при проведенні первинного психологічного тестування МАК та позитивної психотерапії ми зможемо знизити кількість немотивованих кандидатів на військову службу, надавати мотиваційне інтерв'ю, яке має терапевтичний ефект та покращити психоемоційний рівень життя населення України.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУПНЕ СЛОВО</b> .....	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЗВИЧАЙНИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ</b> .....	<b>5</b>
<b>Боснюк В.Ф.</b> , канд. психол. наук – старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків) .....	<b>5</b>
Особливості адаптації психологів-випускників ДСНС України до професійної діяльності .....	<b>5</b>
<b>Воробйова І.В., Захаренко Л.М., Старіков Є.Д.</b> Формування мотивації досягнення у курсантів-майбутніх психологів Національної гвардії України .....	<b>8</b>
<b>Іванова О.В., Корсун С.І., Ніколенко Д.О.</b> Проблемні питання вдосконалення підготовки фахівців-психологів для Національної гвардії України.....	<b>10</b>
<b>Ільїна Ю.Ю., Сажин В.П.</b> Відповідальність як системна складова особистості майбутнього фахівця ДСНС України .....	<b>14</b>
<b>Кардінал І.М.</b> Психологічне моделювання під час проведення практичних занять з бойової та спеціальної підготовки з військовослужбовцями Національної гвардії України.....	<b>15</b>
<b>Коваленко О.Л., Грідчина О.В.</b> Професійний психологічний відбір кандидатів на службу до сил охорони правопорядку .....	<b>17</b>
<b>Конюхова К.Ю.</b> Самоефективність як показник успішності професійної діяльності .....	<b>21</b>
<b>Кравченко О.В., Тробиук Н.Ю.</b> Використання тренінгу в діяльності військовослужбовців підрозділів спецпризначення.....	<b>22</b>
<b>Малиновська Н.О.</b> Психологічний супровід військовослужбовців, що проходять базовий рівень навчання.....	<b>24</b>
<b>Мохонько Д.С., Селюкова Т.В.</b> Особливості саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем прокрастинації .....	<b>27</b>
<b>Ніколенко Д.О., Карпілянський Д.А.</b> Проблема поняття психологічного впливу в структурі морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ .....	<b>30</b>
<b>Овсієнко О.Б.</b> Імідж Національної гвардії України, як складова успіху військовослужбовців..	<b>33</b>
<b>Павленко Р.В.</b> Формування професійно важливих морально-вольових якостей майбутніх командирів Національної гвардії України .....	<b>35</b>
<b>Приходько В.С.</b> Формування фахової мотивації студентів-іноземців з фізичної культури і спорту.....	<b>37</b>
<b>Рютін В.В.</b> Проблема психолого-педагогічного попередження дезадаптації курсантів Національної академії Національної гвардії України .....	<b>38</b>
<b>Селюкова Т.В., Гаврилова А.В.</b> Особливості копінг-стратегій курсантів НУЦЗУ з різним рівнем емпатії.....	<b>40</b>
<b>Селюкова Т.В., Веремейчик В.А.</b> Особливості саморегуляції у осіб з різним рівнем резистентності к ситуаціям невизначеності.....	<b>42</b>
<b>Сервачак О.В., Придятько Р.В.</b> Імідж правоохоронців як важлива складова професійної компетентності.....	<b>45</b>
<b>Сич Р.В.</b> Стан сформованості умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін .....	<b>49</b>
<b>Товма І.М.</b> Методи оцінки обстановки в процесі прийняття рішення при виконанні службово-бойової діяльності .....	<b>51</b>
<b>Швалб А.Ю.</b> Тренінгова програма формування психологічної готовності психологів МНС до виконання професійних завдань в екстремальній ситуації .....	<b>54</b>
<b>Шломін О.Ю.</b> Застосування компетентнісного підходу у підготовці поліцейських .....	<b>56</b>
<b>Юр'єва Н.В.</b> Соціально-психологічний тренінг «Формування психологічної готовності до ризику у військовослужбовців Національної гвардії України» .....	<b>58</b>
<b>РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ</b> .....	<b>61</b>

<b>Балабанова К.В.</b> Психологічна адаптація як компонент життєздатності майбутніх фахівців ДСНС України.....	<b>61</b>
<b>Буряк О.О.</b> Особливості поведінки військових льотчиків в ситуації ризику .....	<b>63</b>
<b>Вайда Т.С.</b> Природа виникнення у працівників національної поліції службово-бойового стресу та профілактика його гострих дезадаптивних проявів.....	<b>64</b>
<b>Василенко О. О.</b> Особистість в екстремальних умовах та кризових ситуаціях життєдіяльності.....	<b>68</b>
<b>Ващенко І.В., Стаднік А.В.</b> Визначення чинників інформаційно-психологічного впливу, що негативно діють на військовослужбовців Національної гвардії України під час виконання службово-бойових завдань в зоні АТО та протидія ним .....	<b>71</b>
<b>Гонтаренко Л.О., Парфьонов Г.А.</b> Інформація як впливовий чинник на населення.....	<b>72</b>
<b>Демченко Я.А.</b> Особливості проявів травматичного стресу у учасників АТО різних категорій	<b>75</b>
<b>Дідух М.М.</b> До питання розвитку конструктивної копінг-поведінки працівників органів внутрішніх справ у важких ситуаціях професійної діяльності .....	<b>79</b>
<b>Кузнецов С.А.</b> Вплив травматичних подій на військовослужбовців військової служби за контрактом та призваних за мобілізацією.....	<b>81</b>
<b>Мацегора Я.В.</b> Визначення, структура та зміст поняття психологічна готовність до ризику військовослужбовців НГУ .....	<b>83</b>
<b>Пайовський Р.М., Колесніченко О.С.</b> Ситуативні детермінанти агресивних проявів поведінки військовослужбовців силових структур України.....	<b>86</b>
<b>Приходько І.І., Воробйов В.І.</b> Типізація реагування особистості на екстремальні події.....	<b>88</b>
<b>Сергієнко Н.П.</b> Стресостійкість особистості в екстремальних умовах в залежності від стажу роботи.....	<b>92</b>
<b>Шиліна А.А., Греса Н.В.</b> Особливості поведінки та переживань, що пов'язані з роботою працівників ДСНС з різним стажем роботи.....	<b>95</b>
<b>Широбоков Ю. М.</b> Військовий полон, як наслідок порушення психологічної безпеки військ ..	<b>98</b>
<b>Щербина І.Є.</b> Деякі психологічні аспекти професійної діяльності працівників ДСНС України на прикладі первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділах .....	<b>99</b>
<b>Яковенко С.І.</b> Пильність працівників небезпечних професій .....	<b>102</b>
<b>РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ФАХІВЦЯМ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧЕНИХ ПРОФЕСІЙ ПІСЛЯ ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ .....</b>	<b>106</b>
<b>Гіренко С.П., Ларіонов С.О.</b> Перспективи формування конфліктологічної культури працівників поліції.....	<b>106</b>
<b>Колесніченко О.С., Товма М.І.</b> Психологічна допомога військовослужбовцям учасникам бойових дій.....	<b>108</b>
<b>Салієнко О.О.</b> Змістова характеристика процесу соціальної реабілітації.....	<b>111</b>
<b>Свиридок А.С.</b> Психологічна безпека та психологічна допомога в екстремальних умовах професійної діяльності .....	<b>113</b>
<b>Тімченко О. В., Оніщенко Н.В.</b> Структурно-функціональна модель екстреної психологічної допомоги постраждалому в умовах надзвичайної ситуації.....	<b>115</b>
<b>Ушакова І.М.</b> Питання психологічної реабілітації працівників ДСНС, які працюють на сході України .....	<b>119</b>
<b>Христенко В.Є., Овсяннікова Я. О.</b> Надання екстреної психологічної допомоги дітям в умовах надзвичайних ситуацій соціального та воєнного характеру .....	<b>121</b>
<b>Швець В.В.</b> Позитивна психотерапія та метафоричні асоціативні карти як психодіагностичний інструментарій в системі проходження ППВ кандидатами на службу до сил правопорядку та ЗС України.....	<b>123</b>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СУЧАСНИЙ СТАН ПСИХОЛОГІЧНОГО  
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ**

**Матеріали всеукраїнської науково-практичної  
конференції**

*Друкується в авторській редакції*

*Відповідальний за випуск: Колесніченко О.С.  
Комп'ютерна верстка: Мацегора Я.В.*

---

Формат паперу 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,2. Тираж 60 прим. Зам. № 57.

---

Видавець і виготовлювач Національна академія НГУ.  
Пл. Повстання, 3, м. Харків, 61001.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2799 від 22.03.2007 р.



